

FRANTIŠEK MIKŠ / Krize české politiky
a její skutečná příčina

PAVEL ŠVANDA / O intelektuálovi, který se necítí nejlíp

MARKÉTA HEJKALOVÁ / Waltari a Rusko

Rozhovor s polským režisérem RYSZARDEM BUGAJSKÝM

PETR MOTÝL / Poslední z moravských básníků?

Kontexty

časopis o kultuře a společnosti

JÍŘÍ HANUŠ / Co nám přináší
křesťanská zkušenost s 20. stoletím?

Třetím uchem Nietzschevým –
Rozhovor s VĚROU KOUBOVOU

STANISLAV BALÍK / Bílá kniha církve s černou kapitolou

Portrét ZBIGNIEWA HERBERTA

2/2010

I. Tomeš

Úvod do teorie a metodologie sociální politiky

Základní pojmy oboru sociální politika, geneze sociálních institucí a nástrojů, modely a sociální systémy v Evropě, teorie sociálního státu, teorie cílů a metod jejich formulace, objekty a předměty sociální politiky, teorie sociálních událostí a metody jejich identifikace, teorie nástrojů, organizace a reformy sociálních systémů.

vrz., 440 s., 629 Kč

M. Sturken, L. Cartwright Studia vizuální kultury

Vizuální kultura a vizuální studie vymezují nové pole pro studium kulturní konstrukce vizuálna nejen v umění, ale i v médiích a každodenním životě. Studia vizuální kultury pojímají média a obrazy v jejich komplexním vztahu a usilují o vytvoření nové disciplíny, která by překonávala tradiční úzké pojetí vizuální kultury.

vrz., 472 s., 965 Kč

E. Drewermann Stopy spásy

Každý člověk hledá způsoby životního naplnění. Autor ukazuje, co člověk nutně potřebuje, aby mohl žít se sebou v pokoji – blízkost a odpuštění. Autor nezapře teologa, který je zároveň v Německu vyhledávaným odborníkem na problematiku spojení spirituality a psychoterapie.

vrz., 128 s., 209 Kč

K. Passig, S. Lobo Odložím to na zítřka

Téměř každý má sklon hromit před sebou nevyřízené povinnosti. Pro tuto vlastnost existuje označení prokrastinace, známá také pod označením LOBO (Lifestyle of Bad Organisation). Autoři ukazují cestu, jak se naučit zvládat nedostatek času a přetlak termínů bez špatného svědomí.

brož., 192 s., 275 Kč

Žádejte v knihkupectvích nebo objednávejte: Portál, s. r. o., tel.: 283 028 203, e-mail: obchod@portal.cz

Knihkupectví Portál: Praha 1, Jindřišská 30; Praha 8, Klapkova 2; Brno, Dominikánské nám. 8; Plzeň, Prokopova 19

portál 20 let

KRITIKY | RECENZE | TEORIE | ROZHOVORY | INZERCE

ČTRNÁCTIDENÍK SOUČASNÉHO VÝTVARNÉHO UMĚNÍ / FORTNIGHTLY JOURNAL OF CONTEMPORARY ART
NA PORČÍ 30, 110 00 PRAHA 1 / TELEFON +420 2 21 73 23 36 / E-MAIL: ATELIER.ART@VOLNY.CZ

A T E L I E R

Šedesátileté výročí Akce K, při níž byly na jaře v roce 1950 z rozhodnutí předsednictva ÚV KSČ přepadeny kláštery a jejich obyvatelé buď převezeni do koncentračních táborů, nebo rozeznáni „do světa“, umožňuje nejen připomínku této smutné a pro mnohé tragické události, ale též úvahu nad zvláštnostmi režimu, který tu po čtyřicetiletí bytoval. Především je zde ona počáteční kombinace touhy po moci, naprostého podřízení sovětskému modelu anulujícímu sofistikované marxovské poučky ve prospěch teroru – přinejmenším do roku 1953, ale spíše ještě déle, a v neposlední řadě naprosté převahy politické praktičnosti, upřednostňované před buržoazním právem. To bylo totiž mimochodem pro tehdejší komunistickou elitu nejen výrazem pomýlenosti západního myšlení, ale rovněž a především zbytečně náročným intelektuálním systémem. Občanská válka, kterou komunisté rozpoutali proti významným složkám vlastního obyvatelstva po roce 1948, měla v sobě nejeden paradox. Státní aparát bojoval proti údajné národní zradě (Vatikánu jako cizí, nepřátelské mocnosti), přitom veškerou národní politiku odevzdal Moskvě. Na jedné straně doslova fyzicky likvidoval nepohodlné biskupy, kněze a mnichy, na druhé straně vynaložil značné úsilí na to, aby vybudoval národní církevní struktury a novému režimu loajální duchovenské organizace. Svými monstrprocesy sice vzbuzoval strach, rozlézající se do nejtenčích vlásečnic společenského organismu, už v té chvíli však zakládal nutnost obalovat své úmysly a cíle do neživotné ideologie, které nakonec nevěřili ani samotní její strůjci. V tomto smyslu se jeví komunistický režim nikoli jako předem promyšlený, strategicky naplánovaný systém, ale spíše jako pomýlený a vnitřně rozporuplný pokus o tragickou zápletku dějin, v níž její strůjci naprosto nevěděli, co činí. (A někteří z nich to bohužel neví dodnes.)

Říci tuto pravdu dnes není vůbec žádný výkon, ba žádný problém. Komunismus jistého typu patří minulosti a říci o něm pravdu neposkytuje nikomu žádný mravní kredit. Proto se vystavují opoždění kritické tohoto systému v současné české politice námitce, že pro snad oprávněnou obavu z reziduí komunismu nebudou schopni pochopit klíčová nebezpečí současnosti. Ale jaká to jsou, to je ta otázka! Režim revoluce a boje proti třídnímu nepříteli se zdá být přece jen lehčí hádankou než komplikovaný svět, v němž je nám dáno žít v přítomnosti. Pro jedny je znovu na obzoru ruské nebezpečí, ruský medvěd znovu se rozhlížející po okolí ve svých obnovených imperiálních tužbách – to je docela lákavá představa o opakující se historii, jíž v posledních letech podlehl už nejeden český intelektuál. Je to ale možná filozofický i „zkušenostní“ omyl. Pokud je z dějin nějaké poučení, mohlo by znít takto: v osudech lidí i národů se znovu vždy dějí nové věci a vždycky hrozí nová, nečekaná nebezpečí. Proniknout do vlastní přítomnosti a uvidět případné hrozící problémy vyžaduje opravdu něco jiného než pouze pohled nazpět do spleťtých a temných uliček historie. A za druhé: stará křesťanská moudrost (o jejíž pochopení jistě prosili i zmínění řeholníci v koncentracích) tvrdí, že anděl lži a klamu se halí do roucha světla. Tento skvostný obraz má v sobě hlubokou aktuálnost navzdory času. Kdo dnes umí rozlišit pravdu, která vnitřně stále září, od těch, které vnitřně potemněly?

Ale abychom nemluvili v hádankách. Připomínka Akce K v sobě nese ještě jedno poučení, a to kupodivu o existenci jakési historické spravedlnosti. Na pražský arcibiskupský stolec v těchto dnech nastupuje dominikán, tedy nositel tradice, která byla být před šedesáti lety vyhubena. Divné to věci dějí se navzdory lidským plánům.

Jiří HANUŠ

Texty /

FRANTIŠEK MIKŠ

Krise české politiky a její skutečná příčina . . . 3

PAVEL ŠVANDA

O intelektuálovi, který se necítí nejlíp 7

JIŘÍ HANUŠ

Co nám přináší křesťanská zkušenost
s 20. stoletím? 10

CEZARY MICHALSKI

Návrat člověka bez vlastností 14

DAN DINER

Paměť a genocida 17

MARKÉTA HEJKALOVÁ

Waltari a Rusko 22

ONDŘEJ ŠLECHTA

Julius Evola – jízda na tygru mezi troskami . . 34

Rozhovor /

Generál Nil – Rozhovor s polským
režisérem RYSZARDEM BUGAJSKÝM 41

Čert tehdy uměl nosit i velmi
honosný kabát – Rozhovor
s historičkou MARIÍ MACKOVOU 46

Portrét Zbigniewa Herberta /

ZBIGNIEW HERBERT

Jiným zelený zvon stromu... 51

JOSEF MLEJNEK

Dva středoevropští básníci tváří v tvář totalitě 57

ZBIGNIEW HERBERT

Il Duomo 60

Nepomíjející světlo Paula Celana 65

Kdo byl Zbigniew Herbert – Rozhovor
s KATARZYNOU HERBERTOVOU (úryvky) . . . 68

Literatura /

Třetím uchem Nietzscheho –
Rozhovor s VĚROU KOUBOVOU 76

PETR MOTÝL

Poslední z moravských básníků? 85

VÍT SLÍVA

Hraje Tydlitát 87

Nad knihami /

STANISLAV BALÍK

Bílá kniha církve s černou kapitolou 88

PAVEL STUDNIČKA

Vytrvalý jarní chodec 92

JIŘÍ ŠTAIF

Místa paměti ve střední Evropě 96

Kontexty

časopis o kultuře a společnosti

Vydává **Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK)**

Venhudova 17, 614 00 Brno, tel./fax 545 213 862, e-mail: cdk@cdk.cz, <http://www.cdk.cz>

Ročník II. (v návaznosti na časopis *Proglas* ročník XXI.) • Vychází šestkrát ročně • **Editoři** Petr Fiala, Jiří Hanuš, František Mikš (šéfredaktor) • **Redakce** Kateřina Mikšová (jazyková redaktorka), Lenka Váchová (výkonná redaktorka) • **Celoroční předplatné** 500 Kč • **Sponzorské předplatné** 1 000 Kč • **Objednávky předplatného** Venhudova 17, 614 00 Brno, tel./fax: 545 213 862, e-mail: objednavky@cdk.cz • **Bankovní spojení** 120 402 514 / 0600 • Nevyžádané rukopisy se nevracejí • **Tisk** Reprocentrum Blansko • **Registrace MK ČR** E 18685 • **ISSN** 1803-6988 • **Na obálce** Luca Signorelli, Zavržení, kaple San Brizio, Orvieto (detail) • Vychází s podporou Statutárního města Brna a Ministerstva kultury ČR.

B | R | N | O | I

Krise české politiky a její skutečná příčina¹

FRANTIŠEK MIKŠ

Jako člověku, který byl mnoho let šéfredaktorem časopisu zabývajícího se politikou, se mi tento text nepíše snadno. Vždy jsme se v měsíčníku *Proglas*, později v *Revue Politika* a také nyní v časopisu *Kontexty* stavěli proti paušálním odsudkům politiků, útokům na politické strany, hledání třetích cest nepolitické politiky, hospodskému i intelektuálskému tlachání o tom, jak jsou politici hloupí a stranická politika zkorumpovaná. Snažili jsme se ukázat, jak politika funguje či jak by fungovat měla, že má být především střetem idejí, transparentní arénou k prosazování zájmů a také půdou pro hledání kompromisů, byť se nám vždy nemusejí líbit. Náš pohled na stranickou politiku byl realistický, obhajovali jsme její pozitivní funkci navzdory občasným negativním jevům, které k ní nepochybně patří. Dnes je však bohužel stále více zřejmé, že česká politika svoji funkci přestává plnit a negativní tendence v existujících politických stranách převládají. Při pohledu na úroveň většiny politiků, a především jejich motivaci pro „dělání“ politiky, člověk stěží potlačuje pocit znechucení.

Tak až sem jsme dospěli po dvaceti letech svobody? Po prvotním nadšení v devadesátých letech přišlo vystřízlivění v době opoziční smlouvy na přelomu tisíciletí, následované obdobím nestability a silným rozčarováním z politiky po roce 2000. Nikoli náhodou nazval jeden brněnský politolog svoji právě dokončenou knihu o české politice v období let 1989 až 1997 *Éra nevinnosti*,² neboť navzdory některým excesům měla v této době politika zcela jiný „étos“ než dnes a nebyla tolik ve vleku ekonomických zájmů a silných ekonomických hráčů. Znechucení současnou politickou praxí (a nejrůznějších afér typu Gross, Wolf, Čunek, Řebíček, Dalík či Kvapil) dospělo tak daleko, že před volbami vyvolalo jistou míru sebereflexe v pravé části politického spektra. ODS se dokázala na poslední

chvilí zabavit svého problematického volebního leadera Mirka Topolánka a nahradit ho aférami nepoznamenaným Petrem Nečasem. Nová strana Karla Schwarzenberga přišla s nebývale tvrdým a nepopulárním volebním programem, KDU-ČSL hlasitě vyhlašuje boj proti korupci. To vše zní uchu pravicového voliče velmi dobře, ale věříme skutečně tomu, že po volbách bude něco jinak?

Hlavní příčina krize politiky

Krise české politiky a zejména hluboká krize české praxe jsou nezpochybnitelným faktem, píšeme o tom na stránkách *Kontextů* již dlouho. A nejsou to obavy pouze akademické, ale mají velmi reálnou podobu. Nejsem určitě sám, kdo neví, koho volit. „Jsem depolitizovaný politolog,“ řekl mi nedávno jeden kolega zabývající se výzkumem české politiky, „nedoufám v nic, přemýšlím pouze, kde můj hlas způsobí nejméně škody.“ Kde to je, ovšem nebyl schopen s jistotou říct. Podobně jako já ale cítí, že existující politické strany jsou nedůvěryhodné, jejich politici podprůměrní a motivovaní především osobními zájmy. Jiný můj kolega před nějakou dobou v tomto časopise napsal, že politici dnes už nehájí zájmy občanů, ale spíše své vlastní zájmy jako specifické privilegované třídy. Rozumí si také často více se svými politickými oponenty, s nimiž se v případě nutnosti vždy domluví, než s běžnými občany, jejichž zájmy mají zastupovat.³ Politika, byznys, zneužívání výhod a informací, vše splývá v jedno, slovo korupce se skloňuje každodenně, nikdo už v nic nevěří, pohrdání politiky a znechucení politikou nabývají extrémních rozměrů. Proto také ona nezasloužená a neuvěřitelně vysoká popularita premiéra Fišera a jeho úřednické vlády, jež je varující. Příčiny tohoto stavu jsou hledány všude možné, zřídka kdy však na správném místě.

Proč tomu tak je? Nepatřím k těm, kteří vše svádí na špatnou českou povahu: „My Češi jsme už taková... To by se na Západě nemohlo stát...“ Taková vysvětlení, byť v jistých kruzích rozšířená, jsou hloupá a podvrtná. Nevěřím ani v to, že jde o důsledek komunistické morální devastace, reziduum totalitního režimu. Hlavní příčina je dle mého soudu jiná – česká politika je obětí špatného volebního systému, jehož důsledky se postupně stále silněji projevují. Od roku 1996 u nás po volbách vznikla většinová vláda jen jednou, a to navíc disponující minimální většinou pouhého jednoho hlasu, v Evropě patříme spolu s Itálií do skupiny zemí s nejkratší průměrnou udržitelností vlády. Často je připomínáno, že tento nevyhovující volební systém vede k trvalému politickému patu, nemožnosti sestavit funkční vládu a cokoli prosadit, stejně jako k alibismu a rozředění následné odpovědnosti. Většinou ale zůstává stranou pozornosti, že tento stav je také prvotní příčinou morální devastace a úpadku politické kultury v naší zemi. Kvalitu každé hry totiž určují především její pravidla, a to platí i pro politiku. A pravidla každé hry také do jisté míry určují kvalitu jejích hráčů a dokonce předznamenávají budoucí vítěze. Určují také, kdo je ochoten se hry účastnit, s jakou motivací, a co od ní očekává.

Promarněná šance opoziční smlouvy a její důsledky

Jsem přesvědčen, že kořeny této krize musíme hledat v opoziční smlouvě udržované v letech 1998 až 2002 nejsilnějšími stranami ODS a ČSSD. Aby mi bylo dobře rozuměno. Opoziční smlouva, jejíž původním cílem byla změna volebního zákona, byla smělým a chytrým pokusem postavit českou politiku na zdravé nohy, vyřešit dosavadní systémové problémy i předejít budoucím obtížím. Potud vše v pořádku. Bohužel se nemohu zbavit dojmu, že obě strany na její původní poslání rychle zapomněly, v novém uspořádání se pohodlně zabydly a změnu volebního zákona postavily na vedlejší kolej. Chyba byla především na straně ODS, která opoziční smlouvu nadále udržovala i poté, co se ukázalo, že její prvotní a jediný ospravedlnitelný cíl, volební a ústavní reforma, byla v lednu 2001 rozhodnutím Ústavního soudu zmařena.⁴

Jako politicky nestandardní krok měla opoziční smlouva samozřejmě své přednosti, ale i rizika, své možné výnosy, ale i nutné náklady. Výnosem mohlo být vyřešení zmíněných systémových problémů české politiky, nezbytnou daní pak silné provázání obou velkých stran se všemi negativními důsledky, jež k němu patří. Předpokládalo se však, že když se změní systém a vyostří pravidla hry, dojde k obnově původního ideového střetu a nestandardní vazby se oslabí. To ovšem nenastalo, když prosazenou volební reformu zrušil nekompetentním rozhodnutím Ústavní soud, který již tehdy začal sehrávat negativní roli v českém politickém životě.⁵ Jinými slovy, náklady na opoziční smlouvu jsme zaplatili do posledního haléře, ale slibované výnosy se v důsledku zrušení volební reformy nikdy nedostavily. V tomto smyslu jsou hlavními hrobaři české politiky paradoxně ti, kteří ji chtěli před „zlotřilými“ politiky chránit a kultivovat, totiž soudci Ústavního soudu. A je smutné, že se z této chyby nepoučili. Dnes prokazují české politice podobně medvědí službu, když zrušením předčasných voleb prodloužili existenci české nepolitické vlády a neprůhledného prostředí, kde není jasné, kdo které rozhodnutí ve jménu koho činí, kdo skutečně vládne a kde vlastně nikdo za nic nenese odpovědnost.⁶

Barbarizovaná ODS. A co dál?

V obrovské krizi je nejsilnější pravicová strana ODS. Dnes jen nostalgicky vzpomínáme na občanské demokraty za časů Václava Klause, kdy bývali intelektuální stranou par excellence, v níž se hodně psalo, publikovalo a diskutovalo, kdy jejich politikům o něco skutečně šlo a na pravidelných ideových konferencích vznikaly programové koncepce, jež měly hlavu a patu. Samozřejmě i tehdy existovaly občasné úlety, ale obecný trend byl jiný než dnes. Václav Klaus vytvářel na špičce ODS tlak, aby četli a vzdělávali se. Mnohdy nelenil nechat oxeroxovat odborný text a nutil kolegy, aby si jej prostudovali, dokonce je z něj někdy i „zkoušel“. A těmto „signálům“ shora se strana přizpůsobovala, někteří členové lépe, jiní hůře, každý dle svých schopností.

Pak přišel Mirek Topolánek a začalo něco, co jsem pracovně označil jako deintelektualizaci a barbariza-

ci ODS. Namísto zajímavých textů vyhlášených západních ekonomů a myslitelů přivedl nový předseda na scénu svoje Dalíky a Řebíčky, napojení na byznys, hulvátství a okázalý životní styl, to vše v kombinaci s nesmyslnými ústupky koaličním partnerům a vyprazdňováním ideového reformního náboje. A strana se novým „signálům“ poddávala, občas i ochotně přizpůsobovala. Bude na historících a politologích, aby s odstupem zhodnotili, zda v tomto procesu ideového „vytunelování“ ODS vyšel nový předseda více naproti skutečnému „vkusu“ a „intelektuálnímu“ rozhledu své strany, nebo naopak strana začala více přebírat „vkus“ a „intelektuální“ rozhled nového předsedy. Výsledek je každopádně tristní.

Pokud se ODS nakonec odhodlala na poslední chvíli zbavit svého problematického předsedy, byť pod velmi průhlednou záminkou, je to jistě dobrá zpráva a především šance do budoucna. Obávám se však, že v tuto chvíli to neznamená nic zásadního. Strana prošla sedmi lety chaotické devastace topolánkovského stylu, hra je špatně rozehraná a kandidátky dávno sestavené. Nové osobnosti a tváře, které dnes občanští demokraté potřebují jako sůl, nikde nevidět, neboť do *takovéto* politiky se žádné z výrazných osobností nechce. A i kdyby se nějaký ten opovázlivec našel, semknutá stranická klika, hlídající si svá teplá místa, ho mezi sebe stejně nepustí.

Není pochyb o tom, že Petr Nečas, jenž nahradil Mirka Topolánka v pozici volebního leadera, je po morální a intelektuální stránce tou nejlepší volbou, navíc je v politice dostatečně dlouho a „svou“ stranu dobře zná. Nicméně se obávám, že není politikem dostatečně silným a razantním, aby dokázal setrvačné ODS vtisknout svoji tvář podobně jako dříve Václav Klaus. Pokud vydrží, čeká ho v nejbližších letech nejtěžší boj jeho politické kariéry, ve srovnání s nímž se brzy bude letošní předvolební kampaň zdát poklidnou procházkou. Bude to boj o další směřování a charakter ODS, jež se musí zbavit zajetých stereotypů, problematických lidí a pokusit se získat zpět, co bylo v minulých letech prohospodařeno. Otázkou ovšem je, zda je něco takového možné, pokud strana neprojde silnou očištnou katarzí po velké volební porážce, ke které by nejspíše pod Topolánkovým vedením došlo.

ODS si musí pod vedením Petra Nečase vybudovat zcela nový politický styl, naprosto odlišný od toho, který léta razil Mirek Topolánek, jež ho (vědomě či nevědomě) krok za krokem přibližoval stylu a praktikám Paroubkovy ČSSD. Je třeba vrátit na pravici trochu politické kultury. Neměli bychom zapomínat, že odpovědná politika by měla být, jak kdysi pěkně napsal Pavel Švanda, jen pokračováním kultury jinými prostředky. A samozřejmě „nejde jen o to, zda dotyčný politik smrká do kapesníku nebo jen mezi prsty. Jde o způsob, jakým čte svět kolem sebe, o metody, jimiž si utváří názor na lidský úděl“. ⁷ Nelze donekonečna spoléhat pouze na to, že ti druzí (myšlena je samozřejmě Paroubkova ČSSD a nereformovaní komunisté) jsou ještě horší.

Politický systém zvyhodňující podprůměr

Bylo by ale nespravedlivé svalovat vinu za krizi české politiky na konkrétní jedince, již zmíněného Mirka Topolánka nebo jeho několikanásobně horší levicové dvojce Jiřího Paroubka. Oba jsou spíše produkty špatného politického systému než jeho tvůrci. Znovu připomeňme, jakou morální devastaci působí na české politické scéně volební pat, který zde máme od roku 1996, a neprůhledné politické prostředí. V české politice se nedá prakticky vládnout a už vůbec ne prosadit nějaká smysluplná reforma, je to hra s nulovým součtem. Proč ji ovšem potom hrát? Volební program je cárem papíru, o němž se dopředu ví, že nebude naplněn. Politika se tudíž omezuje na zručné obchodování s hlasy a pozicemi, kde se více uplatní lidé s handlířským než politickým talentem, na pouhé předstírání reforem, čeření vody před voliči. A komu takovýto systém vyhovuje? Pochopitelně těm „politikům“, kteří na to mají „žaludek“ a jimž o nic zásadního nejde, jejichž jediným cílem je udržet se v sedle a uhrát nějakou tu „malou domů“. Lidem bez morálních zásad a ideového přesvědčení, ale s touhou po moci a penězích, všehoschopným handlířům a prodávacům vzduchu (těm několika málo čestným výjimkám se omlouvám). Inteligentní politici s pevnými názory a zásadami nemají v takovémto systému místo, jsou ušlapáni podprůměrem. Z politiky buď dobrovolně odešli, nebo sedí ně-

kde v okrajové funkci v depresi, v horším případě se začali pragmaticky orientovat pouze na vlastní zájmy.

Řešení je jen jedno

Jsem přesvědčen, že existuje jen jediná cesta, jak ze současné krize ven, a tou je razantní změna volebního zákona nebo rovnou části ústavy. Posílení většinových prvků systému, aby se obnovil přirozený střet zájmů a idejí, rozbily se existující vazby, posílila přímá zodpovědnost politiků a také šance něčeho rozumného v politice dosáhnout. Znovu opakuji: kvalitu každé hry určují její pravidla. A od nich se odvíjí i kvalita hráčů, kteří jsou ochotni se hry účastnit. Česká politika potřebuje především inteligentní a čestné lidi, a ti si většinou dobře spočítají, že dnes není šance cokoli změnit k lepšímu. Na druhé straně je zřejmé, že některým lidem ze současné politické garnitury, přivyklé atmosféře handlování, ideového nihilismu a masivního zneužívání privilegií, současný stav vyhovuje.

Proto je třeba hledat cesty, jak přinutit politiky k tomu, aby změnili stávající volební systém směrem k posílení většinových prvků. K tomu je prvním nezbytným krokem, abychom znovu rozpoutali vážnou debatu na toto téma, přestali donekonečna zaměřovat následek za příčinu a uvědomili si, že právě zde leží klíč k řešení mnoha praktických problémů a úpadku politické kultury v naší zemi. Zajímat by se o toto téma měli především politologové, kteří se u nás na katedrách rodí jak houby po dešti, a také novináři mající sklon dennodenně tepat nešvary politiků, ale přehlížejí skutečné příčiny tohoto neutěšeného stavu. Svou roli by mohli sehrát například i různé občanské iniciativy, jež v naší zemi v minulosti vyprodukovaly řadu petic či iniciativ často velmi pochybného obsahu a úrovně. Proč pro změnu jednou nebojovat za něco rozumného? Upadající politiku různé spolky a iniciativy občanské společnosti suplovat nemohou a nesmějí, ale mohou od nich vyjít podnětné signály pro její oživení.

Samozřejmě si uvědomuji, že podobné úvahy zní nerealisticky, neboť mantinely pro provedení reformy

jsou díky Ústavnímu soudu velmi úzké a politické shody mezi stranami se bude dosahovat obtížně.⁸ Obávám se však, že pokud stávající pravidla nezměníme, není v naší zemi v nejbližších letech naděje na jakoukoli změnu k lepšímu.

Poznámky:

¹ Základní teze tohoto textu vyšly ve zkrácené podobě v týdeníku *Reflex* a vyvolaly řadu reakcí. Viz „Česká politika? Oběť volebního systému“, in *Reflex* 12/2010. Zajímavá a pro současné nepochopení toho, o co v české politice jde, je kritická reakce Jana Jandourka „Topolánovský úpadek?“, in *Reflex* 15/2010. Jandourkův text je typickým názorem novinářského mainstreamu těchto let, který je ochoten přehlížet selhání Topolánkovy vlády jen proto, že byl na té „správné straně“, tedy proti Klausovi a Paroubkovi, pro Lisabonskou smlouvu, případně jednoznačně proamerický v mezinárodních vztazích. Právě zde sbíral Mirek Topolánek laciné body, ačkoli v politice po něm nic zásadního nezůstalo. Bohužel toto je, jak mi sdělil jeden člověk zabývající se médii, skupinové myšlení typické pro 80 procent novinářů a lidí kolem novin.

² Kopeček, Lubomír: *Éra nevinnosti. Česká politika v letech 1989–1997*. Kniha vyjde v nakladatelství Barrister & Principal na podzim 2010.

³ Fiala, Petr: „Politika, jaká nemá být“, *Kontexty* 3/2009, s. 3–12.

⁴ Viz Fiala, Petr, Mikš, František: „ODS a opoziční smlouva“ in Balík, Stanislav a kol.: *Občanská demokratická strana a česká politika*, CDK, Brno 2006, s. 38–65.

⁵ Ohledně nekompetentního rozhodnutí Ústavního soudu viz např. Kubát, Michal: „Poslanecká sněmovna versus Ústavní soud“, *Revue Proglas*, XII., 2/2002, s. 13–15.

⁶ Problémy současné nepolitické vlády rozebírá Petr Fiala v minulém čísle *Kontextů*, 1/2010, s. 3–10.

⁷ Švanda, Pavel: „Kulturní politika a politická kultura“, in *Revue Politika* 7/2003, s. 12–14.

⁸ O možnostech změny volebního zákona viz například polemika politologů Michala Kubáta a Petra Sokola na stránkách *Revue Politika*. www.revuepolitika.cz/clanky/307/volebni-reforma-opet-na-scene; www.revuepolitika.cz/clanky/327/lepsi-neco-nezli-nic; www.revuepolitika.cz/clanky/343/opravdu-lepsi-neco-nezli-nic. <http://www.revuepolitika.cz/temata/111/volebni-system>; viz rovněž www.revuepolitika.cz/temata/111/volebni-system.

František Mikš, šéfredaktor časopisu *Kontexty*, ředitel Institutu pro politiku a kulturu CDK, šéfredaktor nakladatelství Barrister & Principal.

O intelektuálovi, který se necítí nejlíp

PAVEL ŠVANDA

Už nevím, který spisovatel (snad David Lodge?) ironicky shrnul pocity západoevropského intelektuála na konci minulého století: „Marxismus je mrtev, strukturalismus je mrtev a já se taky necítím nejlíp!“ Avšak dnes je vidět, že marxismus není zdaleka tak mrtev, jak se zejména nám ve střední Evropě zdálo před dvaceti lety. Levicová ideologie se k nám vrací především jako import ze Západu. Vedle bystrých a výmluvných neomarxistů, vychovaných na amerických a západoevropských univerzitách „osmašedesátníky“, se někdy cítí současný český intelektuál jako nedostatečně oblečený. Není-li jasně liberálního nebo křesťanského přesvědčení, pak nevyhnutelně hledá východisko, nebo rovnou útočiště v rozličných variacích na prastaré téma sociální spravedlnosti. Neboť nechce vystupovat jako člověk přehlížející aktuální myšlenkové trendy. Za posledních dvacet let jsme zjistili, že východoevropská společenská zkušenost kolektivistické totality a disentu je nepřenosná, že většině západoevropských a amerických levicových intelektuálů, žijících ve vlastním světě, zůstala nesrozumitelná. Oni si tvrdí svou. Hrají si vlastní muziku, která však Středoevropanu mnohdy zní nepříjemně povědomě. Čeká nás tedy zase postupné přizpůsobení myšlenkovým konvencím, jež jsme sami už jednou překročili?

Z jakých důvodů levicové smýšlení přežívá historický krach komunistické ideologie, k němuž došlo před našima očima? Proč je neomarxismus u nás tak jako jinde ve světě nadále přitažlivým a svým způsobem autentickým romantickým útočištěm těch mladých (případně „věčně mladých“) lidí, kteří ohlašují své nároky ve společenské soutěži a cítí potřebu zřetelně artikulovat své výhrady vůči současnému stavu světa, respektive vůči světu řízenému starší generací? Někdy romantické výhrady levicových oponentů směřují dokonce proti lidské existenci jako takové, což je tíži-

vé, avšak nikoliv vzácné pokušení mladistvé nezralosti, postavené pod tlak obtížného procesu individuace.

Jednou z příčin znovuzrození intelektuální levice u nás může být fakt, že před našima očima se rozložil *ruský* marxleninismus. Kdežto dnes jsme konfrontováni s levicovým myšlením interpretovaným ještě pod vlivem (Slavoj Žižek) vášnivého nietzschovského parlanda. Takový výraz je ovšem podstatně esteticky přitažlivější než jednotvárné mručení sovětských ideologů. Dochází k produkování třaskavých slovních směsí, k výrobě celkem vtipné intelektuální pyrotechniky (Václav Bělohradský), která sice nemá pro české myšlení praktický význam, ale nabízí efektní čtenářské zážitky.

Nicméně existuje a uplatňuje se i vážně míněná neomarxistická ideologie, často ještě dost prostomyslně založená na nereflektovaném předpokladu primátu hmoty (výrobní základny) nad duchem (kulturní reflexí). Důsledkem je myšlení znovu a opět očarovávající svou zdánlivou integritou. Doklady se občas najdou v českém levicovém kulturním tisku. Nabízí se opět únik z přítomnosti nejen do budoucnosti, ale i do údajně lepší minulosti, do neodcizeného světa před propuknutím dělbý práce. Pak tito myslitelé a propagandisté jsou (po Adornově vzoru) *laudatores temporis acti*. Prozatím nepřilíš hlučně se uplatňuje stará známá vyhlídka *lepšího příštího* po nevyhnutelném krachu kapitalismu.

S jakou žízňivou netrpělivostí někteří vyhlížejí prudkou levotočivou zatáčku, bylo patrné v západní Evropě, ale i u nás doma, z kvapného jásotu staré i nové intelektuální levice při propuknutí současné bankovní a ekonomické krize. Ihned jsme byli zaplaveni nejen fotografiemi front na polévku z 30. let 20. století, ale také temperamentními výzvami k zúčtování s přežilým systémem volného trhu, včetně panovačných návrhů na zavedení jakéhosi ekonomického

stanného práva. Velmi pohotově byl ražen nejasný, zato působivý propagandistický termín *nový světový řád*. Neomarxisté se v tu chvíli vřele shodli s původními marxleninisty. Oni se shodnou ještě vícekrát. Přinejmenším v tom, že lidský život, jaký právě je, vůbec nestojí za to, aby byl žit, nýbrž má být alespoň slovně popřen, aby mohl být nahrazen něčím jiným, novým, neotřelým, totiž stavem, v němž by měl člověk svůj osud pevně v rukou; nepovládne-li si unavený občan, tak bude aspoň rázně rozhodovat hbitý úředník.

Levicové smýšlení obecně a marxismus speciálně nabízí vypracované metody, jak zapojit osobité negativní nálady do společenské diskuse. A nadále kolem sebe šíří vůni suverénního, v sobě uzavřeného myšlenkového prostoru. Shrnuje vlastní vyhraněný katalog otázek, včetně soupisu příslušných odpovědí. V tom směru tradiční i novější levicová nabídka snad nemá konkurenci, kromě psychického prostoru vytvořeného radikálně chiliastickými středověkými sektami, k nimž se marxisté, a to je zajímavé, také vždy instinktivně znali jako ke svým předchůdcům.

Co ale my s tím? Máme přece své konkrétní intelektuální i politické zkušenosti s aplikací radikálního levicového kolektivismu v naší zemi. Zapomenout na ně není až tak obtížné pro intelektuála, hledícího na svět pouze oknem seminární pracovny a operujícího výhradně v mezích vymezené metody, a tedy i terminologie. Ale co my ostatní, denně vydaní přirozenému světu? Nemůžeme si přece zčistajasna zapřít zkušenosti, jež zdravému rozumu kalí potěšení z čistých levicových spekulací, byť by právě ty na Západě byly „in“.

Vnitřní rozklad socialistického systému a zejména pak nečekáný pád SSSR, jenž zůstává historickým důkazem nefunkčnosti marxleninského myšlení, a všechny důsledky, jež z toho vyplynuly, jsou zkušenosti, jež v dohledných letech ještě nebude možné v naší části světa zapírat bez ztráty tváře. Ostatně tyto události neomarxisté opatrně obcházejí velkým obloukem. Nejčastěji se tváří, jako by se nic nestalo. Nekomentují ani fakt, že relativně úspěšná čínská varianta státního socialismu se očividně zdaleka rozchází s predikcemi marxistů 19. a 20. století. Marxismus jako vědecký systém, nabízející ekonomickou a kulturní prognos-

tiku, naprosto zklamal. Z hlediska neomarxistů tedy zatím platí, že o čem se nedá mluvit, o tom se prostě musí mlčet. Ideál přesného proroctví, vyčteného ze stavu výrobních sil a výrobních vztahů, však stále leží někde v zásuvce pracovního stolu levicového intelektuála a záleží jen na něm, kdy jej položí znovu na stůl, aby okouznil nezkušené posluchače.

My však budeme už vždy tvrdě narážet právě na radikálně predestinační charakter marxismu jako nauky. Těžko se kdy ještě smíříme s údajně vědeckou vidinou zásadní předurčenosti lidských osudů. Nemůžeme ani věřit v marxistický ideál údajně přesné predikce údajně nevyhnutelného společenského vývoje. Máme ještě příliš živě v paměti uloženu zkušenost nepředvídatelnosti historického dění, jež umí zaskočit nejen průměrného člověka, ale i poučené a v pečlivých spekulacích zběhlé intelektuály, jakož i týmy analytiků.

Dále nám bude už vždy činit potíže marxistická redukce lidské identity na vztah jedince nebo společenské skupiny k výrobním prostředkům. Zažili jsme nejen za posledních dvacet let, ale i v předchozím politickém systému oboustranně radikálně sociálně prostupnou společnost. Museli jsme si při příležitosti politických represálií i za života v demokracii všimnout, že lidská totožnost je dána spíše duchovním profilem konkrétního člověka, jeho vášnivými žádostmi a vůlí k životu. Přičemž třídní původ pro lidskou životaschopnost mnoho neznamenal. Konkrétní vztah k ekonomické sféře a zapojení do ní může mít u jednotlivce tak proměnlivé podoby, že je žádná materialistická predestinační teorie není schopna věrohodně popsat.

Jiným původním marxistickým předpokladem, k němuž se levicoví intelektuálové zatím nemohou veřejně hlásit, je názor, že lidská individualita jako taková, osud jedince, je jen produktem ekonomických vztahů. Pamatujeme se dosud, že podle původní ideologické ražby se tíživá osobní identita ve společnosti osvobozené od majetnických vztahů měla blaženě rozplynout v kolektivu. My však byli za vlády marxistů naopak někdy zhrozenými, jindy potěšenými svědky dramatického vyostření lidských osudů. Nejen stateční jednotlivci, ale i lidé sociálně průměrných osudů a nevýrazných osobních předpokladů byli opaková-

ně nucení k existenciálně významnému rozhodování. Břemene volby vlastního údělu nebyli zproštěni ani programoví konformisté, ani přesvědčení komunisté. A dnes jsme účastníky epochy, která nejen umožňuje, dokonce údajně preferuje maximální individualizaci náhledů, názorů, postojů a právě ve vyostřené individualitě vidí (*anything goes!*) svůj výraz a smysl. Pohled neomarxisty na jedince jako na pouhý produkt výrobních vztahů, jenž by se neměl vzpouzet nevyhnutelnému zániku, nás tedy už těžko přesvědčí.

Jinak řečeno: Marx sice důsledně a úspěšně adaptoval tradiční představu o stabilním stavovském rozdělení společnosti do dynamické nauky o konfliktním třídním rozvrstvení, určujícím lidskou individualitu. Právě tato součást levicové ideologie se však roztržila a ještě stále tříští na naší letité zkušenosti lidské identity, která nezaniká, i když je v zájmu přežití schopna překvapivé flexibility. To poznání nám vnutily bouřlivé dějiny střední Evropy ve 20. století.

Kromě toho všeho budeme pohlížet skepticky i na to, co lze nazvat dialektickým kejklářstvím, na pyrotechnické proklamace typu: „Subjektivně se, milý X., považuješ za bělocha, ale objektivně jakožto vykořisťovaný jsi příslušníkem barevného etnika!“ Dost dobře nemůžeme zapomenout na to, jak se paradoxních možností údajně dialektického myšlení v rámci marx-leninismu využívalo ke chladnokrevnému propagandistickému prosazování mocenských cílů vedoucí skupiny. Dialektika jako metoda myšlení má tedy dodnes aspoň v očích věkově a zkušenostně zralé generace z ostudy nejen kabát, ale i košili.

Západoevropští neomarxističtí intelektuálové to s námi opravdu nebudou mít lehké. Pravděpodobně nás budou stále více tísnit poněkud snobským požadavkem, abychom se s nimi konformovali a stali se také „in“. Budou po nás chtít, abychom se spolu s nimi klaněli u bran říše iluzí, které si oni kultivují ve svých seminárních pracovnách a redakcích, jež jsme si my – a to nejednou dosti trpce – už odžili. U západoevropských neomarxistů možná jde častěji o intenzivní ošetřování vlastní neklidné psychiky, sociálního špatného svědomí, o individuální manifestaci negace než o ana-

lyzování skutečného stavu společnosti: to nám napovídá naše společenská zkušenost.

I u nás bude neomarxismus v různých variantách přitažlivým nebo aspoň dráždivým myšlenkovým východiskem pro všechny, kteří svou lidskou identitu zakládají raději na zásadním *ne!* než na souhlasu s obtížným a dramatickým charakterem lidského údělu. Ostatně ze zkušenosti víme, že nemálo českých intelektuálů trpí nadměrně rozvinutou, přímo nadýmací přízřusivostí. Obětavé přitakání životu a především konkrétním lidským existencím v jejich individuálních podobách je pravděpodobně stále ještě tím nejpevnějším bodem, v němž lze zakotvit duchovně účinnou distanci vůči radikálně levicovému odmítání světa, jaký je. Ovšem člověk, který bezhlavě odmítá napravo nalevo vše, co kolem sebe i v sobě vidí, je vlastně už na nové cestě ke starým omylům.

Kromě neomarxistické intelektuální pasti jsme konfrontováni také se socialistickými, zespolečenšťujícími politickými a kulturními instinkty, jež mají mnohem významnější vliv na veřejný provoz. To je ale zase jiná historie, která by neměla být směřována s radikalizujícím neomarxismem. Populistický kolektivističtí chce bohaté menšinu brát a nebohatou většinu držet zkrátka, totiž v co možná největší závislosti na darech silného, centralizovaného státu. Je většinou nerozpačitým mocenským praktikem bez teoretických zájmů. Nezajímá jej chiliastická vidina *nového světového řádu*, jíž se zálibně zabývá latentně extremistická intelektuální levice. Je svým způsobem realista. Skutečnost neodmítá, nýbrž ji využívá, pase se na ní. Odmítání dané reality a vášnivá touha *po něčem jiném, neotřelém, původním* vychází z romantických kořenů a je spíše znakem duchovního nepokoje moderny než pragmaticky promyšleným návodem k politickému jednání. Když se ovšem některého uzavřeného myšlenkového systému z dílny levicových intelektuálů zmocní, jakožto praktického propagandistického nástroje, populistický pragmatik, může být i zle.

Pavel Švanda, spisovatel, profesor na Divadelní fakultě JAMU v Brně.

Co nám přináší křesťanská zkušenost s 20. stoletím?

Čtyři teze s historickou glosou

JIŘÍ HANUŠ

Zadaný název mi způsobuje jisté problémy. Pro novověk je typické nejen dělení konfesionální, ale též politické. Křesťané mohou mít různé zkušenosti a tomu odpovídající nejednotné postoje, proto neexistuje společná opce. Pro řešení „společné zkušenosti“ křesťanů by se ale snad dal zdůraznit akcent *antropologický*. Podle křesťanského přesvědčení je Bůh dobrý a člověk i svět jsou dobrým stvořením. To je nauka, která křesťany navzdory všem rozdílům sjednocuje. Člověk je však současně spolustvořitel s velkou kreativní silou. (Zde existuje sice přístup „erasmovský“ na rozdíl od přístupu „luterského“, ale jedná se o distinkci v našich širších souvislostech nepřilíš významnou.) Ve světě i lidech jsou však přítomny destruktivní a sebe-destruktivní síly, to, co se někdy nazývá „*tragickým*“. Ve 20. století je „tragického“ veliké množství, až s ním mají křesťané veliké problémy. Můžeme je vyjádřit v palčivé otázce: „Kde jsi, Bože, když tvůj lid, který jsi stvořil, trpí?“ Křesťan má však jistou *naději* v Bohu – Ježíši, který tragickou povahu světa neruší, ale svým životem a smrtí (láskou) ukázal způsob, jak tragické naplnit skutečně „*lidským*“. Křesťanská zkušenost s 20. stoletím se zdá být tedy napjata mezi tyto dva póly – zkušenosti určité samostatnosti vůči Bohu, který viditelně do historie nezasahuje, a zkušenosti naděje, která právě proto, že souvisí s vírou, je do určité míry také neviditelná, těžko uchopitelná a popsatelná. Je však zapotřebí zdůraznit rozdíl mezi *vírou* a *utopií*. Zatímco první je pevně vázána na dějiny a je kontinuitní, druhá je z historie, a tedy i z historické zkušenosti, vytržena. Jakkoli se může na první pohled zdát, že křesťanská víra má utopické prvky, je to jen zdánlivé,

pohlédneme-li na celek nauky i tradice. V konkrétních historických konstelacích se občas vyskytuje víra a utopie promíseně – jak je to ostatně zřejmé i na duchovním otci této konference Bernardu Bolzanovi.

Křesťansky pochopená antropologie umožňuje také pochopit problematiku *selhání křesťanů* v celé řadě oblastí, od veřejné po osobní sféru, která do značné míry zasahuje do současných evropských diskusí o křesťanství a křesťanských institucích a problematizuje ji.

Vlastní příspěvek sestává z pokusu o odpovědi na čtyři otázky a má podobu čtyř tezí a jedné glosy:

1. Jak hodnotit 20. století, jeho tendence a vůbec moderní svět?

Moderna je ambivalentní a občas vypjatě extrémní, což vyžaduje nutnost stálého rozlišování. Křesťané z tohoto procesu nemohou být vyděleni. Jejich přesvědčení nezakládá žádnou možnost intelektuální lenosti. Moderní doba má klidné etapy, které ale končí katastrofami. Zná katastrofy, které umožňují nové začátky. Evropa má *paradoxní dějiny*. Je v tomto smyslu však stále klíčovým hráčem historie, neboť zde vznikly myšlenkové výboje, na jejichž základě se nyní odehrávají konflikty v celosvětovém měřítku. Zánikem koloniálního panství nekončí všechny vzniklé vazby, ba právě naopak, vztah Evropy a ostatních kontinentů se komplikuje. Křesťanství je na tomto dění nejen spoludopovědné, ale má *zakládající* a *určující* význam, neboť na základě aplikace některých jeho idejí v kombinaci s dalšími historickými konstelacemi moderní Evropa vznikla a takřkajíc se rozšířila do světa.

Rád bych dal jeden konkrétní příklad ambivalence, který znovu a znovu znepokojuje Evropany ve 20. století, a to příklad nacionalismu. Je to jistě fenomén starší než moderna, v 19. a 20. století v sobě obsahuje hlubokou rozporuplnost. Na jedné straně je zde jako nezpochybnitelný a fungující ideový základ, na němž jsou vystavěny demokratické instituce a občanská společnost (a případně národní státy), na druhé straně ve své vypjaté podobě a v kombinaci s autoritářskými politickými prvky působí jako smrtící jed, který je schopen všechny instituce rozvrátit, jak jsme tomu byli svědky na jihovýchodě Evropy v 90. letech. Zdá se mi však nutné, abychom se naučili v napětí moderní rozporuplnosti žít, ba abychom byli schopni a ochotni pozitivní aspekty národního cítění bránit, případně je obhajovat i v mimoevropském prostředí. Cílem nemůže být eliminace rozporů moderny, včetně rozporů nacionalismu. Je lépe žít v ambivalentním světě, v němž nemáme po ruce všechna řešení, než žít ve světě redukovaném, a tudíž nesvobodném.

V moderní době se však také setkáváme s fenoménem, který nám způsobuje nejednu potíž. To, co se může jevit nejdříve jako nezpochybnitelná hodnota, má někdy tendenci zvratu až do takzvaných „negativních čísel“. Například se to dá tvrdit o novodobé koncepci lidských práv, jež jako původně univerzální idea pervertovala do současných dílčích požadavků (tzv. práv) jednotlivých společenských skupin. V tomto případě se mi zdá vhodné, aby se křesťané rozpomněli na své všeobecné poslání a připomínali *univerzální rozměr* lidských práv – prakticky tedy koncepci přijatou po druhé světové válce.

2. Jakou roli má v moderně křesťanská (katolická) církev?

Katolická církev prošla za dvě století značným vývojem, milníkem je rozhodně druhý vatikánský koncil, který akceptoval reformaci a do jisté míry i modernu (univerzální koncept lidských práv, přijetí ideje nábožensky neutrálního státu, kritika antisemitismu provázená pozitivnějším vztahem k nekřesťanským náboženstvím). Katolické pojetí církevního společenství má ovšem svá specifika, na rozdíl od protestantského:

Církev je jakýmsi „*zkušební základem*“, není to jen organizace jako jiné, kam je možné vstoupit a zase jednoduše vystoupit jako do nějakého spolku. Pojetí církve má mnohem hlubší základy. Tento základ, tato kontinuita se nově vyjevuje v reformách, ale nikdy se zcela neztrácí. Církev (slovem a svátostmi) oslovuje všechny roviny lidského života. Neexistuje pro ni žádná prioritní konkrétní politika, která by měla stranickou podobu, její úkol je ale čist „*znamení času*“ a formovat lidské svědomí. Církev nemůže být ani pravicová, ani levicová, ani nemůže hledat „*třetí cestu*“. To je myslím jeden z problémů tzv. křesťanské sociální nauky, která bohužel vznikla jako jakási třetí cesta mezi liberalismem a komunismem. Druhý vatikánský koncil podtrhl její základní rysy, přičemž byl schopen diferencovanějšího pohledu jednak na socialistické akcenty, jednak na akcenty liberální. Ze závěrů tohoto koncilu vyplývá skutečnost, že nyní má křesťan mnohem více na výběr mezi angažmá v různých politických subjektech, pokud ovšem chce být aktivní v politické oblasti. Prakticky se ale rozmanitá politická činnost týká jednotlivců, je takříkajíc v rukou jednotlivců, nikoli církve jako celku, což je víceméně pozitivní. Když je církev nejvíce „náboženská“, je nejvíce „božská“. Jakákoli političnost, snad vyjma jistých mírových iniciativ, církvi jako celku podle mého soudu nesluší. Církevní aktivismus sedmdesátých a osmdesátých let v západní Evropě a Americe se zdá být poněkud kontraproduktivní.

3. Jak rozpoznat nebezpečí (např. totalitarismus) a jak se proti němu bránit?

Je to stále aktuální otázka, vyplývající z charakteru moderní doby. Otázka, která se týká myšlení i konkrétního jednání a historicky je zakořeněna ve zkušenosti s totalitarismy 20. století, v českém případě s komunismem. Dalo se komunismu zabránit, bylo možné uplatnit nějaké obranné mechanismy? Musel trvat komunistický režim tak dlouho? Musel nutně být tak destruktivní? Podmínky pro předcházení pokušení totalitarismu jsou tyto: konsensus v základních demokratických hodnotách a pravidlech, z nichž nejdůležitější jsou svobodné volby z pluralitní nabídky politických stran, a schopnost jednoty demokraticky smýšlejících

osob v krizových politických situacích. V tomto smyslu je nutné promyslet vazbu křesťanských a liberálních proudů, neboť ta je v historické perspektivě nejslabší, alespoň v naší zemi. Hledání východiska pro tuto vazbu pro mne představují mimo jiné publikace Ralfa Dahrendorfa, německého liberála s myšlením oplodněným anglosaskou zkušeností, který hledá v rámci liberálního řádu určité ligatury, vazby utužující společnost.

Křesťanská nauka v tomto ohledu přináší ovšem i zásadní možnost: při veškeré snaze se může stát, že nebezpečí prostě nepoznáme a že se zapleteme do struktur zla, ať už v našem osobním životě, nebo v životě veřejném. Připomněl jsem si to před nedávnem, když vyšla znovu v českém překladu známá kniha Karla Jasperse, která tolik ovlivnila poválečné německé diskuse o vině na zločinném nacistickém režimu. Po pádu komunismu se může většina Čechů ptát nějak podobně, jako se ptal Jaspers, samozřejmě s ohledem na totalitarismus ve znamení rudé hvězdy. Křesťanská nabídka je přitom velkorysá: pokud člověk je ochoten nahlédnout svůj omyl a přiznat si ho, je možné začít *splácet své dluhy*. I když selže obrana, přece existuje východisko. Řečeno s americkými filmovými hrdiny: Podle křesťanství vždy existuje plán „B“. I když je potřeba přiznat, že i taková velká myšlenka, jako je myšlenka odpuštění, je politicky zneužitelná.

GLOSA: Uvedenou poznámku o alianci liberálních a křesťanských politických sil by bylo lákavé rozvést. Z perspektivy českých dějin 19. a 20. století by se dalo uvažovat zejména o těchto zajímavých souvislících tématech: a) o historické roztržce mezi národním hnutím a většinovým náboženstvím, díky níž se dostalo katolictví do hluboké defenzívy trvající v podstatě dodnes; b) o povaze českého liberalismu, který se – právě proto, že byl silně nacionalizován – postupem času a v důsledku vývoje stal silně antiklerikální či vzhledem k institucionalizovanému náboženství přinejmenším obezřetný (a to v tradicích masarykovsky univerzalistických i v tradici bližší pozitivnějšímu chápání významu politických stran); c) o komunistickém čtyřicetiletí, jež provedlo důslednou očistu od liberální, případně liberálně-konzervativní politiky, ale

kteří z jejich trosek učinilo paradoxně vnitřního spojení s křesťanskou opozicí, jejíž inteligentnější část začala být alergická nejen na formy spolupráce s komunistickým režimem, ale i na různé socialistické experimenty; d) o povaze českého politického katolicismu reprezentovaného lidovou stranou, který se v průběhu jednoho staletí v důsledku vnějších sekularizačních tlaků a v důsledku své středové pozice stal de facto ideově vyprázdněným subjektem, pohybujícím se na hranici politické významnosti. Všechny čtyři body ukazují mimo jiné na to, jakou má politický katolicismus (dnes spíše politické křesťanství) obtížnou pozici, jak přestal být „jazýčkem na vahách“ v rámci politické hry a jak se prakticky i ideologicky rozštěpil na část liberální a část socialistickou. Navíc: Jakkoli je dnes pokušení „christianizovat“ tyto zásadní části politického spektra veliké, je zřejmým anachronismem. Platí to rozhodně v českém prostředí, v němž se křesťané mohou prosadit pouze na základě své (mimonáboženské) odbornosti a mohou své koncepty prosazovat jen se značnou dávkou pokory.

4. Evropa a křesťanství?

Jmenujme tři oblasti, které jsou zčásti v moci křesťanů a křesťanských organizací a týkají se evropských záležitostí. Všechny tři jsou pozitivní, i když třetí je spíše kritickou úlohou. První oblast je ryze intelektuální – křesťané se mohou a musí zbavovat představ, že jsou na světě kvůli zdůrazňování morálky nebo kvůli zdůrazňování tradičních mravů. Evropské křesťanské dědictví je též dědictvím intelektuálním, a to dědictvím zavazujícím. Konkrétně to znamená, že se křesťané vážně zamyslí nad tím, v čem spočívá specifikum křesťanského přínosu Evropě – namísto opakování vyčpělých formulací a moralizování. (Moralizující akcent zní navíc docela směšně v době, kdy mnoho členů křesťanských institucí čelí obvinění ze zneužívání mladistvých.) V tomto smyslu bych připomněl spíše podnětnou studii francouzského myslitele René Bragua, který přišel ve své knížce o Evropě s tezí, že v základech tohoto kontinentu je schopnost přijímat a kulturně „překládat“ různé myšlenkové směry a podněty, že je to svého druhu římanství, schopnost poro-

zumět a tvůrčím, aktuálním směrem přetvářet. Myslím, že s podobnými inspiracemi přichází i současný papež, i když je často kritizován svými bývalými kolegy-teology. Druhá úroveň se týká programu pro církevní instituce. Pro moderní Evropu je typická jistá hyperkritičnost k jakýmkoli institucím, ať už se jedná o politické strany, nebo o církve. Církevní organizace mají obrovskou zkušenost s tím, co to je „být organizací“, a tuto zkušenost mohou předat, i když se nemůže jednat o pouhé napodobení. Je to úkol nanejvýš kulturotvorný a dnes nanejvýš aktuální. Je třeba *probudit ztracenou důvěru v lidské organizace*, což je možná důležitější než přestat tu či onu dílčí finanční krizi. To samozřejmě souvisí s různými církevními reformami. Třetí v pořadí je oblast, na kterou se bohužel často zapomíná, totiž prorocká funkce křesťanů. Proroci jsou lidé inspirovaní, kteří mají schopnost nikoli vidět do budoucna, ale prohlédnout skutečnost do hloubky, nějak jinak uvidět přítomnost. Myšlenka sjednocené Evropy je možná velkou myšlenkou (hraničící s utopií), znamená však vyřešit nesnadný a snad i neřešitelný rébus: otázku jednoty a různosti. To, na co by křesťané neměli rezignovat, je kritické zhodnocení současného problematického stavu evropského sjednocování, a to na základě základního liberálního přístupu, totiž na základě kritéria svobody – a to nejen pro sebe, ale i pro druhé.

Závěr

Evropští křesťané mají s 20. stoletím různé zkušenosti. Zažili pronásledování, oslabení náboženských institu-

cí, antiklerikalismus, na druhé straně jejich zkušenosti obsahují i vlastní selhání v totalitárních či autoritativních režimech. Ve 20. století si tak snad začali víc vážit svobody a začali více hledat společný jazyk i s lidmi jinak smýšlejícími. Přes všechny sekularizační tendence měli však stále co společnosti říci a co jí nabídnout, neboť byli schopni změny náhledu, byli poučitelní a měli tendenci k sebevzdělávání navzdory všem nepříznivým okolnostem. Občas – což je třeba zvláště vyzvednout – byli ochotni i k oběti pro druhé. Zásadní otázkou je, jak se svými zkušenostmi dále naloží: mít určitou zkušenost je totiž pouhým předpokladem k odpovědnému myšlení a jednání.

Literatura:

- Rémi Brague: *Evropa, římská cesta*. PF UK, Praha 1992.
 Ralf Dahrendorf: *Hledání nového řádu. Přednášky o politice svobody v 21. století*. Paseka, Praha – Litomyšl 2007.
 Philippe de la Chapelle: *Církev a Deklarace lidských práv*. Křesťanská akademie, Řím 1973.
 Karl Jaspers: *Otázka viny. Příspěvek k německé otázce*. Academia, Praha 2006 (druhé vydání 2010).
 Mikuláš Lobkowicz: Konzervativní / liberální. Křesťanská alternativa? *Teologické texty* 21, 1/2010, s. 10–17.
 Jan Sokol: *Filozofická antropologie. Člověk jako osoba*. Portál, Praha 2002.

Přednáška v rámci setkání *Dialog uprostřed Evropy – O smysl evropské integrace*.

Jiří Hanuš, historik, pracuje na Historickém ústavu FF MU, věnuje se evropským dějinám 19. a 20. století a dějinám historiografie.

Návrat člověka bez vlastností

CEZARY MICHALSKI

Dne 14. dubna 1942 zemřel v Ženevě spisovatel, který jako první nahlédl, zanalyzoval a popsal způsob myšlení a vnímání světa, který byl na konci dvacátého století označen pojmem postmodernismus. Vyznavač či spíše oběť postmodernistického světonázoru *avant la lettre* se stal nakonec hrdinou nejvýznamnějšího díla Roberta Musila, nedokončeného románu *Muž bez vlastností*.

Tento „muž bez vlastností“ měl zdánlivě vlastností nekonečně mnoho. Při svém ustavičném hledání duchovního základu současné kultury se stal v mládí vojákem, posléze vědcem a vposledku intelektuálem. Jednou ho fascinovaly neomezené možnosti vědy a techniky, jindy se hroužil do spirituálních (dnes bychom řekli new-ageových) proudů namířených proti scientistickému determinismu. Uhranula ho síla socialistického prométheovství, ale později se stal elitářským konzervativcem rozčarovaným z „masového člověka“. Připouštěl, že je citově vázán láskou k rakouské vlasti, přičemž ho stále znovu odpuzovala trivialita a grotesknost podob, které přijímal habsburský patriotismus. Přes množství identit – a možná právě z důvodu jejich přemíry – se Musilův hrdina stával stále víc a víc lhostejným, bezbarvým „člověkem bez vlastností“ – připraveným o vlast, o poslání, o povolání. Hovořil mnoha jazyky, ale žádný z nich se nestal „jazykem jeho duše“ v tom smyslu, jak jej chápe Musil.

Svět „člověka bez vlastností“ nebo spíše svět, který „člověka bez vlastností“ zformoval (podobně jako je postmodernistická osobnost determinovanou, pasivní obětí proměnlivých kulturních vlivů, forem a jazyků) byl zcela hotov v roce 1914, kdy se odehrává děj Musilova románu. Už tehdy fungovaly jako nástroje poznání psychoanalýza, marxismus a ostatní metodologie nebo doktríny, jež se později spojily v modernistické „hermeneutice podezírání“, která ruší pojmy jako svobodná vůle, odpovědnost, názor nebo etické sebe-

určení a která podrobuje dekonstrukci všechny vlastnosti lidské osoby, jež umožňují činit ji zodpovědnou za etické volby, činy, za dobré skutky i za zločiny.

Po roce 1914 nastalo v Evropě období totalitních „chyb a odchylek“¹ od rozmanitých tradic západní kultury; potom se všechno zhruba vrátilo k normálu. Můžeme se dohodnout na tom, že v Polsku (zvolil jsem tuto zpátečnickou perspektivu zcela záměrně) návrat k normálnosti nastal kolem roku 1989. Tehdy byla opuštěna ostražitost, s jakou se v letech poznamenaných totalitarismem používaly různé ideologické jazyky. Polští intelektuálové se vrátili k přerušenému boji s faráři o vládu nad dušemi, antiklerikálové znovu začali mluvit jazykem Boye-Želeňského vytvořeným v modernistickém Krakově,² o národních vadách a o jejich přemáhání se znovu začalo diskutovat s prométheovskou naivitou typickou pro zapomenuté manifesty socialistických internacionál. Nechyběli ani v jádru slušní, nicméně škodliví nadšenci, kteří chtěli nahradit ústavu evangeliem. Zároveň s mnohostí křiklavých ideologických jazyků naivně se navzájem stavějících proti sobě se v devadesátých letech dvacátého století vrátil rovněž musilovský hrdina. Rozhodně pookřál – dalo by se říci, že dospěl, kdyby na „člověka bez vlastností“ šlo pojmu dospělý použít – a byl vybaven nikoli jen letmo nastíněným světonázorem, ale rétoricky propracovanou agresivní ideologií, již se dostalo pojmenování postmodernismus.

Zde je namístě úvaha na vysvětlenou. Intelektuální tradici postmodernismu tvoří na jedné straně soubor teorií z oblasti lingvistiky, literární vědy, kulturologie, a dokonce i pozitivních věd, pokud budeme do postmodernistické tradice řadit i Kuhnovu teorii vědeckých revolucí nebo Feyerabendův epistemologický anarchismus. Pro postmodernistické teorie je mimo jiné charakteristický zvýšený důraz na roli přiroze-

ných a konvencionálních jazyků jako vysoce neprůhledných, nikoli neutrálních nástrojů poznání, jejichž volba nebo působení determinuje naše poznání a naši představu o světě, ve kterém žijeme, natolik hluboce, že vzhledem k volbě popisujícího jazyka se dokonce dá hovořit o mnohosti skutečností.

Na druhé straně se však slova postmodernismus začalo postupně používat pro označení ideologie, již si osvojila část intelektuálního prostředí na Západě a jež dosáhla obzvláštní obliby mezi představiteli humanitních oborů. Tato ideologie totiž obsahuje určitou vizi logokracie, která je pro humanitní obory přitažlivá obzvláště v epoše, kdy se jejich společenské postavení citelně zhoršilo a možnosti profesní kariéry se pohybují mezi špatně placeným místem na univerzitě a psaním scénářů k televizním seriálům, které mají v oblibě znužené domácí hospodyňky. Silně zjednodušeně řečeno, spojení teze postmodernistické tradice, podle níž lidé žijí ve světě výlučně prostřednictvím jazyka, s faktem, že se humanitní obory zabývají „vzděláváním“ jazyka, umožnilo formulovat sylogismus, podle něhož jsou někteří z humanitních vědců přesvědčeni, že lidé žijí ve světě výlučně právě jejich prostřednictvím.

Tento druhý, ideologický postmodernismus se jednoznačně zahnízdil v levicové tradici a považoval za své poslání napadat „naivní“ užívání jazyků, tradic i hodnotových kánonů u intelektuálního a sociálního konzervatismu všech odstínů. Stejně jako každá ideologie obsahoval i on určitý antropologický model člověka. Žádoucím modelem přímo určeným k tomuto účelu se stala trvale nedospělá osobnost. Postmodernistické definice člověka jsou ukryty ve formulacích: kulturní a intelektuální nomád, obyvatel mozaiky vlastí, neustálý re-interpretátor „textu vlastního života“ a „textu okolního světa“. Dospělost, konečné sebeurčení, byla v postmodernistickém slangu označena jako jeho „smrt“. A co je horší – tvrdí guru ideologického postmodernismu – dospělost je strašná, neboť pouze člověk nedospělý, který si nezvolil vlast ani tradici, může jazyky, které jej obklopují, chápat jako dokonale rovnomocné nabídky. Pouze člověk věčně nedospělý se může donekonečna kochat estetikou kulturních textů, bez ohledu na to, je-li v nich zaznamenána západní tradice nezávislého soudnictví, nebo předkolumbovské rituály obětování lidí božstvu.

Dospělost, zakořeněnost, volba, to vše je v očích postmodernistických ideologů identické s kulturním imperialismem, který otvírá cestu totalitarismu.

Skvělou ilustrací ideologické dimenze postmodernismu přináší text „Soukromá ironie a liberální naděje“, který tvoří součást knihy *Nahodilost, ironie, solidarita* Richarda Rortyho, amerického filozofa, jenž se hlásí k postmodernistické inspiraci. Podstatu postmodernistického ideologického myšlení prezentovaného Rortym vyjadřuje toto přesvědčení: žijeme-li ve světě, ve kterém na sebe každodenně naráží množství jazyků, kultur a tradic, potom naši přirozenosti a povinnosti je žít ve všech tradicích zároveň, identifikovat se s celou jejich mozaikou. Nemáme již nárok žít v jednom jazyce, v jedné kultuře a v jedné tradici určenými námi nebo místem našeho narození. Postmodernistický ideolog – „ironik“ (jak svého hrdinu nazývá Rorty) – argumentuje takto: jestliže se on sám ve svém vlastním životě setkal a identifikoval s mnoha tradicemi, a rovněž tak s útržky jiných tradic, a jestliže je, jinými slovy, i on sám eticky a intelektuálně roztržštěn, potom se takovéto etické a intelektuální „roztržštění“ musí stát normou pro člověka-intelektuála naší „postmodernistické“ doby. Rortyho blahosklonné pohrdání „metafyzikou“, tedy lidmi hledajícími absolutno, zakořenění, jediný svět pro sebe, pro vlastní rodinu, pro vlastní národ, připomíná svou intenzitou útrpné pohrdání, jakým svého času zahrnoval Leszek Kołakowski „kněze“ – sklerotického nešťastníka, který ve jménu tradičních hodnot a pocitu vlastní identity ztěžoval práci čistého, kritického rozumu revolucionáře.³

Postmodernismus jistě nalezne četné aplikace v politicko-kulturním životě postkomunistického Polska. I z tohoto hlediska se jeví jako čistě řečnická otázka, kterou klade Tadeusz Komendant⁴: „Kdy uvidím postmodernismus ve Varšavě?“⁵ Vždyť když vystrčíme hlavu z okna některého činžovního domu v ulici Nový svět⁶, tak uvidíme postmodernismus, jak se prohání hlavní tepnou metropole mávaje propiskou. Bez nejmenšího náznaku přehánění lze dokonce říci, že Tadeusz Komendant je jedním z jeho nejvýraznějších průkopníků. Bohužel, onen postmodernismus, který řadí ve Varšavě, je především ideologický postmodernismus. A nevyhnul se ani výkladu Tadeusze

Komendanta, který ve výše zmíněném textu vytváří dokonce trojici nejvyšších hodnot této ideologie (Různorodost, Tolerance, Svoboda), která musí nahradit trojici „polských“ hodnot (Bůh, Čest, Vlast) a hodnot „osvícenských“ (Svoboda, Rovnost, Bratrství).

Ideologický postmodernismus se musí stát v Polsku populární už proto, že doceňuje humanistickou inteligenci, jež se zabývá jazykem. A všichni vědí, jaké je v naší zemi společenské postavení humanistické inteligence po pádu komunismu. Kromě toho se levicovní liberálové budou moci prostřednictvím postmodernistické ideologie vysmívat „polskému doupěti tmářů“⁷ omezující své myšlení na jednu perspektivu „naivně chápaného“ universa pravd víry. „Evropané“ se budou pomocí postmodernistického jazyka vysmívat „naivnímu“ nezrelativizovanému sepětí svých oponentů s národní tradicí a nakonec pokrokoví politici (to znamená takoví, kteří zachovávají biblický zákaz, jehož porušení stálo život Lotovu ženu) budou používat postmodernistické ironie při kritice „modernistického“ zápalu zastánců lustrací a dekomunizace. Vhodných aplikací pro postmodernismus bude nepochybně dost. Jako jediná překážka opožděné postmodernistické expanze se v kruzích pokrokové polské inteligence může nakonec ukázat její nepřipravenost si osvojit metodologické zázemí postmodernismu. Andrzej Szczypiorski⁸, laureát ceny Amnézie čtyřicetiletí,⁹ je nepochybně postmodernistickým hrdinou (Deleuzův člověk – *rhizom*), lze však pochybovat o tom, že by si vědomě osvojil intelektuální odkaz postmodernistické filozofie.

Vraťme se však k mnohem uvědomělejšímu ideologům postmodernismu, jakými jsou Richard Rorty nebo Tadeusz Komendant. Oběma se zakořeněnost, sebeomezování, vědomá volba a život v rámci vlastní tradice jeví jako skutečný „myšlenkový zločin“ namířený proti samotným základům demokratického dialogu kultur v současné společnosti. Je však vůbec možný liberální dialog mezi kulturami, nejsou-li jeho účastníky osoby, které by si dokázaly dospělým způsobem na demokratickém trhu idejí vybrat jakoukoli z přítomných tradic a identifikovat se s ní? Zdá se, že z tohoto hlediska hodnocená postmodernistická multikulturalita není dialogem kultur, připomíná spíš „zapping“: bezmyšlenkovitě přepínání satelitní televize z kanálu na

kanál pomocí ovladače. Kulturní „zapping“, oblíbená zábava „člověka bez vlastností“, emocionálně zjalověla. S televizním ovladačem se s oblibou baví děti a lidé nevyrovnaní. Dospělé lidi „zappování“ rychle omrzí. Rozhodnou se pro mnohem zajímavější, mnohem přitažlivější identifikaci s osudy jednoho hrdiny. Rozhodnou se zhlédnout jeden film od začátku do konce.

Poznámky:

¹ Narážka na frázi „błędy i wypaczenia“, již polští komunisté používali po roce 1956 ke kritice stalinismu – „odchyłky“ od „čistě“ marxistické ideje.

² Tadeusz Boy-Żeleński (1874–1941) – spisovatel, kritik a překladatel, známý kritik polských „národních posvátností“, antiklerikál a propagátor liberálních společenských koncepcí. Zemřel popraven Němci v rámci likvidace polských elit ve Lvově.

³ Narážka na významný esej předního polského filozofa Leszka Kołakowského *Kněz a šašek (Kapłan i błazen)*, 1959). Kołakowski odlišuje dva typy filozofů: kněze – kazatele absolutna a strážce tradice („s nesnesitelnými příznaky senility“) a šaška, který zpochybňuje všechno, „co se jeví jako samozřejmé“.

⁴ Tadeusz Komendant (nar. 1952) – literární kritik, průkopník postmodernismu v Polsku.

⁵ Viz *Nowa Res-Publica*, 9/1993.

⁶ Nowy Świat – jedna z hlavních tříd v centru Varšavy.

⁷ V originále „ciemnogród“ – doslova temnohrad; tento pojem poprvé užil Stanisław Kostka Potocki v díle *Podróż do Ciemnogrodu* (1820) jako symbol temna, zaostalosti a zpátečnictví, reprezentovaného odpůrci modernizace Polska v osvíceneckém duchu.

⁸ Andrzej Szczypiorski (1928–2000) – spisovatel a novinář, nejdříve aktivně působící v komunistických médiích, posléze stále častěji spojovaný s demokratickou opozicí. Po roce 1989 senátor za liberální Demokratickou unii, kreován liberálními médii na jednu z předních „mravních autorit“ polského veřejného života. Zásadní odpůrce zúčtování s obdobím komunismu. Po jeho smrti bylo zjištěno, že byl dlouholetým aktivním spolupracovníkem komunistických tajných služeb.

⁹ Viz *Arka* 38/1993.

Uvedený text s původním názvem „Postmodernismus“ je kapitolou z připravované polské kulturní antologie *Návrat člověka bez vlastností*, která vyjde na jaře tohoto roku v nakladatelství CDK. Článek byl poprvé publikován v časopise *Arka* 48/1993. Z polštiny přeložil Josef Mlejnek.

Cezary Michalski (1963), absolvent polonistiky (Jagellonská univerzita) a slavistiky (Paříž), novinář a spisovatel. Jeho kniha *Powrót człowieka bez właściwości* (1996) se stala hlavním manifestem polského kulturního konzervatismu.

Paměť a genocida

Možnosti srovnání nacionálního socialismu a komunismu

DAN DINER

Komunismus a nacionální socialismus spojují výrazné podobnosti, ačkoli si to žádá z obou stran v sebereflexi nepřipouští. Z hlediska liberální demokracie s institucionálním zajištěním občanských práv, oddělením zákonodárné, výkonné a právní moci a s právně zaručenou bezpečností, ale především s oddělením privátní a veřejné sféry, odpovídají oba zmíněné režimy typu totalitní vlády posílené propojením na charismatickou figuru. Oba režimy byly poháněny historicko-filozofickými světovými názory – instancemi legitimacy politického jednání, které jsou západním státům nanejvýš podezřelé. Zatímco se stalinská vláda v souladu s komunistickou vírou pokoušela urychlit historický čas a byla přitom připravena obětovat minulost i přítomnost domnělé lepší budoucnosti, vzepřel se nacionální socialismus svou biologickou fikcí o společnosti a o rase přirozenému běhu času. Historicko-filozofický záměr urychlit nebo zadržet čas převyšuje jednotlivce a používá ho jako pouhý materiál světového projektu, ať již ve jménu jakéhosi univerzálního lidstva nebo rasy, kterou je třeba pěstovat. Oba projekty se zakládají na utopii a ke svému uskutečnění vyžadují násilí. Svými nesmírnými zločiny se oba režimy vepsaly do paměti dvacátého století jako dvojčata hrůzy. Opustíme-li velké společné linie a budeme na předmět pohlížet zblízka, bude se obraz vyjímat diferencovaněji.

Parametry této konfrontace jsou komplexní. Srovnávací kvantifikace hekatomb nahromaděných mrtvých je ztížena samotným faktem, že se nacionálně socialistický režim u moci udržel jen dvanáct let a navíc byl rozbit zvenčí; sovětský režim trval po dobu dvou generací, až se rozpadl zevnitř. Nacionálně socialistické zločiny byly spáchány především během války, v několika málo letech mezi roky 1941 a 1945, a nepostihly vlastní obyvatelstvo, nýbrž „cizí národ“. Masové zločiny stalinismu se odehrávaly v mírových

dobách a své hrůzné apoteózy dosáhly v době násilné kolektivizace a hladomoru s výsledkem miliónů mrtvých.¹ Tato sociální válka byla vedena téměř výhradně proti širokým selským vrstvám. „Čistky“ uvnitř strany, vojenského velitelského kádru a v řadách technické inteligence v letech 1936 až 1939 naproti tomu postihly především příslušníky elity – jednalo se o profylaktickou občanskou válku.² Uvolnění vnitřního napětí bylo citelné teprve během války. Ve „velké vlastenecké válce“ apeloval režim na vlastenecké city obyvatelstva; represe byly výrazně zredukovány, avšak nikoli zcela zastaveny. Po válce se masivně rozrostl počet zajatců táborů Gulagu, ale v období „tání“ po Stalinově smrti opět nastal odliv pronásledování.³

Již samotný signifikantní rozdíl v poměru počtů a času příliš nepřispívá ke kvantifikačnímu srovnání. Již beztak problematické kvalifikaci obětí se navíc kladou do cesty značné překážky. Jedno je však možné konstatovat: ve srovnání s nacionálně socialistickou vládou se stalinistický systém vyznačuje především svojí zvlášť přesahující veškeré hranice. Ani nejvyšší představitelé režimu nebyli chráněni před periodickým a systematickým pronásledováním. Podíl na výkonu moci a vlády je vystavoval nebezpečí a rozhodně jim nezaručoval jistotu.⁴ Příslušníci politické elity se kvůli neustálým nedostatkům a nepříjemnostem stávali obětními beránky a byli exemplárně popravováni. Časté srovnávání „Kirovy aféry“ s „Röhmovým pučem“ je chybné už jen z toho důvodu, že „noc dlouhých nožů“ představuje v krátké kronice nacionálně socialistického režimu výjimku, zatímco podobné případy byly v Sovětském svazu za Stalinovy éry běžnou praxí.⁵ Ve vrcholné fázi stalinismu se zvěle a strach staly elixírem totalitní vlády. Každý se mohl stát obětí – jak protivník, tak stoupenec režimu; jak Stalinovi pochopové a lichotníci, tak jeho lokajové, členové

zvláštních jednotek, kteří se podíleli na provádění masových exekucí; ale také bezúhonní občané a soudruzi, kteří nevěděli, proč se do soukolí „rudé inkvizice“ dostali právě oni.⁶

Budeme-li věci posuzovat měřítkem této zvůle, vyvolává Hitlerova vláda dojem přímo uspořádaných poměrů, ba dokonce právní jistoty. Kriteria pronásledování byla konec konců takřka objektivní.⁷ Každý si mohl být jist svým osudem, ať tak či onak. V každém případě se mohli „soukmenovci“, kteří nebyli opozičně naladěni, v poklidu věnovat svým každodenním starostem. Vůči příslušníkům vlastní národní pospolitosti byl režim mnohem méně totalitní než režim stalinistického Sovětského svazu vůči svému obyvatelstvu. Nacionálně socialistický režim mohl navíc i v době války díky svým počátečním úspěchům počítat se širokou podporou. Ve větší míře se zde jednalo o vládu s lidem, než o vládu proti lidu. Naproti tomu jediní vyloučení z národní pospolitosti nebyli ponecháni na pochybách, že jsou nežádoucí. Neustále stupňovaná represivní opatření a jejich regulace byla osobám, jichž se týkala, oznamována vždy v příslušné lhůtě.⁸ V tomto bodě se o zvůli nejednalo ani v nejmenším. O konečných důsledcích těchto opatření ovšem postižení zpraveni nebyli.

Snad nejnapádnější rozdíl mezi stalinistickou vládou a nacionálně socialistickým režimem lze pozorovat v oblasti okolností spojených se smrtí jejich obětí. Jako jeden ze znaků tohoto rozdílu se nabízí práce. Sovětský komunismus – nehledíme-li na oběti hladomoru – podrobil milióny lidí nuceným pracem. Tento způsob vykořisťování vzešel z militarizovaného systému nucených prací zavedeného Trockým. Díky tomu byly různé sektory a podniky okamžitě zásobeny levnou pracovní silou.⁹ Příslušný úřad podléhající Komisariátu vnitra mohl čerpat z neomezeného potenciálu pracovních sil, protože byli neustále dodáváni noví „delikventi“. Politická a právní zvůle šla ve stalinistickém Sovětském svazu ruku v ruce se systémem nucených prací. Disponování tak nevyčerpatelným arzenálem hluboce podhodnocené pracovní síly mělo strašlivé následky. V důsledku nekonečného přísunu stále nových otroků práce měl systém sklony opomíjet zajišťování opatření nutných k fyzické výdrži lidí a odí-

ral je až do jejich vyčerpání.¹⁰ V extrémních případech po nich byly vyžadovány pracovní výkony přesahující hranici jejich přežití.

Také v nacionálně socialistickém režimu nebyla otrocká práce neznámým pojmem. Vykonávali ji ovšem jiní, nikoli etničtí Němci. Vykořisťování pracovně nasazených otroků v době nacionálního socialismu tak úzce souviselo s rozpínavými a dobovačnými válkami Německé říše.¹¹ Zotročení, ke kterému přitom docházelo, dává v souvislosti s nacionálně socialistickou utopií tušit, co by se dalo očekávat, kdyby Německo vyšlo vítězně ze zápasů této vyhlazovací války: hierarchie ras a práce. Na Východě by byly celé národy odsouzeny k hélótskému živoření.¹² Prozatím se režim spokojil s tím, že lidi jiných národů a jiné příslušnosti přinutil v zájmu válečného hospodářství vykonávat nucené a otrocké práce. Jiní lidé, vězni, kteří byli již beztak určení k likvidaci, byli využiti až na absolutní hranici své fyzické výkonnosti, tedy zničení prací. V donucovacím systému stalinismu byla smrt otroků práce sice se souhlasem brána na vědomí, ale nebyla cílem.¹³

Fundamentální rozdíl mezi režimy je ovšem zřejmý tam, kde docházelo mimo jakoukoli oblast práce k likvidaci lidí. Nacionální socialisté ničili pro samotné ničení. V extrémním případě holocaustu používali práci, pokud vůbec, pouze aby vyvolali zdání domnělé účelnosti. S lidskými jatkami, která nacisté uvedli do provozu, se zločiny stalinismu srovnávat nedají. Byly to opravdové výrobní mrtvol, stranou jakéhokoli vykořisťování a ekonomické účelovosti – byl to projekt, který navíc zrušil všechna univerzálně platná pravidla sebezáchovy. Ani touto zvláštností nemohl stalinismus posloužit.¹⁴

Srovnání mezi nacionálním socialismem a stalinismem mnoho věcí objasňuje. Je však otázkou, zda může sloužit skutečnému poznání. Jedná se přece o principiálně rozdílné systémy, které vyrostly z rozdílných kultur a situací. Skutečnost, že stály proti sobě ve skutečném, částečném, nebo jen domnělém světovém zápase, možná přinutila současníky i potomky k některým otázkám. Důležitější než samotná jejich konfrontace je výzkum impulzů, které k ní vedly. Nutkání srovnávat totiž není samozřejmou věcí. Spíše se zdá, že vychází ze specifických a kulturně determinovaných

pamětí, pro které je srovnání zločinů potřebou. Způsoby srovnání nejsou univerzálně platné; vyvěrají spíše z partikulárně motivovaných kolektivních pamětí, které takové události jako zločiny režimu konvertovaly do kánonu a narativu ethnosu.

Fenomén konverze zločinů režimu na zločiny páchané na etnickém kolektivu lze ve velmi názorné podobě sledovat na notorickém příkladu Polska. V důsledku polohy Polska mezi Německem a Ruskem a s tím souvisejícími tragickými dějinami se v polské paměti mísí dva druhy utrpení: útrapy způsobené oběma již zmiňovanými režimy považovanými za totalitní a utrpení vycházející z podrobení Poláků jako národa.¹⁵ Zavraždění tisíců polských důstojníků policií sovětského režimu v Katyni je jedním ze zločinů v celé řadě utrpení, která Rusko v průběhu dějin způsobilo polskému národu jako Kristu mezi národy. Národnostní interpretace tohoto činu přehluší na rezonanční půdě dlouhé polské paměti jeho význam jako Stalinova zločinu režimu. Tato vzpomínka je podnes živá a udržuje polskou ostražitost vůči Rusku v bdělém stavu. Je to ostražitost, která zřejmě stěžejí vyvěrá ze strachu z možného návratu komunismu v Moskvě, nýbrž spíše z dlouhé paměti tragických dějin Polska jako souseda ruského impéria.

Otázka, které pohnutky vedou k tomuto srovnávání totalitních režimů Němce, je obzvlášť komplexní. Příčinu je třeba hledat ve skutečnosti, že nacionální socialismus se navenek projevoval jako vystupňovaný nacionalismus, nikoli jako režim srovnatelný se Stalinovou vládou.¹⁶ Válka proti Sovětskému svazu, rozpoutaná náhle v roce 1941, vešla do kolektivní paměti jako „ruské polní tažení“ tím spíše, že domnělý anti-bolševismus vystupoval v národnostním, nikoli univerzálně politickém hávu. Nepřátelství namířené proti Sovětskému svazu jako režimu ustoupilo rasisticky vystupňovanému nacionalismu.¹⁷ Také v sovětské paměti byly během války utlumeny oblasti, které vycházely ze sebeinterpretace režimu jako komunistického. Místo toho byl zdůrazňován vlastenecký, ruský charakter války proti německým vetřelcům – ve spojení s ruskou etnifikací sovětské paměti. Pojmy jako „hitlerismus“ a „antifašismus“ byly i nadále zmiňovány, ale ztrácely

svůj předchozí politický význam. Čím víc se sovětská armáda v konečné fázi války na svém postupu na západ blížila k německému teritoriu a atavistické hrůzy páchané „Rusy“ na obyvatelstvu šířily atmosféru strachu a děsu, tím víc se vytrácely světonázorové motivy a byly nahrazovány národnostními a etnickými výklady.¹⁸

K útěku a vyhnání německého obyvatelstva nedošlo ze sociálních důvodů, nýbrž na základě etnických zadání. Se zločiny komunistického režimu, například „sociálními čistkami“, které byly v průběhu násilné kolektivizace ve třicátých letech běžnou záležitostí, se vyhnání nedalo srovnávat. Události se spíše přibližovaly vzorcům „etnických čistek“. Jako takové se vtiskly do kolektivní paměti. Platí to pro vyhnání Němců z území na východě, která připadla Polsku, a pro Sudety, jež se opět staly součástí Československa. Etnické homogenizace ve střední a středovýchodní Evropě bezprostředně po roce 1945 spadaly do tradice národnostních konfliktů meziválečného období, i když reagovaly na národně socialistickou politiku utlačování, vysídlování a genocidy. O boji režimů ve smyslu protikladu století v podobě bolševismu a antibolševismu nemohla být při nejlepší vůli řeč. Přesuny celých národností jako řešení doutnajících národnostních a menšinových problémů schvalovali na pozadí zkušeností z meziválečného období a zkušenosti s válkou rozpoutanou Hitlerem i západní spojenci.¹⁹

V Německu si po válce utrpení obyvatelstva nepřipomínali, alespoň ne veřejně. O obětech vyhnání a letecké války se nemluvalo. Padlých se neželelo. Toto mlčení mělo zřejmě hned několik důvodů, z nichž jeden má jistě zvláštní význam: je jím kolektivní intuice, že zločinům vykonaným Němci ve jménu Německa připadne závažnost, která bude skličující a bude vybízet k mlčení – bude to výraz posuzující spravedlnosti, který se vymanil z oblasti srovnávání.

Z tohoto ochromení hledá kolektivní paměť Němců různé úniky.²⁰ Obviňování Západu bylo tabuizováno. Kvůli německé otázce, úzce propojené s počínající studenou válkou, jako by byla vzpomínka na nálety a bombardování prováděné anglosaskými mocnostmi zapečetěna v paměti. S časovým odstupem jedné generace byla v důsledku aktuálních událostí opět

připomenuta.²¹ V případě Sovětského svazu se paměti ke srovnání nabízely legitimnější terény. Bylo to zřejmě způsobeno konstelacemi studené války. Především v rozděleném Německu, kde východní režim NDR poměřoval svoji legitimitu výhradně podle třídních hledisek a vymanil se z kolektivní paměti Němců jako antifašistický uzdravený stát, bylo srovnání systémů podáváno jako protiklad hodnot a ideologií. Politické nepřátelství obou německých států evokovalo obrazy a pojmy převzaté z frontových pozic Výmarské republiky. Především komunisté kladli v souladu se svojí neochvějnou historickou filozofií rovnítko mezi své aktuální nepřátele a strašáky „fašismu“. ²² Zkrátka: německá minulost byla zapojena do služeb konfrontace systémů. Stopy kolektivní paměti však prosakovaly i přes veškerou ideologickou nabubřelost – například když byli reprezentanti východoněmeckého režimu v duchu vlastizrádčovské stigmatizace označováni za přísluhovače „Rusů“ nebo západoněmečtí politici za pacholky „Anglo-Američanů“, nesoucích konec konců zodpovědnost za bombardování německých měst.²³

V německé kolektivní paměti se srovnání prováděné v důsledku pozdějších událostí promítalo v neposlední řadě na kulisu událostí „ruského polního tažení“. Tato národní akce, vedená ve své intenzitě a krutosti jako válka světových názorů, byla přeměněna ve výhradně antibolševické tažení. Obrany Západu se přece zúčastnily i jiné evropské národy se svými vlastními vojenskými jednotkami. V této konstelaci se zřejmě podařilo interpretovat německé „ruské polní tažení“ jako rozhodující frontu světové občanské války a v kolektivní paměti vystavit zločiny spojené s realizací „Barbarossy“ jako protiúčet ke zločinům režimu v Sovětském svazu. Emblematika Stalingradu se proměnila v emblematické stalinismu. Na jedné straně je třeba si uvědomit skutečnost, že studená válka po roce 1945 zřejmě podporovala šíření takového výkladu; na straně druhé je nutno vnímat okolnost uloženou v příslušných kolektivních pamětech, že se totiž v případě zločinů nacionálně socialistického Německa jednalo o zločiny proti *jiným*, kdežto u zločinů Sovětského svazu šlo o zločiny proti *vlastnímu* obyvatelstvu.

Pokus o konverzi zločinů nacionálně socialistického Německa do oblasti zločinů režimu naráží na vzpo-

mínku bývalého sovětského obyvatelstva. Bylo vydáno napospas oběma extrémním násilnickým režimům: násilí komunistické utopie a jejímu experimentu s lidmi a válečnému tažení nacionálně socialistického Německa, které se ospravedlňovalo rasismem v podobě antibolševismu. Obě násilí jsou chápána rozdílným způsobem, přiměřeným kolektivní paměti – jako zločiny páchané na jedné straně na základě třídních, na straně druhé na základě rasových hledisek. Srovnání odpovídá způsobům, jakými se paměť projevovala ve východní části země, v bývalé NDR, kde byl účinek nacionálně socialistické moci přirovnáván ke komunistickému režimu, zavedenému zde bezprostředně po válce. Etnickým Němcům zřejmě oba režimy připadaly jako varianty totalitní vlády. Jedinci, kteří byli v období nacionálního socialismu na základě svého původu vyloučeni ze společenství Němců, mohli v následujícím komunistickém režimu spatřovat zavrženíhodné atributy totality, avšak likvidace na základě původu v takovém režimu běžná nebyla. Laciná přeměna kolektivních zločinů na zločiny režimu vyžaduje v každém případě dementi jiných kolektivních pamětí. Tento fakt vysvětluje, proč se v bývalém Sovětském svazu na zločiny stalinistického režimu nutně vzpomíná jinak, než na Hitlerovy zločiny v Německu.

Evropské národní kultury jsou takřka impregnovány nutkáním ke srovnávání. V kontinentální Evropě meziválečného období proti sobě ve formaci občanské války stanuly jako velké ideologie 20. století fašismus a komunismus.²⁴ Ve světě idejí bylo těžké vymanit se z dominance této konfrontace, i když dějiny konfliktů tohoto století byly pravděpodobně ovlivňovány i zcela jinými hybnými silami. Dnes už výklady tehdejších diskursů ztratily svoji působnost. Přesto mají svým zpřítomňováním minulosti ještě jistý účinek. Platí to především pro výklad a chápání centrálních událostí století, obrovských zločinů páchaných na lidstvu německým nacionálním socialismem a stalinistickým komunismem. Jejich dešifrování zřejmě připadne významu posledního soudu nad dvacátým stoletím. Rozčilení provázející debaty o tomto století se snad ani jinak chápat nedá. Ukazuje na pohnutky uložené v hlubších vrstvách, jako by vyvěraly z náboženských

prostor paměti. Na srovnávacím diskursu totiž mnohé odpovídá formám posledního zdůvodnění.²⁵ Náboženské kontury diskursu vystupují zjevně do popředí, jakmile dojde ke sporu o úroveň a význam zločinů, především ale o židovský holocaust. Na otázce po možné singularitě holocaustu se podle všeho zdání opakuje disput o schématickém obrazu vyvolenosti. Zatímco nutkání ke srovnávání a z něj vycházející antropologizace zločinu vyplývá z forem křesťanského narativu, odpovídá setrvávání na principu singularity formám židovským.²⁶ Domněle sekulárnímu historickému diskursu jsou výrazně vtištěny znaky náboženských narativů. Je třeba se domnívat, že každá snaha o co možná nejpravdivější vyprávění a výklad události masového vyhlazování a genocidy se nebude moci vymanit z víru předsunutých a na poslední zdůvodnění nastavených narativů.

Poznámky:

¹ Alec Nove, „Victims of Stalinism. How Many“, v: J. Arch Getty, Roberta T. Manning (Hrsg.), *Stalinist Terror. New Perspectives*, Cambridge, Mass. 1993, s. 260–274.

² J. Arch Getty, *Origins of the Great Purges. The Soviet Communist Party Reconsidered 1988–1938*, New York 1985.

³ Nicolas Werth, „Ein Staat gegen sein Volk. Gewalt, Unterdrückung und Terror in der Sowjetunion“, v: Stéphane Courtois a jiní, *Das Schwarzbuch des Kommunismus. Unterdrückung, Verbrechen und Terror*, München – Zürich 1998, s. 257n.

⁴ Anton Antonov-Ovseenko, *The Time of Stalin. Portrait of a Tyranny*, New York 1981, s. 216.

⁵ Hannah Arendt, *Elemente und Ursprünge totaler Herrschaft*, sv. 3: *Elemente totaler Herrschaft*, Frankfurt a. M. u. a. 1975, s. 145.

⁶ Boris Lewytskyi, *Die Rote Inquisition. Die Geschichte der sowjetischen Sicherheitsdienste*, Frankfurt a. M. 1967.

⁷ Ernst Nolte, „A Past That Will Not Pass Away (A Speech It Was Possible to Write, But Not to Present)“, v: *Yad Unshern Studies*, 19, 1988, s. 65–74.

⁸ Uwe Dietrich Adam, *Judenpolitik im Dritten Reich*, Düsseldorf 1979.

⁹ Ralf Stettner, „Archipel Gulag“. *Stalins Zwangslager – Terrorinstrument und Wirtschaftsgigant. Entstehung, Organisation und Funktion des sowjetischen Lagersystems*, Schöningh (Paderborn) 1996, s. 118.

¹⁰ Stettner, „Archipel Gulag“, s. 337n.

¹¹ Ulrich Herbert, *Fremdarbeiter. Politik und Praxis des „Ausländer-Einsatzes“ in der Kriegswirtschaft des Dritten Reiches*, Berlin 1986.

¹² Mechthild Rößler – Sabine Schleiermacher (Hrsg.), *Der „Generalplan Ost“. Hauptlinien der nationalsozialistischen Planungs- und Vernichtungspolitik*, Berlin 1993.

¹³ David J. Dahin – Boris I. Nicolaevski, *Forced Labor in Russia*, New Haven 1947.

¹⁴ Dan Diner, „Nationalsozialismus und Stalinismus. Über Gedächtnis, Willkür, Arbeit und Tod“, v: tentýž, *Kreisläufe. Nationalsozialismus und Gedächtnis*, Berlin 1995, s. 47–76.

¹⁵ Andrzej Paczkowski, „Polen, der ‚Erbfeind‘“, v: Courtois a jiní, *Das Schwarzbuch des Kommunismus*, s. 397–429.

¹⁶ Peter P. Knoch, „Das Bild des russischen Feindes“, v: Wolfram Wette – Gerd R. Ueberschär (Hrsg.), *Stalingrad. Mythos und Wirklichkeit einer Schlacht*, Frankfurt a. M. 1992, s. 160–167.

¹⁷ Lutz Niethammer, „Juden und Russen im Gedächtnis der Deutschen“, v: Walter H. Pehle (Hrsg.), *Der historische Ort des Nationalsozialismus*, Frankfurt a. M. 1990, s. 114–134.

¹⁸ Norman M. Naimark, *The Russians in Germany. A History of the Zone of Occupation 1945–1949*, Cambridge, Mass. 1995; Atina Grossman, „A Question of Silence: The Rape of German Women by Occupation Soldiers“, v: *October*, 72, 1995, s. 43–63.

¹⁹ Alfred Maurice de Zayas, *Die Anglo-Amerikaner und die Vertreibung der Deutschen*, Frankfurt a. M. – Berlin 1996, s. 117n.; Klaus-Dietmar Henke, „Der Weg nach Potsdam. Die Alliierten und die Vertreibung“, v: Wolfgang Benz (Hrsg.), *Die Vertreibung der Deutschen aus dem Osten. Ursachen, Ereignisse, Folgen*, Frankfurt a. M. 1985, s. 49–69.

²⁰ Richard Matthias Müller, *Normal-Null und die Zukunft der deutschen Vergangenheitsbewältigung*, Schernfeld 1994.

²¹ Dan Diner, *Der Krieg der Erinnerungen und die Ordnung der Welt*, Berlin 1991.

²² Antonia Grunenberg, *Antifaschismus – ein deutscher Mythos*, Reinbek 1993.

²³ Sigrid Meuschel, *Legitimation und Parteiherrschaft in der DDR*, Frankfurt a. M. 1992, s. 101n.

²⁴ Ernst Nolte, *Lehrstücke oder Tragödie? Beiträge zur Interpretation der Geschichte des 20. Jahrhunderts*, Köln 1991.

²⁵ Srov. argumentaci u Courtoise, v: týž, a j., *Das Schwarzbuch des Kommunismus*, s. 11–50; 29n.

²⁶ Dan Diner, „On Guilt and other Narratives. Epistemological Observations regarding the Holocaust“, v: *History & Memory*, 9, 1997, s. 301–320.

Uvedený text je ukázkou z knihy *Porozumět dvacátému století*, která vyjde na jaře tohoto roku v CDK. Přeložil Pavel Váňa.

Dan Diner (1946), německý historik a politický komentátor, pracuje na Hebrejské univerzitě v Jeruzalémě jako profesor soudobých evropských dějin. Je současně vedoucím Institutu Simona Dubnowa v Lipsku. Ve svých knihách a článcích se profiluje jako obhájce izraelské politiky a jako kritik antiamerikanismu.

Waltari a Rusko

MARKÉTA HEJKALOVÁ

Světznámý finský spisovatel Míka Waltari se narodil roku 1908 jako poddaný ruského cara – stejně jako všichni Finové narození mezi roky 1809 a 1917. Finsko bylo v té době součástí carského (a necele poslední dva měsíce dokonce sovětského) Ruska. S tím poddanstvím to ovšem nebylo až tak zlé. Car Alexandr I., který Finsko v důsledku napoleonských válek získal, je „pozvedl mezi národy“, jak uvádějí finské učebnice dějepisu. On a jeho nástupci poskytli Finsku velmi rozsáhlou autonomii. Počáteční obavy Finů, že přesun od Švédska k Rusku bude pro jejich zemi znamenat přechod od západní civilizace k východnímu barbarství, se nenaplnily. Nejenže se ve Finsku nemluvílo rusky, ale finština byla zrovnoprávněna s do té doby převládající švédštinou, Finsko získalo samostatnou měnu, Finové nemuseli sloužit v ruské armádě, naopak úřednická místa ve Finsku mohli zastávat pouze rodilí Finové, ne Rusové... Cílem ruských vládců bylo mimo jiné odpoutat Finsko od Švédska a zajistit si spolehlivou a klidnou hranici na severozápadě, aby se mohli věnovat výbojům a potlačování svobod v jiných částech své obrovské říše. Na přelomu 19. a 20. století ale došlo k tomu, čeho se možná bojí i současní ruští vládcí – rusky mluvící obyvatelstvo začíná být v Rusku v menšině a vliv centrální moci na život země je slabší a slabší. Mění se i vztah k Finsku, ubývá svobody a přibývá rusifikace a útlaču. Přesto není finská společnost dlouho zajedno v tom, kde by mělo Finsko hledat svou budoucnost – ve změněném, moderním a svobodnějším Rusku, nebo v samostatnosti. Odpověď přichází až s říjnovou revolucí v listopadu 1917 – pokud se Finsko neosamostatní, zůstane součástí země s podivným režimem, v jehož dlouhodobou stabilitu sice nikdo moc nevěří, ale u Rusů je možné všechno.

Míka Waltari pocházel z vlastenecké rodiny, pro niž bylo osamostatnění od Ruska velkou událostí. On sám

byl ale malý kluk a víc než finská nezávislost mu ležely na srdci jiné věci – před několika lety mu náhle umřel tatínek, vyrůstal s mladou maminkou a dvěma bratry, hodně času trávil u příbuzných a přátel jako „chudý příbuzný“, často zažíval pocity osamocení, které se v jeho dílech mnohokrát opakují...

Waltari začíná psát na konci dvacátých let dvacátého století. Rusko ho nezajímá vůbec a Finsko jenom málo, protože se před ním otevírá opojný, krásný a mladý svět, slibující po hrůzách první světové války svobodu, lásku, dobrodružství... Waltariho úspěšná prvotina, román *Moje velká iluze* (1928), se odehrává v Paříži, deník *Vlak osamělého muže* (1929) vypráví o cestě do Istanbulu. Paříž a Istanbul zůstanou Waltariho láskou na celý život, bude se do nich vracet, kdykoliv se mu naskytne příležitost.

Ve třicátých letech vstupuje do Waltariho tvorby další milované město – Helsinky. Waltariho začíná zajímat Finsko. Píše rodovou trilogii *Z otce na syna* (1933–1935), zachycující historii tří generací Waltariho rodiny na pozadí rozvoje Helsinek od poloviny devatenáctého do třicátých let dvacátého století, do Helsinek umísťuje své psychologické romány (*Město*

Waltariho rodný dům v Helsinkách.

smutku a radosti, 1936), novely (*Už nikdy nebude zítra*, 1937), detektivky s komisařem Palmuem...

Svět je jiný než ve dvacátých letech, opojná radost je vystřídaná strachem a napětím. My jsme sledovali s obavami vývoj v sousedním Německu, Finsku se jakoby vrací jeho tradiční nepřítel, sousední Sovětský svaz. Waltari si o komunistické velmoci nedělá iluze – jak o tom svědčí například dva kratičké úryvky z třetího dílu trilogie *Z otce na syna*, kdy hrdina mluví o vývoji v sousední zemi:

Svět plakal a lomil rukama ve jménu svobody a lidskosti, zatracoval a proklínal, aniž by si kdokoliv vzpomněl na ruské popravené, na ruské justiční vraždy a vyhnané a zničené národy, na teror a ideu systematického potlačování svobody. Naopak svět se choval k Rusku s porozuměním, s hlubokým zájmem sledoval jeho obří společenský experiment, jehož pokusnými králíky bylo sto padesát milionů lidí.

A na jiném místě: ...viděl, jak se Sovětské Rusko postupně mění v obří zemi, železnou rukou ovládanou vyšší třídou, která získala zásluhy ve stranické činnosti, v zemi, která je extrémně militarizovaná a začíná ve svých vojácích rozvíjet velkoruské nálady. Jeho kolchozy se měnily ve státem vlastněné velkostatky, v nichž nádeníci mohli držet dobytek a proužek vlastní půdy, a Leninovy a Stalinovy obrazy získaly náboženský význam.

Přesto Waltari podobně jako většina finských intelektuálů, ale i politiků věří, že si Finsko dokáže uchovat neutralitu, zůstat stranou hrozícího konfliktu velmocí. Waltari si dokonce v říjnu 1939 kupuje chatu na půvabném ostrově Sulosaari („sulosaari“ skutečně doslova znamená půvabný ostrov) v Karélii. Sovětský svaz sice už tehdy vznáší požadavky na území na západ od tehdejšího Leningradu (tedy právě na Karélii) výměnou za nehostinná území na severu, ale Finsko jako suverénní stát podobné požadavky odmítá – a Waltari si zřejmě v té době ještě nedokázal představit, že když velmoc nedostane požadovaná území po dobrém, vezme si je po zlém.

To byla chyba, Waltari kvůli tomu o chatu navždy přišel – ale Finsko přišlo o mnohem víc. Dne 30. listopadu 1939 Sovětský svaz Finsko napadne. Finové se semknou a statečně se brání. Na své straně mají morální sympatie celého demokratického světa, ale proti

sobě mnohonásobnou přesilu Rudé armády, proto tato tzv. zimní válka končí v březnu 1940 porážkou Finska. Finsko ztrácí Karélii (tedy asi třetinu svého území) a musí přijmout více než 400 000 karelských uprchlíků. S tímto stavem se nechce smířit, proto v červnu 1941 vstupuje do války znovu, tentokrát už jako spojenec Německa. V tzv. pokračovací válce Finové zpočátku dobývají ztracená území zpátky a postupují dokonce ještě dál na východ. Od roku 1943 začíná být ale jasné, že Německo válku nevyhraje – a Finsko hledá způsob, jak se z války a ze spojenectví s Německem co možná nejvýhodněji vyvázat.

Mika Waltari sloužil za zimní války v tiskové agentuře Finlandia a za pokračovací ve Státním informačním ústavu. Jeho hlavním úkolem bylo psát propagandistické reportáže a články, určené zejména pro německý tisk. V rámci služby Waltari také napsal dvě knihy, které se z jeho ostatní tvorby vymykají: *Pravda o Estonsku, Lotyšsku a Litvě* z roku 1941 a *Ve stínu sovětské špionáže* z roku 1942.

V knize *Pravda o Estonsku, Lotyšsku a Litvě* Waltari (pod pseudonymem Nauticus) výstižně popisuje jak vzrušenou atmosféru před sovětskou okupací baltských zemí, tak tíživou beznaděj po okupaci. Věci, o nichž Waltari píše, jsou dnes už známé, ale přesto je pozoruhodné, jak přesně a jasně viděl situaci v době, kdy mnoho lidí, nejen spisovatelů, ale i politiků a státníků, si dělalo o Sovětském svazu iluze. Uvedme zde několik ukázek – kromě Waltariho historické jasnozřivosti jsou zajímavé i díky patetickému, burcujícímu stylu, jaký je v jeho beletristických dílech ojedinělý.

Obvinění proti Finsku

Dříve než začneme vysvětlovat obsah smluv o vzájemné pomoci, uzavřených s baltskými zeměmi, je na místě zmínit se několika slovy o roli Finska v závěru prvního dějství osudového dramatu baltských zemí.

Finsko mělo zasednout u jednacího stolu v Moskvě jako čtvrté v pořadí. Průběh událostí je nám známý. Finsko až do posledka odráželo přílišné požadavky, bylo ochotné jen k přiměřeným kompromisům a bojovalo tak nejosamělejší a nejkrutější bitvu, jaká se kdy vedla ve finských závějích.

Požadavky vůči Finsku zdůvodňoval Sovětský svaz ruskému lidu obavou, že Finsko ohrožuje jeho bezpečnost. Finové vybudovali na Karelské šíji mohutná útočná opevnění, z nichž hodlali spolu s velkými imperia-
listickými státy připravit operaci a přepadnout Sovětský svaz. Takové vysvětlení přináší rozsáhlá vzpomínková kniha o finské válce vydaná Rudou armádou. Hrdina Sovětského svazu armádní generál Žukov tu doslova píše:

„Válka vedená ve Finsku vystavila Sovětskou armádu těžké zkoušce. Musela bojovat uprostřed lesů, močálů a sněhu proti spojeným silám imperialistů. Imperialisté proměnili celou Karelskou šíji v mohutnou a moderní pevnost. Dodávali bílým Finům ty nejmodernější zbraně a pomáhali jim vojenskými expedicemi, které nazývali dobrovolnickými.“

Ti finští vojáci, kteří bojovali na Karelské šíji, vědí, jak vypadala ona hrozivá Mannerheimova linie, ohrožující bezpečnost Sovětského svazu, na jejíž stavbě od léta 1939 společně a dobrovolně pracovaly všechny vrstvy společnosti. Podobu pevnosti nejlépe vystihuje historka, podle níž po uzavření míru Rusové prý ze všech sil hledali Mannerheimovu linii a pak rozčileně požadovali po Finech, aby ji vrátili na místo, neboť ji prý někde ukrýli.

Mírem jsme ztratili hodně. Ztratili jsme víc, než co Sovětský svaz na podzim 1939 po Finsku požadoval. Zato jsme si ale zachovali samostatnost a svobodu. Pro všechny, kdo chtějí být generály po bitvě, je poučné vidět, kolik toho nakonec ztratily baltské země, jež bez odporu přistoupily na „přiměřené a rozumné“ požadavky Sovětského svazu.

Odsouzení musí prosit o smrt!

Jak jsme už dříve naznačili, osudové drama Estonska, Lotyšska a Litvy obsahuje prvky frašky, které by byly k smíchu, kdyby nešlo o samostatnou existenci tří národů. Poslední dějství je ovšem nejubožejší. Nestačilo, že byly slavnostně a jednomyslně založeny sovětské republiky a že bylo rozhodnuto o připojení k Sovětskému svazu. K tomu bylo třeba ještě pěkně poprosit o dovolu. Každý ze tří států musel předložit nejvyššímu sovětu Sovětského svazu pokornou suppliku, aby mohl vstoupit do jeho slunečného vesmíru. Moskva přece musela dostat příležitost k oslavám, musela ukázat celému světu, jak svobodně a z vlastní iniciativy ony tři země usilovaly o spojení

se Sovětským svazem. Ve vztahu k vnějšímu světu sovětské režiséři ovšem přece jen poněkud přestřelili. Žádosti a projevy při zasedáních nejvyššího sovětu Sovětského svazu, která se konala v Moskvě od 3. do 6. srpna, budily svým poklonkovaním a pochlebováním jen horce ironický údiv – jak mohly tři svobodné, samostatné státy za krátkou dobu klesnout tak hluboko.

Je zbytečné se dále zabývat těmi pokořujícími a depresivními scénkami. Stačí, když řekneme, že celá Moskva byla připravena na slavnost, hostina nemohla chybět. Byl spuštěn mechanismus propagandy a do omrzení opakoval, jak se Estonsko, Lotyšsko a Litva z vlastní vůle rozhodly připojit k Sovětskému svazu. Lid těch zemí vyjádřil svou vůli ve svobodných parlamentních volbách a dal jednomyslně svůj hlas poslancům, kteří měli v programu uskutečnění sovětského systému a zapojení Litvy, Lotyšska a Estonska do Svazu sovětských socialistických republik. Chyťte se ovšem pomlčelo o tom, že tento program byl zveřejněn až po volbách.

Nejvyšší sovět tedy souhlasil, že vezme tyto tři malé, bezbranné sousedy pod ochranu mohutných křídel Sovětského svazu. Přesto však bylo v Molotovově projevu možné vycítit určitou imperiální tendenci, když při vši té chvále neopomněl zdůraznit, že oním připojením vzrostl počet obyvatel Sovětského svazu o 5 950 000 osob.

To se stalo v srpnu 1940.

Vnitřní bezpečnost sovětského Estonska

Na obecný pořádek v sovětském Estonsku dohlížejí dělnické a rolnické milice. Zejména zpočátku do milicí proniklo mnoho pochybných živlů, takže se jim nepodařilo získat autoritu. Později se milice pokoušely získat bývalé členy dělnických sportovních svazů, což byli slušní lidé, ale ti vesměs nejeví chuť stát se dráby dělníků ve vlastní zemi.

Milice většinou používají bývalé policejní uniformy s našitými ruskými znaky. Novým znakem důstojnosti je pouzdro na písemnosti, v němž milicionáři nosí své poznamkové bloky. Při nástupu do služby obdrží milicionář kapesní zbraň, kterou musí po skončení pracovní doby vrátit. Než se dostane do stálé služby, musí každý odsloužit měsíc na zkoušku. Předpokladem stálé služby je bezúhonná minulost, což mimo jiné znamená, že dotyčný nebyl členem policie samostatného Estonska.

Ve vedení milicí jsou Rusové a Estonci, vyškolení v Rusku. Většina milicionářů hovoří rusky.

Profesionální úroveň milice je slabá. Ani jednoduché trestné činy se nedaří vyšetřit. I gramotnost je slabá, a tak milicionáři velmi neradi sepisují protokoly.

Kritizována bývá také morální úroveň milicí. Na venkově slouží jako milicionáři často obyčejní chuligáni. Téměř dojemná je historka o milicionáři, bývalém zloději, který si stěžoval: „Celý život mě honili, a teď mám sám honit ostatní?!“

Milicím je vytýkána také bázlivost. K haváriím a rvačkám je těžké milicionáře vůbec dostat. Ve vzrušeném davu se nejednou stalo, že milicionář dostal strach a strhl si z rukávu rudou pásku. Ne všichni milicionáři mají totiž uniformy.

Lidé mají k milicionářům ironický, přezíravý vztah, a pochybné živly často obstojí při kontrole díky zfalšovaným ruským dokumentům nebo díky drzému vystupování.

Čeka sovětského Estonska je instituce podřízená přímo Moskvě. Označují ji písmena NKVD (estonsky SARK).

K pracovním metodám Čeky patří verbování špiónů a udavačů. Čeka je hledá mezi číšníky, vrátnými, studenty, školáky, úředníky a dělníky. Do největších továren a podniků se Čeka snaží nasazovat své agenty, ale jejich získávání je pro Rusy velmi obtížné, přestože nabízený plat – minimálně 600 rublů měsíčně, což výrazně převyšuje obvyklý dělnický plat – je velkým lákadlem.

Po vyslýchání osob požaduje NKVD písemný závazek, že dotyčný nikomu nic neřekne o výsledku ani o jeho příčinách. Vyslýchání se většinou tak bojí trestu, že o tom, jak se s nimi zacházelo, opravdu s nikým nemluví.

Politická zatčení a domovní prohlídky probíhají obvykle v noci, ale lidé mizí také na ulicích a pracovištích. Výsledky začínají obvykle výhrůžkami, ale pokud se nezjistí nic přitěžujícího, někdy se vyslýchající i omluví. Při domovních prohlídkách se zvláště bedlivě zkoumají dokumenty, dopisy, fotografie a knihovny. Věci jsou často zapečetěny a v tom stavu pak zůstanou několik měsíců. Rozhlasové přijímače a dokumenty vyžadující podrobnější zkoumání si Čeka odnáší s sebou.

Akce NKVD způsobily řadu sebevražd. Největší pozornost vzbudily sebevraždy bývalého ministra vnitra Rõuka, jeho náměstka A. Tuulseho a průmyslníka G. Toffera. Vyskytly se také případy duševních chorob.

Mezi dělníky provedlo NKVD mnoho zatčení zejména v listopadu, kdy byla koruna nahrazena rublem a v platnost vstoupilo nové nařízení znemožňující dělníkům měnit zaměstnání. Vysokoškoláci a studenti středních škol jsou pod zvláštní kontrolou zejména od té doby, kdy v souvislosti se zničením některých pomníků došlo k nepokojům v Tallinnu a Valku. Při nepokojích v Tallinnu padli čtyři školáci.

Překážkou efektivní činnosti NKVD je především to, že jeho ruští agenti neznají estonské poměry a neumějí estonsky. Pokud tedy vyslýchají někoho, kdo neumí rusky, jsou zcela odkázáni na tlumočníky. Bylo také pozorováno, že nedůvěřují úplně estonským komunistům a jejich radám, což jim také brání v poznání místních podmínek. Nedůvěra je na druhé straně pochopitelná, neboť mnoho nejnadanějších estonských komunistů ve svém srdci nepřijalo připojení Estonska k Sovětskému svazu a octl se v ponižující situaci, kdy si připadají jako poskoci Rusů. Neradi vydávají své krajany do rukou cizáků, a proto se snaží vyhnout udávání. Úkolem NKVD je také dohled nad estonskou komunistickou stranou a její očista, takže je jasné, že i z tohoto důvodu si musí poradit sám. Pomahači, které se mu daří zverbovat, rozhodně nebudí důvěru, ani se nedají označit za intelektuálně příliš vyspělé jedince. Ze všech těch důvodů se NKVD daří jen velmi pomalu pronikat do estonského prostředí.

V každém případě, myslíme-li na současné Estonsko, které žije odděleno hranicemi z ostatních drátů od zbytku Sovětského svazu pod dohledem Čeky a nestydatým útlakem málo početné komunistické strany je nuceno, aby se pokořilo a přizpůsobilo sovětskému systému, můžeme je přirovnat k obrovskému koncentračnímu táboru. V tomto koncentračním táboře dozorcí ještě dost neznají všechny své vězně, systém kázně a trestů proto ještě není dokonale propracován a mnozí se ještě odvažují „intrikovat“, jak bývá v kriminálech zvykem. Vnější tlak a duchovní útisk však den ode dne rostou a teror postupně rozprostírá svou neproniknutelnou síť do každíčkého koutku tohoto velkého koncentračního tábora.

Výchova v sovětském Estonsku

Už jsme zmínili, že školní učebnice byly spěšně uzpůsobeny leninsko-stalinskému pravověrnému komunismu. Základní škola zůstala stejná, střední škola byla

zkrácena z šesti na pět let. Prvním cizím jazykem ve školách je ruština.

Výuce ruštiny se věnuje všestranná pozornost. Například osoby vstupující do kontaktu s veřejností musí navštěvovat týdně tři hodiny kurzu ruštiny. Pro absentéry si milice přijde domů. Tři odvedené ročníky ještě nebyly povolány na vojnu, ale i oni musí chodit na tři hodiny ruštiny týdně. Také na základní škole je organizována výuka ruštiny, i když ještě ne úplně všechny školy mají učitele, kteří umí mluvit rusky.

Druhým pozoruhodným rysem v nové výchově je její protináboženské zaměření. S protináboženskou propagandou se začíná co možná nejdříve, už v mateřských školách. Dětem jsou zavázány oči a jsou vyzvány, aby se pomodlily k Bohu a poprosily ho o karamely. Pak se jim oči rozvážou, ale bonbony nikde. Oči jsou znovu zavázány, ale teď mají děti poprosit o karamely všemohoucího otce Stalina. Když jsou oči rozvázány, objeví se před každým dítětem karamela.

Vůbec, kdykoliv se v mateřské škole objeví nové hračky atp., vždycky se zdůrazňuje, že je posílá Stalin. Zároveň jsou děti upozorněny, že Päts (bývalý prezident) jim neposlal nikdy nic.

Místo ranní modlitby se ve školách zpívá Internacionála. Školáci ostatně už vymysleli nová slova, například: „Již vzhůru, psanci Stalinovi“.

V knize *Ve stínu sovětské špionáže* Waltari popisuje sovětské velvyslanectví v Helsinkách jako centrum špionáže a provokací a dokazuje, že cílem veškeré činnosti sovětského velvyslanectví před druhou světovou válkou bylo vytvoření sovětského Finska a jeho následné připojení k Sovětskému svazu. Kniha vychází v situaci, kdy je Finsko jednak v pokračovací válce se Sovětským svazem, a velvyslanectví proto v Helsinkách momentálně nepůsobí, a jednak bojuje proti Sovětskému svazu i na poli propagandy. To je z patetického, vášnivého stylu zřejmé.

Před válkou sídlilo sovětské velvyslanectví na adrese Bulevardi 21, v administrativní budově z carských dob, kde působila také ruská dívčí škola, za první světové války zde bylo sídlo výzvědného oddělení ruské Baltské flotily a po první světové válce v ní krátce sídlilo ředitelství finské Státní policie. Sovětské velvysla-

nectví se do budovy nastěhovalo v roce 1920, po uzavření mírové smlouvy v Tartu.

Ani dnes nepůsobí budova na adrese Bulevardi 21, byť už modernější, příliš přátelským dojmem. Sídlí v ní několik státních úřadů, mj. úřad na ochranu osobních údajů, státní zastupitelství aj.

V úvodu knihy *Ve stínu sovětské špionáže* popisuje Waltari sovětské velvyslanectví takto:

Jako němá, podezření vzbuzující pevnost se ona budova tyčila uprostřed Helsinek. Ať ji kolemjdoucí míjel v mrazivý zimní den, nebo v teplém létě, když se známé lípy na Bulevardi vesele zelenaly, pocítil někde uvnitř mrazivé zachvění. Nikdy jsme si na tu budovu nezvykli, nikdy se pro nás nestala normální součástí každodenního obrazu města, již kolemjdoucí sotva zaznamenaná. Jako by její němě zdi vydechovaly do každého finského srdce chladnou zášť, jako by ty zdi byly prosyceny intrikami a zločinnými pikly, které se uvnitř sprádaly, vzájemnou nedůvěrou pracovníků velvyslanectví, ustavičným strachem, slíděním a sledováním. (...) Jako hnízdo zmijí, vylučující tajný jed, mohlo sovětské velvyslanectví nerušeně působit uprostřed hlavního města svobodné a mírumilovné země. Roli nesvéprávného pomocníka při uskutečňování sovětských cílů sehrála komunistická strana Finska, ať už fungovala v přímém spojení s velvyslanectvím, nebo dostávala tajnými kanály rozkazy z Moskvy od Kominterny.

Waltari pak podrobně popisuje jednotlivé sovětské velvyslance. Za zmínku stojí Ivan Majskij (ve Finsku působil v letech 1929–1932), jehož hlavním úkolem bylo uzavřít s Finskem smlouvu o neútočení, kterou ale on „mezi svými“ nazýval smlouvou o útočení. Majskij byl kultivovaný diplomat, vzdělaný člověk a někdejší menševik, jemuž se podařilo navázat kontakty ve všech společenských vrstvách, ale právě proto ho Waltari považuje za nejnebezpečnějšího velvyslance, který ve Finsku kdy působil. Tragikomickou postavou byl Vladimír Děrevjanskij, původně petrohradský hutník, který plně důvěřoval zprávám finských komunistických agitátorů o tom, že Finsko stojí na prahu revoluce a že celý národ se nemůže dočkat, až se stane součástí Sovětského svazu. Takové zprávy posílal i do Moskvy a podle Waltariho je možné, že i ony přispěly k zimní válce, protože Stalin chápal Finsko jako snadnou kořist.

Mika Waltari ve 30. letech 20. století.

Když začala zimní válka, byla v Terijoki ustanovena tzv. Kuusinenova lidová vláda, složená výhradně z finských komunistických emigrantů. Zprávy, jež dodávalo sovětské velvyslanectví s pomocí svých agentů, opravňovaly k názoru, že tato vláda získá přívržence, kteří dokáží ve Finsku roznítit vnitřní nepokoje, jimž ruské zbraně dodají patřičnou autoritu. To byla naprosto chybná kalkulace a zloba a opovržení, jichž se Kuusinenově vládě ve Finsku dostalo od všech vrstev společnosti, nejlépe ukazují, že činnost komunistické strany Finska nespočívala na vratkých, ale na vůbec žádných základech. Bývalí příznivci strany se po celou zimní válku úplně odmlčeli, nebo se Stalina a jeho systému zřekli. Mnoho bývalých členů komunistické strany Finska odčinilo své dřívější poblouznění, když v řadách finské armády bojovalo proti Stalinovu imperialismu. To je jediný pozitivní rys v neblahé historii komunistické strany Finska.

22. května 1940, pouhé tři dny po příjezdu nového velvyslance Ivana Zotova, v krátkém a nejistém období míru mezi koncem zimní a začátkem pokračovací války, je založena Finsko-sovětská společnost míru a spolupráce. Pro Waltariho je to jedna z nejsmutnějších kapitol finské historie. Tato společnost byla jen legální fasádou pro pokračování činnosti zakázané komunistické strany Finska. Oficiálně se zabývala propagací Sovětského svazu (přesněji řečeno propagandou, vydáváním nejrůznějších letáků, jejichž obsahem byly jasné lži – k těm nevinnějším patřila například zpráva, že v Sovětském svazu jsou dokonce i porody naprosto bezbolestné), to ale byla jen zástěrka pro špionáž a pře-

svědčování lidí, že nejlepší věc pro Finsko bude stát se součástí Sovětského svazu. Společnost sice působila jen několik měsíců (byla zakázána v prosinci 1940 pro používání nezákonných metod) a nepodařilo se jí získat žádné skutečně významné finské osobnosti, přesto měla celkem 115 poboček po celém Finsku a 35 154 členů. Ten počet udivuje i Waltariho, byť připomíná, že část členů uvěřila, že společnosti jde vskutku jen o udržení míru mezi Finskem a Sovětským svazem, a proto do ní vstoupila.

Sovětský svaz se ve Finsku několikrát zmýlil: obyvatelstvo se v zimní válce nepostavilo na stranu Kuusinenovy vlády, nepřivítalo Sověty s nadšením jako osvoboditele, činnost sovětsko-finské společnosti se také nesetkala s úspěchem... Sovětské velvyslanectví se proto čím dál jasněji a bezostyšněji věnovalo přímé vojenské špionáži. Za tím účelem byly také založeny konzuláty v Marianhamině na Ålandských ostrovech a v Petsamu u Severního ledového oceánu (které po válce připadlo Sovětskému svazu), už na první pohled nepoměrně důležitější ze špionážního než z konzulárního hlediska. Právě konkrétní a podrobné popisy činnosti jednotlivých osob, pracovníků sovětského velvyslanectví na jedné a jimi naverbovaných špiónů na druhé straně jsou v knize tím nejdůležitějším, neboť současníkům přesvědčivě ukazují, že sovětské velvyslanectví se opravdu zabývalo špionáží a činností, která byla vůči Finsku nepřátelská. (A co má být, zeptá se asi dnešní čtenář, to přece každý ví – jenže v roce 1942 to mnoho důvěřivých Finů nevědělo.)

Zároveň jsou to živé, dramatické a napínavé příběhy, které nezapřou, že jejich autorem není úředník, ale spisovatel. Nabídneme zde jednu ukázkou. Ani v tomto případě se sovětskému velvyslanectví nepodařilo naverbovat kvalitního informátora. Je ovšem otázkou, zda do služeb sovětského velvyslanectví vstupovaly opravdu jen podezřelé existence, nebo zda oficiální finská propaganda přece jen trochu nepřikrášlovala skutečnost.

Následující příběh by čtenáře určitě nepřekvapil třeba v historickém románu *Krvavá lázeň* a je klidně možné, že při psaní postavy siláka Anttiho si Waltari vzpomněl na helsinského opilce z 30. let, jemuž říká Vaahterainen.

Sovětsští představitelé verbovali své agenty s drzou otevřeností mezi osobami, s nimiž se náhodně setkali třeba ve vlaku nebo v restauraci. Pár slov úvodem, zjištění situace, a hned následovala nabídka peněz, pokud dotyčný projevil ochotu získávat informace pro sovětské velvyslanectví. Obyčejný poctivý Fin ovšem ukončil diskusi v okamžiku, kdy pochopil, o č kráčí, a jen velmi pochybní hledači štěstí v kontaktech pokračovali, ať už ze zvědavosti, nebo z touhy po snadném výdělku, aniž zamýšleli jakékoliv skutečně podstatné informace dodávat. Z toho důvodu, ač počet sovětských informátorů v důsledku mohutného a bezskrupulózního verbování vzrostl na mnoho desítek, byla hodnota takto získaných informací mírně řečeno sporná.

Nejvýraznějším a nejprekvapivějším příkladem je příběh, který byl odhalen teprve po vypuknutí války v červnu 1941, když ho dotyčný sám oznámil policii, a který tu budeme nazývat „případ Vaahterainen“. Není to pravé jméno, ale dotyčný ho používal při kontaktech se sovětským velvyslanectvím.

Ten případ se zdá být neuvěřitelný, ale fakta ukazují, že u Rusů je opravdu možné úplně všechno. A policejní vyšetřování Vaahterainenovo vyprávění následně potvrdilo do posledního detailu. Vaahterainenův postup je bezesporu morálně odsouzeníhodný a on pochybil, když věc neoznámil úřadům už dříve, ale základem jeho chování je sama o sobě zdravá víra obyčejných Finů, že v případech, jako je tenhle, může každý dělat všechno pro to, aby na Rusy co nejvíc vyzrál.

V listopadu 1940 seděl jednoho večera v pivnici na Lönnrotově ulici dělník, kterého bolela noha a který přebýval v nočním útulku Armády spásy. Pracoval někde na stavbě jižních opevnění a také se pokoušel získat práci na opevněních v Liinahamaru, ale bolavá noha mu bránila v získání stálého pracovního místa. Tak se živil příležitostnými pracemi na stavbách a u piva truchlil nad svou neveselou situací.

Netrvalo dlouho a ke stolu si přisedl muž, na pohled cizinec, který mluvil finsky s měkkým ruským přízvukem. Slovo dalo slovo, a když se cizinec dozvěděl, jak bídne na tom jeho nový kamarád je, hned objednal dvě piva. O pár dní později Vaahterainen, zase bez peněz, naražil v téže restauraci na cizince znovu a hned se jal rozvíjet přátelství, které tak slibně začalo. A stal se zázrak:

cizinec půjčil Vaahterainenovi 500 marek a chtěl za to jenom podpis na jednoduchou stvrzenku, adresu a osobní údaje.

Nevíme, jak tahle překvapivá pětistovka ovlivnila stav Vaahterainenovy bolavé nohy, ale následujícího dne musel odejít do nemocnice a tam si nohu asi dva týdny léčil. Vaahterainen dal laskavému cizinci adresu své matky, jež bydlela v Helsinkách, a matka mu teď oznámila, že ho u ní pán hledal, zmínil se o půjčce a zanechal telefonní číslo, aby mu Vaahterainen hned po návratu z nemocnice zatelefonoval v důležité záležitosti.

Vaahterainen, který i dál věřil na zázraky, na dané číslo zavolal, ale zazněla odpověď v ruštině a z rozhovoru nebylo nic. Na ústředně si zjistil, že volané číslo patří sovětskému velvyslanectví. Po chvíli váhání tam Vaahterainen vyrazil a vrátnému vysvětlil, že měl zatelefonovat, a uvedl své jméno. Vzápětí se před ním objevil jeho známý, v němž Vaahterainen později, už za války, poznal podle fotografie ataše Popova. Popov ho vzal dovnitř, nabídl mu cigaretu a poznamenal:

„Jak se zdá, nejste schopni dluh zaplatit?“

Vaahterainen mu řekl o své bolavé noze. Popov to dojalo a vysvětlil, že mu může dát ještě další peníze, ale pod podmínkou, že Vaahterainen začne pracovat na stavbě opevnění v Miehikkälä nebo Luumäki (asi 100 km východně od Helsinek). Tam musí nakreslit mapy a zaznamenat do nich polohu pohotovostních úkrytů a palebných postavení, sklady střeliva a vůbec všechny věci z vojenského hlediska důležité.

„Proč by ne,“ odtušil Vaahterainen nevinně, „jenom mi musíte dát peníze na cestu.“

Popov prozatím finanční otázku pominul a místo ní dal Vaahterainenovi instrukce, jak má po návratu ze stavby do Helsinek navázat spojení se „zaměstnavatelem“. Měl zavolat na už známé telefonní číslo, a až telefon někdo zvedne, říct jen: „Konzulát.“ A až telefon zvedne někdo na konzulátě, měl říct: „Tady Vaahterainen. Jsou moje papíry v pořádku?“ Pokud konzulát odpoví: „Přijďte dnes“, Vaahterainen musí týž den v 18 hodin přijít k mostu na Stureho ulici, na ten jeho konec, který přiléhá k Hämeské ulici. Pokud mu na konzulátě řeknou: „Škoda, že jste nezavolal o dva dny dřív“, bude to znamenat, že schůzka se uskuteční už v 16 hodin, a „o jeden den dřív“ znamená v 17 hodin.

Nazítří v 18 hodin měl Vaahterainen v každém případě na určené místo přijít a oznámit Popovovi, jestli se mu podařilo práci na stavbě dostat.

„Jo, jo,“ sliboval Vaahterainen, „ale jak to bude s penězi na cestu?“

Popov už pochopil, že bez peněz to nepůjde, došel pro další pětistovku a i na ni si od Vaahterainena nechal podepsat stvrzenku. Pak Vaahterainen velvyslanectví opustil.

Neměl nejmenší chuť odjet někam na stavbu, natožpak pomáhat sovětským představitelům při špionáži, ale člověku, jehož bolí noha, přijdou peníze vhod. Proto se nazítří vypravil na smlouvané místo a po deseti minutách čekání se tam setkal s Popovem.

„Kdy odjíždíte a kam?“ zeptal se hned Popov.

„Ve středu, vyjednal jsem si to do Miehikkälä,“ odpověděl Vaahterainen (setkali se v neděli).

„Tak sem přijďte ještě jednou v úterý,“ nakázal Popov.

Vaahterainen nesměle řekl, že peníze na cestu už utratil, protože měl spoustu výdajů, než to všechno zařídil. Popov mu chtěl ukázat vřídlnou tvář a dal mu ještě pětisetmarkovou bankovku, ale upozornil ho, že mu v úterý musí přinést stvrzenku.

V úterý přišel na schůzku místo Popova tmavovlasý gentleman s úzkým obličejem a nahrbenou postavou, v němž Vaahterainen později podle fotografie poznal tajemníka sovětského velvyslanectví Kornyševa.

„Tak vy jedete zítra na stavbu opevnění?“ zeptal se Kornyšev bez okolků špatnou švédštinou, když si nejdřív ověřil Vaahterainenovu totožnost.

„Ano, jedu tam,“ přisvědčil Vaahterainen.

„No, tak mi dejte stvrzenku na peníze, které jste minule dostal,“ vybídl ho Kornyšev.

Vaahterainen mu dal stvrzenku. „Ale...ale,“ koktal, „jakpak to bude s penězi na cestu. Potřeboval bych trochu víc, abych mohl odjet.“

Kornyšev ho nevládně odbyl, že s sebou žádné peníze nemá. Vaahterainen se zeptal, jestli by v tom případě mohl ještě před odjezdem zavolat na velvyslanectví.

„Dělejte, jak umíte,“ řekl Kornyšev nervózně, rozhlédl se kolem sebe a zmizel.

Vaahterainen byl houževnatý. Nazítří několikrát telefonoval na velvyslanectví, ale zapomněl, že má chtít kon-

zulát, proto se mu nepodařilo spojit se s Popovem. Rozhodl se postavit situaci čelem a opět dorazil osobně na velvyslanectví a požadoval peníze. Popov ho přijal, ale byl nervózní a podrážděný.

„Ale ať už je to naposled,“ řekl rozzlobeně a zakázal Vaahterainenovi objevovat se na velvyslanectví. Hlavně mu ale dal ještě 300 marek na cestu a Vaahterainen mu ochotně podepsal stvrzenku.

Přece jen ho ale trápilo špatné svědomí, a na druhý den se pokusil oznámit celou věc úřadům. Byl ovšem natolik opilý, že byl vyzván, ať se vrátí, až vystřízliví. K tomu však už nedošlo, protože se znovu ozvala bolavá noha, Vaahterainen se opět octl v nemocnici a dostal se odtamtud až na začátku února 1941.

Když ležel v nemocnici, začala mu dělat starost budoucnost. Došlo mu, že Sověti mu sotva dají další peníze, aniž by za ně cokoliv získali. V nemocnici měl čas na přemýšlení, a on si vymyslel opevnění, které by mohl po propuštění nakreslit na papír.

Tak se znovu otevřely dveře na svobodu a noha ho už nebolela. Když se Vaahterainen dostal z nemocnice, namaloval na kus papíru o velikosti pohlednice primitivní mapu. Umístil na ni silnici, vojenskou cestu, okolo nějaký ten les, pár pohotovostních úkrytů, protitankové zátarasy a kulometná hnízda.

Když byl s mapou hotov, s důvěrou zavolal na velvyslanectví, nechal se přepojit na konzulát, řekl správné heslo a v telefonu se ozval známý hlas. „Přijďte dnes,“ řekl Popov a tak v 18 hodin Vaahterainen přišel na známé místo u mostu na Stureho ulici. Oba muži, s nimiž se už dříve setkal, přijeli autem sovětského velvyslanectví. Vaahterainen nastoupil a auto se rozjelo směrem z města, ke čtvrti Kämpylä. Tentokrát byl Popov velmi zdvořilý a starostlivě se Vaahterainena vyptával na zdraví. Snad si vzpomněl na jeho bolavou nohu. Kornyšev seděl vpředu a řídil.

„A máte s sebou papíry?“ zeptal se Popov se zjevnou nervozitou, když byly odbyty úvodní zdvořilosti. Vaahterainen vytáhl svůj výtvar a vysvětlil, co znamenají jednotlivé značky. Popov se zdál být velmi spokojen. Vytáhl odněkud automapu a požádal Vaahterainena, ať mu na ní ukáže místo, v němž svou mapu kreslil.

Zaskočený Vaahterainen se sklonil k automapě, a náhle tam zahlédl podobnou zatačku, jaká byla na jeho

vymyšlené kresbě. „Tadyhle to je,“ ukázal nadšeně na mapu. Popov mu poctivě vtiskl do dlaně pětistovku a nechal si podepsat stvrzenku v ruštině. Mapu bylo třeba ještě podrobně prozkoumat na velvyslanectví a Vaahterainen si měl proto nazítrí přijít pro instrukce na jiné místo, před jistý dům na Mäkeläho ulici.

I tentokrát ho posadili do auta a jeli stejným směrem jako včera. Na pustém místě u silnice auto zastavilo. Popov už o včerejší mapě nemluvil. Nakázal Vaahterainenovi, ať se na stavbu opevnění vrátí a tentokrát zakreslí oblast na sever od té, kterou už na mapě zachytil. Po návratu se měl opět hned ohlásit na velvyslanectví a opět dostal od Popova na cestu 500 marek a musel podepsat stvrzenku v ruštině.

Vaahterainen dál vedl v Helsinkách svůj běžný život, ale horlivě se pustil do kreslení. Obstaral si mapu Mie-hikkälä a podle ní pak namaloval mapu vlastní. Na tu ovšem rozmístil protitankové zátarasy, kulometná hnízda a spoustu dalších věcí, bez nichž se podle jeho názoru žádné opevnění neobejde.

V polovině března se znovu spojil s velvyslanectvím. Auto ho znovu vyzvedlo na smluveném místě. Popov velmi spokojeně zkoumal novou mapu a kladl Vaahterainenovi znalecké otázky: „Jak silné jsou dveře pohotovostního úkrytu? Jak silné traverzy byly použity?“ Vaahterainen zapojil fantazii, ale jako starý zedník si dal pozor, aby se úplně nevzdálil realitě. Popov mu zase vyplatil 500 marek a Vaahterainen oznámil, že dal na stavbě výpověď, protože víc už tam nemá co dělat.

„A co budete dělat teď?“ zbystril hned Popov.

Vaahterainen skromně oznámil, že dostal místo v Hamině a že tam bude dělat hlavně svářečské práce. Popova to přímo nadchlo a ani Kornyšev nedokázal předstírat nezájem. Vaahterainen dostal za úkol zmapovat opevnění v oblasti Haminy!

Po třítýdenní přestávce zavolal začátkem dubna znovu na velvyslanectví, setkal se s Popovem a předal mu mapu „oblasti na východ od Haminy“.

„Opevnění tam jsou teprve rozestavěný,“ vysvětloval omluvně, „ale podařilo se mi zhruba zjistit, co se kdy bude dělat a podle toho jsem to nakreslil.“

„Proč jste se vracel tak brzo?“ vyčetl mu Popov zlostně a tentokrát za mapu zaplatil jenom 300 marek. Vaahterainen chtěl víc, ale Popov ho nemilosrdně odbyl, že má

taky svůj rozpočet. Jen ať se Vaahterainen pěkně vrátí do Haminy a ozve se až začátkem června. Pak dostane víc peněz. A ať si pořádně všimá vzdáleností a zakreslí je co možná nejvěrněji.

Do začátku června Vaahterainen ovšem čekat nevydržel. Už na začátku května Popovovi dodal velkolepou mapu, kam zakreslil všechna opevnění v rozsáhlé oblasti mezi Haminou a Kouvolou. Odvedl skutečně kus práce a Popov mu tentokrát zaplatil celých 1 200 marek, protože mapa „je tak velká a dokonalá“.

V předvečer svatojánského svátku v červnu 1941, když už Sovětský svaz byl ve válce s Německem, se Vaahterainen setkal se svým přítelem Popovem naposledy. U jedné kavárny při silnici ho Popov opět vzal do auta. Tentokrát mu Vaahterainen prodal mapu opevnění jednoho ostrova na jezeře Saimaa. Ostrov, nacházející se jen v jeho fantazii, pojmenoval Koivusaari, Březový ostrov, a za jeho mapu dostal 500 marek.

Tentokrát ho Popov zvlášť naléhavě žádal, ať se nechá zaměstnat v jisté továrně na granátové roznětky. Události se však už řítily kupředu a Popov neměl příležitost se znovu setkat s přítelem, jehož trápila bolavá noha. Vaahterainen si na svého ruského příznivce ovšem zachoval ty nejhezčí vzpomínky – a není divu, vždyť si za pár kresbiček zajistil slušné živobytí na několik měsíců.

Ruské téma se objevuje i v jednom z Waltariho prvních historických románů – *Tanci na hrobech* z roku 1944. (O dva roky dříve Waltari vydal román ze švédských dějin, nazvaný *Bosá královna*). Obě tyto knihy vznikly původně jako filmové scénáře a Waltariho pozdějším velkým historickým románům se nemohou rovnat. Něco s nimi však společného mají – například bod obratu, náhlé změny poměrů a fascinaci mocí a mocnými tohoto světa. V *Tanci na hrobech* je bodem obratu rok 1809, kdy je Finsko připojeno k Rusku, a mocným mužem je ruský car Alexandr I. Jádrem děje je jeho milostné vzplanutí ke krásné dceři finského venkovského šlechtice Ulle Möllersvärdové. Alexandr je tu líčen (podobně jako mocní ve všech Waltariho historických románech) jako rozporuplná postava: na jedné straně okouzlující muž, který si snadno podmaňuje nejenom ženská srdce (a těla), ale i celé národy, osvícený panovník upřímně usilující o dobro,

ale zároveň otcovrah a chladnokrevný intrikán, který se v zájmu Ruska neštítí ničeho.

Dobová finská kritika v *Tanci na hrobech* hledala a nacházela analogii s právě končící válkou. V obou případech se Rusko či Sovětský svaz snažily ovládnout Finsko a v obou případech se to podařilo jen částečně. V roce 1809 Finové díky své statečnosti získali autonomii, v roce 1944 si Finsko díky odvaze svých vojáků zachovalo svobodu a samostatnost, i když v okleštěné podobě. To byl ovšem pohled ještě před bodem obratu.

V září 1944 se Finsku skutečně podařilo uzavřít separátní mír se Sovětským svazem. Finsko ztratilo asi třetinu území, Karélii s městem Vyborgem, naopak muselo definitivně přijmout téměř půl milionů uprchlíků z Karélie. V zahraniční politice se muselo začít ohlížet na sovětské zájmy a přání a muselo Sovětskému svazu platit obrovské válečné reparace.

Možná horší byla náhlá změna společenské atmosféry. Celé Finsko muselo během jediného dne, 4. září 1944, kdy bylo podepsáno příměří, „převléknout kabát“ a z odvčkého a vlastně jediného finského nepřítele se Sovětský svaz stal oficiálně milovaným sousedem, přítelem a bratrem.

Od podepsání příměří až do uzavření definitivní mírové smlouvy (v roce 1947) ve Finsku prakticky vládla tzv. spojenecká kontrolní komise. Kromě několika Britů pro formu byli všichni její členové ze Sovětského svazu a řídil ji Andrej Ždanov. Komise rozhodla o legalizaci komunistické strany a naopak zákazu asi

Mika Waltari
v roce 1964.

400 vlasteneckých organizací, které ve Finsku za války působily. Ždanov předal vládě dlouhé seznamy osob, které měly být odsouzeny za vlastizradu a uvězněny. Nakonec bylo odsouzeno jako „viníci války“ čtrnáct lidí, mezi nimi válečný prezident Risto Ryti, který byl odsouzen na deset let a odseděl si tři. I těchto čtrnáct rozsudků splnilo cíl, a tím bylo vyvolat strach z masového zatýkání a deportací na Sibiř.

Byl vypracován seznam knih, které měly být jako protisovětské staženy z prodeje v knihkupectvích a vyřazeny z knihoven. Kromě Hitlerovy knihy *Mein Kampf* bylo na seznamu několik vzpomínkových knih ruských emigrantů, válečné prózy finských autorů – a také Waltariho kniha *Ve stínu sovětské špionáže*.

V roce 1958 ministerstvo školství a kultury zákaz zrušilo a obce mohly dle svého uvážení rozhodnout o vrácení knih do knihoven, ale zároveň ministerstvo doporučilo, aby knihy byly půjčovány jen k výzkumným účelům, nikoliv běžným čtenářům, a tak to bylo až do sedmdesátých let 20. století.

Přes to všechno si Finsko zachovalo svobodu a samostatnost, byť třeba okleštěnou a na západě pejorativně nazývanou finlandizace. Mohlo to dopadnout daleko hůř, opakuje často Waltari (mj. v deníku *Cesta do Istanbulu* z roku 1947).

Waltari se netěšil oblibě ani u komunistů, kteří hráli ve veřejném životě stále významnější roli, natož u Sovětů. Pro finského vlastence Waltariho tato doba však paradoxně znamená nejšťastnější tvůrčí období, největší a nejlepší díla, světovou slávu. Paradox je to ale jenom zdánlivý – sám Waltari říká, že *Egyptán Sinuhet* a další velké historické romány by vypadaly jinak, nebýt hořké válečné zkušenosti. Byly by stejně slavné, kdyby autor na vlastní kůži nepoznal historickou manipulaci a nespravedlnost, kdyby nezískal zkušenosti s propagandou, neprožil ono převlékání kabátů, bod absolutní a náhlé změny hodnot?

Prvním a nejslavnějším Waltariho velkým historickým románem je *Egyptán Sinuhet* z roku 1945. Žádný ze sedmi následujících (*Krvavá lázeň*, *Šťastná hvězda*, *Temný anděl*, *Pád Cařihradu*, *Tajemný Etrusk*, *Jeho království* a *Nepřátelé lidstva*) *Egyptána Sinuheta* co do slávy a obliby nepřekonal, přesto zůstávají v jeho stínu trochu nezaslouženě.

O Waltariho vztahu k totalitním ideologiím a přímo i k Sovětskému svazu nejvýstižněji vypovídá dvojdielný román z Evropy a Turecka 16. století, spojený postavou poutníka Mikaela a jeho druha Anttiho. První díl vyšel v roce 1948, finsky se jmenuje *Mikael Karvajalka* (česky *Krvavá lázeň*, 2002), druhý vyšel finsky o rok později, v roce 1949, a jmenuje se opět podle hlavního hrdiny, ale tentokrát *Mikael Hakim* (česky *Šťastná hvězda*, 2002). V prvním díle putují hrdinové znesvářenou křesťanskou Evropou. Pak jsou postaveni před volbu: přijmout islám, nebo zemřít. Mikael se tváří jako muž vznešených ideálů, ale v osudových chvílích dává přednost životu. Proto bez dlouhého přemýšlení přijímá islám – a v druhém díle se hrdinové dostávají do Istanbulu, na dvůr sultána Sulejmana Nádherného a jeho velkovezíra Ibrahima.

Mikael je nejprve demonizovanou Osmanskou říší zcela okouzlen a hořké prozření přichází vlastně až v závěru osmisetstránkového románu. Je nadšen tím, že v Osmanské říši na rozdíl od znesvářené Evropy všechno skvěle funguje a všichni lidé jsou si rovni (jak by také ne, všichni jsou sultánovými otroky a sultán je neomezeným pánem nad jejich životem a smrtí), obdivuje fakt, že nikdo není pronásledován pro víru (vždyť už brzo budou všichni vyznávat jen jedinou, islám), je téměř fyzicky fascinován i sultánem Sulejmanem a velkovezírem Ibrahimelem (neustále opěvuje jeho třpytné oči, mléčnou pleť a vznosnou postavu) a neuvědomuje si, že je podobně jako miliony dalších jen bezvýznamnou figurkou ve hře mocenských ambicí a světovládných plánů. Waltariho Osmanská říše je zjevnou alegorií totalitních režimů a ideologií, které v zájmu tak zvaných vyšších cílů manipulují s životy obyčejných lidí. Ve finské kritice se objevil i názor, že Waltari v Osmanské říši vlastně popisuje Sovětský svaz, předobrazem sultána Sulejmana by měl být Stalin, velkovezíra Ibrahima zase Berija... Je to ojedinělý názor a nikde ve Waltariho textech jsem podobnou zmínku nenašla – což ovšem nemusí nic znamenat, v poválečném Finsku by Waltari kritiku vítězné velmoci patrně na odiv nestavěl. Ani se nechce věřit, že by Waltari (byť ústy literární postavy) tak obdivoval Berijovy třpytné oči... A i kdyby, kdo dnes ví, kdo byl a jak vypadal nějaký Berija? Podstatnější a dodnes platné je odsouzení to-

tality. Při čtení následující ukázky ze *Šťastné hvězdy* si řada z nás jistě vzpomene na proklamace, jaké se za totality vyskytovaly všude kolem nás.

Odpověděl mi vzrušeně, jako by chtěl obelstít své srdce: „Mikaeli el-Hakime, svět ještě nikdy dřív neviděl podivuhodněji vybudovaný stát, než je Osmanská říše. Sultánovy země budou základem a východiskem znovuzrozeného světa. V Osmanské říši národnost, barva kůže, původ a dokonce ani víra člověku nebrání dosáhnout těch nejvyšších úřadů jen na základě jeho přirozených schopností a nadání. Většina země patří sultánovi a většinu vysokých úřadů zastávají sultánovi otroci. Princ Mustafa je mladý a schopný dalšího vývoje. Je třeba ho zasvětit do tajného učení geomailerů a velkovezír Ibrahim musí seshora až dolů provést konečnou čistku. Defterdar Iskender čelebi nezemřel kvůli své zradě, ale protože byl zaslepený záští vůči otrokům ve vedoucích funkcích. Považoval Osmany za Alláhem vyvolený národ, a proto nad ostatní národy vznešenější. To byl ale omyl. I když je Osmanská říše předurčena, aby vládla světu, nejsou Osmané sami o sobě lepší než ostatní národy, nýbrž hodnotu každého člověka určuje jen jeho věrnost islámu v té podobě, jak ho vyznávají geomaileré, bez ohledu na jeho jazyk a barvu kůže. Nespočetně hlav proto musí bez milosti padnout, aby už původ, náboženské zanícení, přílišné bohatství či nevíra nepřekážely při budování mohutné světové stavby. Teprve až se zbavíme tvrdohlavých mužů, jako byl Iskender čelebi a mnoho dalších, bude všechna země sultánova, všichni obyvatelé té země budou sultánovými otroky a všechn majetek bude patřit sultánovi. Takový je cíl, a nikdo nebude smět mít nic, co by mohl nazývat svým bezvýhradným majetkem, zároveň však se každému dostane všechno podle jeho schopností a potřeb. Sultán bude jen Alláhův stín na zemi a vnější obraz moci, neboť obyčejní lidé potřebují obrazy, jimž by mohli sloužit. Neviditelné a skryté za sultánem, bude však vládnout bratrstvo geomailerů. Jeho členové nesmějí mít žádnou osobní ctižádost a jejich jediným cílem musí být šíření slávy islámu. S pomocí geomailerů podřídí Osmanská říše celý svět moci islámu, jen až vzejdou semena, zasetá při našich poutích. Víš, co se stalo v Bagdádu a v Basře. Totéž se brzy stane v Indii. I nad křesťanským císařem zvítězíme, až bude velkovezír Ibrahim moci využít své nezměrné moci. Loďstvo máme. Francouzský král tajně pomýšlí na novou válku proti cí-

saři, němečtí kacíři budou muset se zbraní v ruce hájit svou víru, budou-li si ji chtít udržet. Velká světová politika nevypadá vůbec beznadějně. Naopak, pojistili jsme si pozice vedoucí k ovládnutí světa. Pak všude zavládne víra v jediného Boha podle výkladu geomailerů, každému se dostane po zásluze práva a nevěřící už nebudou, takže snášenlivost a milosrdenství bude pro všechny.“

Jako bych v jeho slovech zaslechl krvavou ozvěnu z mé dávné minulosti, vášnivě kázání Tomáše Müntzera, jenž chtěl vybudovat nebeské království na zemi ve stínu duhového praporu a nevěděl nic o půlměsíci. Proto jsem řekl:

„Snad jsem postižen opovržením hodným nedostatkem víry, ale myšlenka nutit všechny lidi vyznávat stejnou víru je mi nanejvýš odporná, ať jsou její pohnutky sebelepší. O stejnou věc se lidé už mnohokrát pokoušeli za pomoci kázání, zbraní, šibenic a hranic.“

Waltariho vztah k Rusku se ve *Šťastné hvězdě* přes- to projevuje – možná detailem, ale charakteristickým. Manželka sultána Sulejmana Roxolana, pocházející

z Ukrajiny či Polska, je v historické literatuře vesměs líčena jako laskavá a osvícená panovnice. Waltariho Roxolana pochází z Ruska a je to krvelačná zrůda, jíž přináší rozkoš pohled na vraždění a prolévání krve.

To by pro nás nemělo být inspirativní. Naopak Waltariho kritický pohled na velkou východní říši je bohužel dodnes platný a výstižný a mohl by uchránit před marnými iluzemi nejen přemýšlivé čtenáře, ale možná i některé české a světové politiky.

Fotografie jsou převzaty z knihy Markéty Hejkalové: *Fin Mika Waltari. Doba, život a knihy světového spisovatele*, nakladatelství Hejkal 2007.

Markéta Hejkalová, spisovatelka – autorka několika románů a knih faktu, překladatelka finské literatury, spolu-majitelka rodinného nakladatelství Hejkal a zakladatelka a ředitelka Podzimního knižního veletrhu v Havlíčkově Brodě. Její kniha *Fin Mika Waltari* je vůbec prvním Waltariho životopisem a byla přeložena též do angličtiny.

Prostor Zlín, časopis vydávaný od roku 1992
Krajskou galerií výtvarného umění ve Zlíně, je zaměřen především na moderní a současné umění, architekturu a urbanismus. Obsahuje také další rubriky věnované poezii a designu. Vychází 4x ročně v rozsahu 64 stran.

www.kgvu.zlin.cz

2 / 2010

obsah

Martin Beníšek 200 dní dechu. Hrací Lituje Niktér a dialog Pava Niktér s autorkou
Jiří Jůza Pohledy 19. století ve sbírkách Galerie výtvarného umění v Olomouci
Ivo Binder Pokašení obrazu. Dvojí vztaž Jáchyma Kalloty
připravil Pavel Petr Panenský Sr. Lukáš
Karel Mališák Cyprián Majerštok
Ludvík Ševčík Nejnovější čtenářské útrastí Výtvarná Ivo Sedláčka v doměské galerii Dobruška
Leoš Lang Architektura
Barbora Svátková Výtvarné na hraně
Barbora Sedivá, Dušan Urbanec Elektro - romantická vlna na hraně Luky
Jiří Valoch Co chybělo na romantické Jáchyma Kalloty?
Pavel Hetopil Parkytní fenoména
Jan Dočekal Nové malby Aleše Navrátila. Od domácího svátku k abstrakci
Ladislava Hornáková Osobnosti zlínské - genealogické architektury II - Vladimír Kadeřák
Radomíra Sedláčková Fenoména Bata v Národní galerii v Praze
Ladislava Hornáková Výtvarná Fenoména Bata a dopravní síť
Růžena Dostálová Jergas Sežela. Svět potřebuje poezii
Bohumila Grögerová, Jaromír Hořec připravil Pavel Petr
Martina Straková Prostor pro obytný město
English summary Don Nixon

**PROSTOR
ZLÍN**

Adresa redakce: Krajská galerie výtvarného umění ve Zlíně, Bílá ulice, 762 02 Zlín
telefon +420 577 218 602

Julius Evola – jízda na tygru mezi troskami

Kritické zamyšlení nad dílem Julia Evoly

ONDŘEJ ŠLECHTA

Nakladatelství Triton vydalo pozoruhodnou a stejně tak nesnadno uchopitelnou knihu neméně problematického autora Julia Evoly s názvem *Jezdit na tygru*. Studuje chování jedince v současné době, kterou Evola nazval „dobou rozkladu“. První verze knihy vznikla na počátku padesátých let a byla postupně rozpracovávána v souladu se společenskými změnami až do podoby, v níž byl celý text v roce 1961 poprvé publikován.

Sám Evola si v minulosti vysloužil řadu přízvisek a jeho dílo bylo z mnoha úhlů komentováno a kritizováno. „Duchovní vůdce“ pravicových teroristů, nejvíce skutečnosti vzdálená charakteristika, je paradoxně ta nejčastější, která osobu italského barona doprovází. „Intelektuální“ nebo „esoterní“ fašista, to již o osobnosti Julia Evoly a charakteru jeho práce vypovídá lépe.

Označení antidemokrat, radikální tradicionalista a filosof, který naprosto pohrdal myšlením moderního světa, je ve vztahu k němu možné použít, ale přesto je třeba mít na paměti, že se ze všech zmíněných kategorií, kterých nebyl jediným reprezentantem, vždy vyděloval. Evolu rozhodně nelze srovnávat s Edmundem Burkem, stejně tak Louisem de Bonaldem. Od zástupců a dědiců *Action Française* se liší vypjatým mysticismem a vyzdvihováním „nordicko-solárního“ ducha. Přesto nelze Evolu srovnat s Alfredem Rosenbergem, ani jinými předními nacisty. „Zelenými“ pohany pohrdal a stejně tak nesouhlasil s katolickými konzervativci, jejichž tradicionalismus mu připadal nedůsledný, podobně jako mu byl málo antiburžoazní a málo antisocialistický italský fašismus.

Tato zdánlivě rozporuplná postava je ve skutečnosti zástupcem velice svébytného a zároveň velmi kontroverzního způsobu myšlení, jehož poznání vyžaduje určitý intelektuální pancíř. Nezřídka se pohybuje ve

zcela neprobádaných a pro mnohé i nepředstavitelných myšlenkových dimenzích, překračuje mantinely a dupe po samotných základech uvažování o světě, kterému jsme navyklí.

Superfašismus

Giulio (Julius) Cesare Andrea Evola se narodil v květnu 1898 v Římě. Zemřel tamtéž v červnu 1974 po třiceti letech těžkého života invalidy v důsledku zranění, která utrpěl během bombardování Vídně v roce 1944. Jako dělostřelecký důstojník se účastnil bojů první světové války, po jejím skončení se stal předním básnickým představitelem dadaistického hnutí. Dadaistický nihilismus brzy překonal, ztotožnil se s futurismem, začal se stýkat s předními italskými hermetiky (Arturo Reghinim, Guido di Georgiem), se kterými založil spi-

Julius Evola:
Jezdit na tygru,
přeložila Naděžda
Bonaventurová,
nakladatelství Triton
2009.

ritistický intelektuální kroužek „UR“ a vrhl se na intenzivní studium východních esoterních nauk. Evola, který byl v mládí vychováván v jezuitském prostředí, později dospěl k hluboce elitářské životní filosofii, založené na hlubokém, až rigidním spiritualismu a přesahujícím tradicionalismu, postaveném na představě o existenci věčné, „primordiální“ Tradice.

V době vlády Benita Mussoliniho projevil Evola sympatie k fašistickému režimu, ale se svým pojetím „duchovního fašismu“ se brzy s ideologi italského režimu dostal do konfliktu. Evolův „superfašismus“ nebyl motivován zklamáním z nedostatečné tvrdosti fašistického násilí, pro Evolu byl italský fašismus z duchovního hlediska málo fašistický. Nepožadoval, aby Mussolini přitvrdil, ale vyčítal mu „zburžoaznění“, až nakonec pochopil, že jeho sen obrodit imperiálního ducha Římské říše, který překoná stávající dekadenci konzumního, materialistického, rovnostářského Západu a který zkrátí bestii moderny, černé košile neuskuteční. Syndikalistický fašismus byl v rozporu s nekompromisními duchovně aristokratickými principy a představami Nietzsche ovlivněného barona.

Jisté zalíbení našel Evola v mystice nacistického „černého řádu“ SS, ale nutno dodat, že rasové teorie nikdy nepřijal a naopak biologický rasismus považoval za jeden z rozkladných pozitivistických prvků Západu, nacházejícího se v závěrečné fázi *kali-yugy* (podle hinduistického mýtu, jehož ekvivalenty se dají vystopovat i v jiných tradicích, v kosmologické fázi čtvrtého, posledního věku před návratem na začátek cyklu – tedy ve věku temna). Ke konci druhé světové války působil ve Vídni, kde právě pro SS sbíral materiály týkající se svobodných zednářů. Po druhé světové válce rezignoval na jakoukoli politickou aktivitu a věnoval se výhradně duchovní, „metapolitické“ práci.

V reakci na poválečnou „všeobecnou mizérii“ kolem sebe shromáždil skupinu nadšených mladých mužů, pro které sepsal manuál *Orientamenti*, který se stal později základem knihy *Gli uomini e le rovine (Lidé uprostřed ruin)*. Tehdejší řádění neofašistických bojůvek *Ordine Nuovo* vyvolalo podezření, že je Evola jejich duchovním vůdcem a následně několik obvinění, jejichž společným jmenovatelem byl pokus o obnovení fašismu v Itálii. Evola stanul před soudem, ale byl v pl-

ném rozsahu obžaloby všech obvinění zproštěn. Nutno ale dodat, že myšlenkový vliv měl poměrně velký. Během druhé poloviny dvacátého století se na něj odvolávali tradicionalisté, inspirovali se jím někteří katolíci, okultisté a hermetici, konzervativní revolucionáři, neofašisté, stoupenci „Třetí pozice“, evropská Nová pravice, ale jisté recepty se paradoxně dočkal i zleva.

Proti dekadentnímu Západu

Své myšlenky vyjádřil v řadě knih, esejů a článků. Namátkou: *Imperialismo pagano (Pohanský imperialismus)*, *Rivolta contro il Mondo Moderno (Vzpouora proti modernímu světu)*, *Gli uomini e le rovine (Lidé uprostřed ruin)*, *La Tradizione Ermetica (Hermetická tradice)*, *Lo Yoga della Potenza: Saggio sui Tatra (Jóga síly)*, *Metafisica del Sesso (Metafyzika sexu, česky 2009)* nebo konečně *Cavalcare la Tigre (Jezdit na tygru, česky 2009)*.

Najít hlavní osu jeho myšlení není jednoduché. Zpočátku byl pohanem, odmítajícím „jed monoteismu“ (jeho kniha *Pohanský imperialismus* vyšla v nejméně vhodnou dobu – když Mussolini uzavíral s Vatikánem tzv. lateránské dohody), ale časem tradiční křesťanství z velké části akceptoval. Především proto, že to byla právě idea Svaté říše římské, ve které Evola spatřoval bytí matné, ale fungující principy vitální hierarchické spirituální struktury. Později dokonce v jednom ze svých méně známých textů moderní tzv. novopohanství ostře odsoudil.

V knize *Lidé uprostřed ruin*, psané pro poválečnou italskou krajní pravici, vyhlášoval voluntaristické postoje, zatímco pozdější kniha *Jezdit na tygru* je pesimistickým smířením se s neodvratitelným rozkladem západní civilizace a manuálem pro svým způsobem elitního, „diferencovaného“ jedince, jehož postavení v současné „době rozkladu“ je přirovnáváno k jízdě na rozzuřeném tygru. Šelmu nelze porazit, pokud jezdec spadne, bude zabít, může se však pokusit udržet se na hřbetě a zuřivého dravce unavit. A časem možná sám tygra zabít.

Nejméně škody asi vznikne, když budeme tvrdit, že filosofie Julia Evoly stojí na důsledném a nekompromisním vnímání protikladu světů „moderní“

a „tradiční“ kultury, vnímání ztráty volného přechodu mezi smyslovým a nadsmyslovým světem a na představě metafyzické války duchovního světa „plebejců“ proti „aristokratům“. To samozřejmě není nic nového, Evola navazuje na známého francouzského tradicionalistu René Guénona.¹ Stejně tak protiklad moderní a tradiční kultury není nic, o čem by už desítky konzervativních autorů Burkem a de Maistrem počínaje a Rogerem Scrutonem konče nenapsaly celé svazky. Julius Evola je ale na rozdíl od výše zmíněných zcela pesimistický a nekompromisní. Západ není nic, co by stálo za obranu.

Tento kulturní pesimismus Evola sdílel s Oswaldem Spenglerem, který je s dílem *Zánik Západu*² v českém prostředí poměrně známější. Zatímco Spengler sice považoval úpadek Západu za nevyhnutelný a možnost jeho překonání prostřednictvím antimodernistické kultury odmítal jako odporující organickému principu, podstata jeho díla tkví jinde. Spenglerův fatalismus bezesporu odpovídal tísnivé atmosféře a deziluzi po první světové válce, ale samotný *Zánik Západu* byl ve skutečnosti sepsán před první světovou válkou. Kniha byla vytvořena ve víře v německé vítězství a Spenglerovi šlo o to, „zda dokážeme vtisknout našemu vlastnímu dějinnému zániku důstojnou podobu, dát mu formu a styl, nebo zanikneme ve falešných iluzích o možné nápravě, nestylově, bez formátu a posledních zbytků důstojnosti.“³ Pro Spenglera onou fanfárou, definitivně odtrubující západní *grande finale*, mělo být vítězné německé císařství. Závěr hodný Wagnera.

Zatímco tak Spengler konstatuje nezvratitelný úpadek západní „dekadentní“ civilizace, která nahradila „vitální“ kulturu, Evolův obzor má v konečné instanci před očima Tradici, primordiální a neměnnou, od které se Západ odklonil, ale jejíž učení bude na konci cyklu opět zjeveno. Tradice mu v podstatě splývá s pravdou. Není naděje tento pád zvrátit, ani čekat cokoli pozitivního.

To je pojetí, které se naprosto rozchází s tradicí křesťanského konzervatismu. Radikální tradicionalisté totiž často akceptují systémy zcela nezápadní, pokud na rozdíl od Západu neztratily ony „tradiční prvky“. René Guénon se s krizí moderní západní kultury vypořádal konverzí k islámu. Evola má k němu velmi

Julius Evola

blízko. Spolu s Guénonem sdílel názor, že moderní západní kultura ztratila smysl, protože už nechápe „staré posvátné doktríny“. Tradiční vědění prý zaniklo bez náhrady a nahradila jej profánní filosofie a pozitivistická věda.

„Západ“, chápaný jako vyjádření dědictví evropského křesťanství, humanismu, reformace a osvícenství, je pro Evolu dějinným omylem, který ve finále dospěl ke dvěma tragédiím: bolševismu na jedné straně a amerikanismu na straně druhé. Ty považuje za zrcadlově odlišná vyjádření moderního euroamerického myšlení, definovaného pragmatismem, utilitarismem a liberalismem. Nutno dodat, že toto značně zjednodušené vnímání později narazilo na tvrdou realitu, zejména vzhledem k vlastním zkušenostem italského pravicového hnutí v období teroru italských Rudých brigád.

Jistý rozdíl mezi sovětským komunismem a amerikanismem, který může infikovat západní kulturu, ale nehrozí, že vás na ulici ubije k smrti, později připustil i Evola. Na druhou stranu takto položené analogie mohou vést k zajímavým úvahám například nad překvapivou podobností organizované svazácké mládeže na Východě a „I love you“ kampusů (které se stavěly odmítavě k jakýmkoli tradicím) na Západě. Rovněž intelektuální západní klima v šedesátých letech hlásalo svobodu, ovšem v nemalé míře, často z neznalosti, akceptovalo názory, které na východě Evropy naopak vedly k vytvoření totalitních a levicově-autoritativních režimů. Normalizační klima zakonzervovalo Vý-

chod, který tak neměl přístup k výtobytkům západní hyperspotřeby, způsobené technologickým boomem druhé poloviny dvacátého století. Na druhou stranu se zdá být normalizace paradoxně právě tím, co zpozdilo rozvoj východního bloku ve všem – tedy i v postupné ztrátě civilizační obranyschopnosti a kulturní vitality. Například co do míry zakořenění politické korektnosti ve společnosti a intelektuálním diskurzu si vede jednoznačně lépe bývalý východní blok, ovšem některé události začínají ukazovat, že náskok nebyl zas tak veliký.

V jistém smyslu, s přihlédnutím k hlubokým společenským změnám druhé poloviny dvacátého století a samozřejmě také z hlediska některých kulturních a společenských důsledků (produktivistická logika, homogenizace, víra v technické vyřešení společenských problémů), lze „sovětizaci“ a „amerikanizaci“ chápat jako dvojčata. Ovšem to srovnání nemůže platit jako východisko pro hodnocení Spojených států jako celku. Zatímco Sovětský svaz nikdy nepoznal jiné alternativy, než jaké schválilo politbyro a od ideologicky masírované mládeže vedla přímá linka ke gulagům, Amerika byla a je tak složitá a rozmanitá, že mezi McDonald's, Pepsi-Colu, pop-průmysl a například zločiny spáchané během války ve Vietnamu, nebo obecně válek za „udržení demokracie“, nelze dávat absolutistické rovnítko. Amerika vždy měla a má svou opozici, včetně opozice k zahraniční politice, a tato opozice, která nezřídka usilovala o revoluční změny v americkém směřování, ať šlo o vnější vztahy, vnitřní politiku, nebo kulturu, zdaleka nebyla a není jen nalevo.

Evolův koncept okultní války tradičního a proti-tradičního světa se všemi svými důsledky (výše zmíněné analogie mezi sovětismem a amerikanismem, nebo ahistorické kladení rovnítka mezi komunismus a liberalismus, který není pokaždé přepočítáváním veškerých existujících věcí na otázky zisku a ztrát, jak jej vnímá Evola) však vylučuje jakýkoli kompromis a cestu změny. Hluboký determinismus italského barona nám nedává sebemenší šanci chmurně vyličený dnešek ovlivnit a fatalistický zítřek zvrátit. Jak se máme chovat v současné epoše „rozkladu“?

Rozzuřený tygr

Předcházející úvod do Evolova díla byl nutný, přesto však ne zcela dostačující. Pro správné pochopení toho, co nám kniha *Jezdit na tygru* sděluje, by bylo více než záhodno, aby se čtenář alespoň obecně seznámil se dvěma dle mého názoru zásadními baronovými díly. Těmi jsou *Vzpouřa proti modernímu světu* a několikrát zmínění *Lidé uprostřed ruin*. Bez nich si koledujeme o to, že kniha *Jezdit na tygru* bude čtena zvráceně – tedy bez souvislostí, bez kontextů a ve finále bude vyložena zcela jinak, než jak Evola zamýšlel. Bylo by to jedno, pokud by se nejednalo o velice kontroverzního autora, který své místo v dějinách politického myšlení má, ale jehož myšlenky si přímo říkají o bleskové, krátkozraké receptce a využití obskurními politickými spolky. A zmatků v uvažování už je v naší zemi a obecně intelektuálním prostředí příliš. Když čteme Evolu, mějme na paměti – čteme jej pečlivě, opatrně a neberme vše doslova.

Proč vlastně tygr? V čínské mytologii je to smyslné zvíře měkkého, ženského, měsíčního principu jing. Zde, jak bylo v úvodu nastíněno, představuje metaforu moderny, stojící v ostrém protikladu vůči duchovní, tvrdé, mužné, solární etice jang, vyznávané a žité Evolou.

Proč jet na tygru? Evola byl přesvědčen, že žijeme v interregnu, na přelomu věků. V parafrázi na orientální přísloví proto říká: „Směřuje-li jeden cyklus ke konci, je obtížné něčeho dosáhnout otevřeným odporem proti vládnoucím silám. Proud je příliš silný a může člověka strhnout s sebou.“

To neznamená, navzdory četným výkladům v minulých letech, návod na rezignaci na jakékoli veřejné, politické nebo kulturní dění. Vzдорovat je podle Evoly třeba – a to především fikcím doby, zmatkům v myšlení a stejně tak domnělým odpovědím na krizi Západu (o které pochopitelně nemluvil jen Evola, ale samozřejmě celá řada i názorově Evolovi zcela vzdálených autorů – kupř. T. Kuhn, E. Husserl, J. P. Sartre), které jsou ve skutečnosti slepou uličkou. Velká část knihy je tak věnována rozboru existencialismu, fenomenologie a jiných dobových chimér (padesátá léta). Příkaz zní: nedat se ovlivňovat zdánlivě všemocnými, přesto jen dočasnými silami. Nechat časovým silám a procesům

volný průběh, stáhnout se na pozici vnitřního odporu a čekat, až se tygr unaví. Tento postoj Evola nazýval, v návaznosti na stoiky, slovem „apoliteia“.

Nejproblematičtější, a paradoxně to už před lety přiznal sám Julius Evola,⁴ nejcitovanější a nejčtenější pasáží zůstalo necelých dvacet stránek kapitoly „Rozpad sociální oblasti“, konkrétně pasáž věnovaná fenoménu zmíněné apolitey.

Evola svou knihou míří na velmi konkrétní typ člověka, kterého nazývá „diferencovaným“ a kterého lze v zásadě vnímat jako člověka Tradice. Kniha ale není určena všem tradicionalistům. Právě zde došlo k velkému nedorozumění. Evola ve skutečnosti nikdy nedsoudil aktivity těch, kteří se snaží s domnělým nebo existujícím rozvratem bojovat. Nikdy nemířil proti veřejně angažovaným konzervativcům nebo jiným politickým bojovníkům Itálie či jiných zemí, ať šlo o ty, kteří se snažili křísit ducha Mussoliniho Itálie, eklektiky všeho druhu, zkrátka všechny, kteří byli přesvědčeni, že krizi Západu lze překonat, nebo dokonce zvrátit. Naopak v těch několika málo rozhovorech, které za život poskytl, jejich činnost uznal, pouze z vlastního postoje soudil, že se jedná o boj prohraný.

Evola v knize v žádném případě nenavrhuje spálit za sebou mosty a stáhnout se do ústraní, už vůbec ne askezi spojenou s útekem ze světa, ba naopak, podmínky moderní civilizace by měly „odlišnému člověku“ sloužit jako stimul. Jde o to, naučit se pohybovat ve světě mezi troskami, pohybovat se v prostředí rozkladu se ctí a bez vnitřní účasti. Využívat a žít s principy moderny bez rizika ztráty vlastního já – unavit jízdu na hřbetě rozzuřeného tygra! Apoliteia v této souvislosti neznámá nic jiného než jednat tak, aby to, s čím údajně nemůžeme nic dělat, nemohlo dělat nic proti nám.

Evola v současnosti

Odpovědní dnes nemohou zavřít oči a tvářit se, že žijeme v období, kdy na všechny existenciální otázky již bylo odpovězeno, ani se spokojit se zdánlivou převahou západního sociálního, ekonomického, nebo politického modelu jako univerzální odpovědi na problémy lidstva. Konfrontování jsme jednak s problémy

celosvětového rázu a především s faktem vlastního civilizačního regresu. Takové tvrzení bude mnohými odmítnuto poukazem na západní materiální přebytek, popřípadě sílu armád (USA) a jejich působení ve světě. Ale neměl by právě pocit absolutní finality a převahy být důvodem k zamyšlení, zda je všechno v pořádku?

Mohli bychom tady donekonečna vymýšlet podobné analogie, lamentovat nebo se nakonec uchýlit k marxistickému slovníku a přirovnat veškerý stále trvající rozvoj Západu a světa k rakovinnému bujení. Kritika dnešní kultury Západu a „světového ducha“ nesmí zabřednout do mravoučného kázání a primitivní technofobie.

Nikoli všechny otázky byly zodpovězeny, jak sebejistě tvrdil Francis Fukuyama, ale naopak všechny velké myšlenkové pokusy o univerzální odpovědi ani ne tak ztroskotaly, jako se vyčerpaly. Faktickou legitimitu monarchistických nároků odvál čas a moderní demokracie, moderní politika a demokracie se dostala do hluboké krize ideovým vyprázdněním. Karteziánská racionalita moderny byla překonána post-modernou, ale ta zatím nedokázala kromě vyvrácení některých moderních mýtů nabídnout funkční pozitivní alternativu. Otázka tedy je, zda současné „interregnum“ podníti určité klima, ze kterého by mohly vzejít některé nové nebo modifikované respektované principy lidského soužití.

Julius Evola by tyto otázky pesimisticky odmítl. Moderní svět je pro něj navždy ztracený. Konstantou v jeho myšlení je objektivní existence „solární Tradice“, jejíž učení a principy jsme údajně ztratili ze zřetel. Přitom viditelné a přístupné zůstaly pouze skupince nemnohých, tedy diferencovaných jedinců, kteří ale nemají šanci zvrátit kolo dějin a jedině, co mohou dělat, je dávat jisté kulturní impulsy a naučit se žít s principy moderny bez toho, že by je moderna destruktivně pohltila. Tímto zvláštním, v jistém smyslu pasivním, ovšem ne zcela rezignujícím postojem časem dojde, snad, k únavě a vyčerpání tohoto „zuřivého tygra“ moderní civilizace a jeho následného kolapsu, který bude obratem nikoli ve smyslu revolučním, ale kosmickém – doba a temna a rozkladu – kali yuga, míří ve svém vrcholu nevyhnutelně k bodu obratu, říkají zákony cyklického času.

Hlavní Evolův problém spočívá v tom, že jakkoli je řada myšlenek podnětných a pozoruhodných, jejich základ až příliš tone v mytologických mlhách. To platí jak pro jeho teoretická díla, politické „manuály“ a stejně tak „příručku“ chování v kali-yuze pro vyvolené. Představa o existenci jakési „primordiální Tradice“ je více než problematická. Badatel a religionista Georges Dumézil věnoval výzkumu tradičních indoevropských kultur a jejich náboženských představ většinu své vědecké kariéry a řadu výsledků své práce prakticky vyvozoval na základě metody komparace. U Evoly nemáme ani tuto možnost.

Například častá myšlenka jeho díla, odsuzující jakýkoli podíl „lidu“ na moci, která by se dala zformulovat asi tak, že králové-kněží kdysi vládli z „inicie“, a nikoli z „vůle lidu“, prostě nemá žádnou zpětnou ověřitelnost a není ničím než spekulací. Evolův tradicionalismus je nekompromisnější než myšlení reakčních konzervativců, ovšem bez alespoň náznaku reálného základu, o který se konzervativní myšlení opíralo/opírá (legitimita královské krve a vlády Církve). Leckdo může nabýt přesvědčení, že Julius Evola posuzuje současnost podle „Ideálu“ něčeho, co možná ani nebylo, něčeho, co spadá do sféry bájesloví.

Podobně kdekoho jistě šokuje a možná i znechutí neuvěřitelně rigidní představy o předem daných (a tím jediných správných) formách. Je přitom dost těžké se sžít například s odsudkem moderní hudby, kdy je vývoj muziky od jazzu po rockenroll, respektive její základ, synkopa, prakticky přirovnávána k okamžiku, kdy do iniciovaného jedince při obřadu degenerovaných kultů vstupoval démon.

Není prakticky jediná oblast moderní kultury, kterou by Evola prizmatem „tradicionalna“ neanalyzoval a dle toho nepřisuzoval absolutní hodnotu či nehodnotu. Dost to připomíná nedávný text jednoho českého katolického aktivisty o „zvrhlém umění“.⁵ Jak soudného konzervativce a člověka, kterému záleží na obrodě nebo revitalizaci západní kultury, může oslovit zařazení Matisse, Degase nebo Maneta do „první školy rozkladu“? K čemu je dobré posuzování Picasso-vých děl jakousi záští k „celistvému a definitivnímu“? K čemu je to všechno dobré? Vrhá snad nevkusný blábol jménem „Umělcovo hovno“⁶ nebo performan-

ce uvázaného psa, úmyslně utýraného hladem, stín na všechny moderní umělce? Ztrácí snad legendární Metallica hodnotu pro existenci některých death- a grind- metalových kapel, „zpívajících“ (veliké uvozovky) o znásilňování a exkrementech?⁷ Pokud se díváme na muziku a obecně kulturu prizmatem „ztráty objektivně daných forem“, tak rocková nebo metalová muzika pro nás samozřejmě bude snadno „démonickou“. Potom můžeme lehce v tancujících poodhalených ženštinách, svačinkách v přírodě a absinthovém oparu spatřovat „počátek rozkladu“. Ale to se můžeme rovnou vrátit výhradně ke gregoriánskému chorálu, fugám a zobrazování madon ve skalách. Platí to pro hudbu, malířství, literaturu a bohužel je to jeden z hlavních nešvarů Evolovy filosofie.

I když je kniha *Jezdit na tygru* zamýšlena, jak bylo několikrát zmíněno, ve smyslu manuálu pro úzce vyhraněnou skupinu, a mohlo by se tedy zdát, že není nutné na výše zmíněné problematické myšlenky brát přílišný ohled, opak je pravdou. Kniha vychází bezkontextově.

Nakladatelství udělalo chybu, že takové dílo vydává bez toho, aby se čtenář seznámil s některými základními Evolovými pracemi. Ty jsou dostupné zatím pouze v cizích jazycích a jediné do češtiny přeložené dílo, *Metafyzika sexu*, může dost těžko pomoci čtenářům celou Evolovu práci pochopit. Navíc se zabývá specifickou tematikou. Zmatek je zesílen ještě tím, že nakladatelství knihu vybavilo marketingově prodejnou „cool“ obálkou (kombinace Hitlera, Stalina, drog a porna) a nejsem si jist, jestli je to v tomto případě vhodné. Takto se spíše než duchovní potravou může stát zbraní amatérských esoteriků a politických hochštaplerů, kteří v ní budou hledat zaručené odpovědi na otázky doby.

Přitom *Jezdit na tygru* nelze v žádném případě chápat jako politický manuál. Může posloužit výhradně jako podnětný návod k nalezení nového a svěbytného způsobu myšlení v krizových časech dneška, ale mějme na paměti, že je zapotřebí silné intelektuální imunity. Porozumět jí vyžaduje přehodnotit řadu vštípených postojů a názorů. Kniha je výzvou k odvážnému skoku mezi dvěma póly bytí. Mezi nadhistorickým „světem bytí“ mimo čas a naším „světem vznikání“, mezi kterými moderní doba vyhloubila propast.

Poznámky:

¹ René Guénon (1886–1951) francouzský filosof zabývající se okultismem, matematikou a teologií. V reakci na „rozšiřující se propast mezi tradičním a profánním myšlením“ na Západě konvertoval k islámu a přijal jméno Abd-Al Wahid Yahia. Svou kritiku moderního světa nejnázorněji podal v díle *Krise moderního světa* (1927; česky Herrmann a synové 2002), kde poukazuje na neudržitelnost iluzí, v nichž dlouhá léta žije západní svět. Podle Guénona však tento stav nutně spěje k obratu, i když je nutno si připustit, že naše civilizace může zmizet stejně jako řada jiných. Guénon neguje myšlenku pokroku – podle něj vývoj v jednotlivých cyklech probíhá naopak sestupně.

² Spenglerova kniha však dosud nevyšla česky. Její základní myšlenkou je popření linearitu času. Oswald Spengler tvrdí, že běh světových dějin se řídí zákony podobnými zákonům života. Civilizace se rodí, rostou a hynou, protože ztratily schopnost tvořivě řešit nové problémy. Už v *Zániku Západu* klade vedle sebe „kulturní monády“ jako antiku, Indii, Babylon a západní civilizaci a snaží se na nich doložit své teorie. Historiky bylo jeho dílo obviňováno z tendenčnosti a překrucování fakt.

³ A. Urválek a kol: *Dějiny německého a rakouského konzervativního myšlení*, Olomouc 2009, s. 255.

⁴ Např. „Vzpomínky: Rozhovor s Evolou. Rozhovor se slavným italským filosofem“, in *Národní myšlenka*, 3/2005, s. 21–22.

⁵ M. Semín: *Zvrhlé umění jako symptom zvrhlé doby* [online]. Publikováno 19. 1. 2010. Dostupné z: http://m.ihned.cz/c6-10177700-40030220-700000_pdadetail-zvrhle-umeni-jako-symptom-zvrhle-doby.

⁶ „Umělcovo hovno“ je dílo Itala Pierra Manzoniho. Manzoni nashromáždil vlastní výkaly do devadesáti připravených plechovek, každá obsahovala 30 gramů jeho exkrementů. Ty potom prodával za cenu tehdejšího kurzu zlata. Jejich současná cena je přibližně 30 500 eur.

⁷ Jde kupříkladu o kapely Cannibal Corpse (alba v překladu „Zmasakrovaný při porodu“, „Žízeň po krvi“) nebo songy kapely Anal Cunt („Zapálil jsem ti děčko“, „Jsem rád, že máš rakovinu prsu“).

Ondřej Šlechta je politolog a historik.

		
CEP nabízí sborník č. 81/2010 „Thomas Malthus – 175 let od smrti“, do něhož přispěli Robert Holman, Zdeněk Pavlík, Ilona Bažantová, Marek Loužek (editor sborníku), Dagmar Brožová, Lukáš Kovanda, Tomáš Munzi, Tomáš Křištofory a Vít Jedlička. V přílohách sborníku jsou tři kapitoly z českého vydání „Eseje o principu populace“ (1798). Předmluvu ke sborníku napsal prezident Václav Klaus. Cena: 70 Kč, 140 stran.		CEP nabízí knihu „Evropské instituce jako zájmová skupina“ od profesora ekonomie na Univerzitě v Mannheimu Rolanda Vaubela. První část zkoumá hybné síly centralizace. Druhá část analyzuje Evropskou komisi. Třetí část rozebírá Evropský parlament. Čtvrtá část diskutuje Radu. Pátá část se zabývá Evropským soudním dvorem. Šestá část zkoumá Lisabonskou smlouvu a její alternativu. Předmluvu ke knize napsal prezident Václav Klaus. Cena: 70 Kč, 75 stran.
objednávky na www.cep.in.cz • tel. 222 814 666 • e-mail: cep@cep.in.cz		

Generál Nil

Rozhovor s polským režisérem Ryszardem Bugajským

V poslední době se v polské kinematografii objevila řada filmů, které realistickým a přitom naléhavým jazykem reflektují novodobé národní dějiny skrze příběhy hrdinů – ať už je to Wajdova *Katyň*, film o umučeném knězi Popiełuszkovi, o generálu Sikorském, a nebo nejnověji snímek polského režiséra Ryszarda Bugajského *Generál Nil* (2009), který vypráví o posledních letech pohnutého života legendárního bojovníka za svobodu a vůdčí osobnosti protinacistického odboje generála Augusta Emila Fieldorfa, jehož krycí jméno znělo „Nil“. Generál Fieldorf byl za války velitelem sabotážních jednotek polské podzemní armády, šéfem odbojové organizace „Niepodległość“ a hlavním organizátorem úspěšného atentátu na německého velitele okupované Varšavy Franze Kutscheru. Po vál-

ce byl Fieldorf zatčen příslušníky sovětské NKVD a vězněn v sibiřském gulagu, ze kterého se sice domů vrátil, ale již v roce 1950 byl komunistickou bezpečností zatčen a odsouzen ve vykonstruovaném procesu k trestu smrti a oběšen. Český divák si u strhujícího polského filmu může uvědomit, jak je Fieldorfovův příběh podobný s řadou tragických osudů našich hrdinů – například s Heliodorem Píkou nebo Jaromírem Nechanským, kteří se také statečně účastnili protinacistického odboje, riskovali životy a o několik let později byli popraveni ve vykonstruovaných procesech – leč zfilmovat jejich příběhy se u nás bohužel nikdo nechystá.

Autorem scénáře a režisérem filmu *Generál Nil* je RYSZARD BUGAJSKI, ročník 1943, jehož nejznámějším filmem je *Výslech* z roku 1982, který demaskoval fungování komunistického policejního aparátu. Film byl v Polsku zakázán a Bugajski nucen emigrovat.

Jaká byla geneze vzniku vašeho nového filmu Generál Nil?

Každý můj film vždycky nějak vyplývá z předcházejícího, a já jsem kdysi natočil televizní film *Smrt rotmistra Pileckého*, který také vypráví o velmi statečném a málo známém hrdinovi Zemské armády, který byl úřadem polské komunistické bezpečnosti v roce 1948 zavražděn. Ten film se mnoha lidem líbil a právě Filmový fond Zemské armády (*Fundacja Filmowa Armii Krajowej*), to jsou veteráni Zemské armády, kteří podporují filmy – převážně dokumentární filmy o činnosti Zemské armády – se obrátili na ředitele Studia dokumentárních filmů, že by chtěli podpořit natočení filmu o Fieldorfovi. A jim se zdálo, že bych proto byl nejvhodnějším režisérem. Zpočátku jsem o tom vůbec nebyl přesvědčený, protože už jsem nechtěl filmově pokračovat tímto směrem.

Tedy původně to měl být dokumentární film?

Ne, ne. Tedy přesněji – nejdříve uvažovali o hraném dokumentu s dokumentárními fragmenty, ale částečně to měl být hraný film. A já jsem dokumentární film nechtěl dělat vůbec, řekl jsem, že pouze hraný. No a jak jsem se trochu víc do celé věci vložil, přečetl jsem stohy dokumentů o tom tématu, tak jsem se přesvědčil, že je to velmi zajímavá látka, že mám skutečně chuť ji natočit.

Co bylo tím rozhodujícím motivem, kdy jste si řekl – tuhle látku chci točit?

Uvědomil jsem si, že generál Fieldorf se velmi liší od osobnosti rotmistra Pileckého. Zpočátku se mi zdálo, že jsou to trochu podobné příběhy, protože oba tito

lidé byli zavražděni úřadem bezpečnosti. Oba byli vojáci Zemské armády, ačkoliv jeden – rotmistr Pilecký – byl kapitánem a druhý byl plukovníkem a potom generálem. Ale když jsem si o tom přečetl více, pochopil jsem, že to jsou dva zcela protikladní lidé. A že bojovali s komunistickým systémem z rozdílných důvodů. Witold Pilecký byl, dá se říci, romantik, člověk, který se do značné míry řídil vírou v Boha. Byl to velmi religiózní člověk. Knihu Tomáše Kempenského *Následování Krista*, což je něco jako učebnice asketismu, chápal téměř doslovně, byl přesvědčen, že on by měl být polským Kristem, že svým sebeobětováním, svou eventuální smrtí vykoupí Polsko. Sám říkal – není důležité, že zahyneme, hlavně, že si zachováme čest. Ostatně proto šel například dobrovolně do koncentračního tábora Osvětim, kde – jak už se tehdy vědělo – se hromadně umíralo. Chtěl uvnitř tábora zorganizovat odbojové hnutí a osvobodit lágr za pomoci oddílů Zemské armády zevnitř, nebo za pomoci spojenců, kteří by vybombardovali železniční spojení a opevnění. To byl šílený plán, ale on byl trochu takový člověk. To se nepovedlo, nakonec utekl z Osvětimi, což také nebylo jednoduché. Naopak generál Fieldorf byl úplně jiná osobnost – racionalista, člověk velmi pragmatický, stavěl se například proti vypuknutí Varšavského povstání. Zastával názor, že Varšavské povstání by nemělo propuknout, protože síly, které tehdy měla Zemská armáda, byly nevelké v porovnání s německou armádou. A také věděl – což bylo moudré – že Rusko bránícím se Polákům nepomůže. Tehdy si mnozí, kteří byli pro povstání, mysleli, že jim Rusové určitě pomohou, protože stojí velmi blízko, na druhé straně Visly, a že společnými silami porazí Němce. A Fieldorf tušil, že to tak nebude, a měl pravdu. Nebo po válce, což je v mém filmu velmi výrazně řečeno, byl proti ozbrojenému boji s komunisty, protože byl toho názoru, že je to válka beznadějná, že bude následovat pouze další destrukce národa, že nejlepší lidé zahynou. Příkladem je jeho adjutant, kterého Fieldorf ve filmu přemlouvá, aby šel na vysokou školu, oženil se, měl děti a budoval tímto způsobem odpor vůči komunismu, kdežto ten chlapec je jiného mínění, nakonec je uvězněn a zahyne. Fieldorfovi bylo jasné, že válka proti komunistům je beznadějná, že západní spojenci určitě nepomo-

hou, protože přestali uznávat polskou emigrační vládu v Londýně a dohodli se se Stalinem.

A navíc – Fieldorfa komunisté zavraždili. Nejdříve se s ním ale chtěli dohodnout a očekávali od něj zradu svých přátel a ideálů. Ale to on neudělal.

Takže když jsem pochopil, že Fieldorf je úplně jiný příběh než Pilecki, rozhodl jsem se film natočit.

Generál Fiedorf je na jednu stranu postava heroická, a přitom člověk z masa a kostí, žádný vojenský „zelený mozek“...

Generál Fieldorf byl především člověk velmi sympatický, šarmantní, oblíbený jak mezi obyčejnými lidmi, tak mezi svými vojáky. Byl dobrým velitelem, protože nebyl puntičkář. Například takové nedůležité věci, jako že má voják rozepnutý knoflík nebo čepici nakřivo, ho nezajímaly. Zajímalo ho, zda je voják odvážný a inteligentní nebo jestli je pracovitý. Byl to dost hezký, vysoký muž, měl kolem sebe ženy, které ho zajímaly, a měl také jisté umělecké sklony. Trochu se pohyboval v divadelním prostředí, v Krakově, ve Lvově, ve Vilniusu. To je jedna strana jednoho osobnosti. Na druhé straně to byl člověk vysoké a pronikavé inteligence. Dokázal za necelých šest let okupace vytvořit oddíl KEDYWU (Ústředí diverzních a sabotážních jednotek Zemské armády), který měl – dá se říci – samé úspěchy. Tedy abych byl přesný – vojáci KEDYWU sice umírali v bojích s Němci, ale Fieldorfova organizace nikdy nebyla celá prozrazena, což vyžadovalo vytvoření velmi účinné organizační podzemní struktury. Fieldorf ale dokázal dodržovat přísná pravidla konspirace, kdežto mnozí, kteří s ním v odbojovém hnutí bojovali, zahynuli bohužel vlastní hloupostí, podceňovali nepřitele i konspirační pravidla. On byl v tomto směru velmi náročný. Věděl, že když vysílá člověka na nějakou misi, tak tomu člověku půjde o život. Fieldorf neměl v tomto směru žádné skrupule. Například když vydává v únoru rozkaz zabít ve Varšavě SS-brigadeführera a generála policie Franze Kutscheru, bylo mu jasné, že při té akci část jeho lidí zemře, ale neplakal nad tím – věděl, že taková je válka. Byl však člověkem mnohem komplikovanějším, než se na první pohled zdá, ale co na něm nejvíce obdivuji, je to, že měl hluboké morál-

ní přesvědčení, že určité věci nelze dělat. Není možné se dohodnout s úřadem bezpečnosti a zradit své spoludruhy, své vojáky. Takové věci Fieldorf nemohl udělat. Ve scénáři jsem napsal rozhovor mezi ním a komunistickým plukovníkem Róžańskim, kdy ho Róžański přemlouvá: „Vy jste rozumný člověk, my bychom se měli dohodnout. Máte mnoho podobných názorů jako my – vy si také myslíte, že spojenci zradili Polsko...“ To si Fieldorf myslel, ale ještě to neznamenal, že by zradil své ideály.

Vynikající herecký výkon ve vašem filmu podává Olgierd Łukaszewicz, představitel hlavní role generála Fieldorfa. Kamera často zabírá jeho tvář a skrze tvář promlouvá hlubina nitra, jde o detailní hereckou práci. Proč jste se rozhodl právě pro tohoto polského herce? Zkoušeli jste spolu před natáčením?

Mám takové přesvědčení, že ne každý herec je schopen zahrát všechno. Jsou herci, kteří skvěle hrají gangstery, bandity a jsou v tom vynikající. Jsou jiní, kteří zase výborně hrají milence, romantické a citlivé hrdiny. Ale takových herců, kteří umějí zahrát všechno, kteří jsou univerzální, není mnoho. Možná Robert de Niro je takhle všestranný. Dlouho jsem hledal, dlouho přemýšlel o tom, kdo by mohl zahrát postavu, která musí v sobě nést takovou důstojnost, ušlechtilost, jakou Fieldorf bezpochyby měl. A Olgierd Łukaszewicz byl jedním z kandidátů, ale on do té doby hrával role, které vyžadovaly spíše jakousi měkkost, jemnost, hrál intelektuály nebo takové citlivé nenaplněné introverty. Hrál například v *Březovém háji* Andrzeje Wajdy nebo ve filmech Kazimierza Kutze. Trochu jsem se obával, že bude možná příliš mírný, měkký, nebude věrohodný jako voják a generál. My jsme o tom spolu dlouho hovořili a já jsem měl dojem, že Olgierd pochopil, co od něj očekávám a snažil se to pak na place udělat. Je to ale herec, který při práci potřebuje vedení téměř za ruku. Jsou herci, kteří na začátku natáčení zvolí určitou koncepci a potom už je není třeba navádět, eventuálně jen nějaké malé korektury. Ale v případě Olgierda Łukaszevice to bylo tak, že se téměř při každé scéně ptal: „Mám tu být tvrdý nebo měkký? Mám teď být sympatický či naopak?“ Opravdu, téměř před

každým natáčením, před každou scénou jsme všechno probírali od začátku; já jsem mu vysvětloval, že ta postava je tak mnohoznačná, že z jedné strany musí být sympatický, protože byl – všichni pamětníci zdůrazňovali, že byl milý – ale zároveň to byl tvrdý, nekompromisní člověk. Například ta scéna, kdy říká při přípravách na atentát Kutschery: „Zabít!“ To je třeba říct tak, aby to znělo přesvědčivě. Že to neříká nějaká bačkora, měkce a nemužně, ale jako důstojník, který vydává rozkaz, který zadává nějaký těžký úkol. Často jsme při natáčení o tom mluvili a Olgierd některé mé návrhy nepřijímal tak úplně, nebyl o nich přesvědčen, ale na konci, když už viděl hotový film, mi řekl, že teď rozumí, o co mi ve filmu šlo. Co jsem z něj chtěl dostat. A to jsem z něj dostal.

Mimochodem – spolupracoval jste několikrát s velkou polskou herečkou Krystynou Janda. To je úplně jiný herecký typ než Łukaszewicz...

Krystyna Janda je člověk, který – a to je vidět zejména v posledních letech – už nepracuje ve filmu, protože s ní nikdo nemůže vydržet. Režisér jí přece musí představit nějakou koncepci a vést ji, zatímco ona už dnes není schopna přijmout žádný jiný názor. Já jsem s ní tak před sedmi, osmi lety dělal divadelní pořad v televizi, takové americké představení, jmenovalo se to *The Gingerbread Lady* od Neila Simona, kde jsme spolu měli dost závažné konflikty, protože ona nechtěla přijímat moje připomínky. Chtěla dělat všechno po svém, ale mně to nevyhovovalo. Já myslím, že žádnému režisérovi by to nevyhovovalo. Nebo když jsme spolu točili film *Výslech*, tak to byl docela ostrý boj, velmi se bouřila. Řekla, že něco nezahraje, a já jsem byl toho názoru, že to udělat musí, protože když ne, tak vůbec nemá smysl dělat ten film dál. A několikrát začala stávkovat. Stávkovala, nešla na plac a teprve až druhý den jsme začali spolu mluvit a přece jen jsme nějakou scénu natočili a ona pak za svůj herecký výkon dostala na filmovém festivalu v Cannes v roce 1990 Zlatou palmu. Byla s ní velmi těžká práce. Krystyna je samozřejmě velmi talentovaná a velmi inteligentní herečka, má intuici a sensibilitu, ale při práci je to s ní těžké.

Jak váš film Generál Nil přijali váleční pamětníci, odbojáři a příbuzní generála Fieldorfa?

Jeho blízcí spolupracovníci už nežijí. Ti všichni již zemřeli. Ale jeho dcera žije, má 86 let a musím říci, že zpočátku se ke mně chovala spíše nepřátelsky. Když jsem se s ní setkal, řekla mi ostře, že filmy, které jsem natočil, *Výslech* a *Smrt rotmistra Pileckého*, jsou nepravdivé, prolhané, špatné. A když už od počátku byla tak negativně nastavená, bylo velmi těžké si s ní nějak porozumět. Například byla velmi proti ukazování generálova soukromého života, protože se jednalo o věci týkající se rodinných záležitostí, které nechtěla odhalit. Například jeho vztahy s jinými ženami. Vůbec nechtěla, aby bylo řečeno, že její otec měl nějakou milenkou nebo bydlel u nějaké jiné ženy, snažila se v té věci vyvíjet nátlak a intervenovat. Můj producent mi začal zasahovat do scénáře. Samozřejmě jsem ten film mohl přerušit, nedokončit, ale nakonec jsem souhlasil s určitými zásahy právě z její strany. Například ve filmu je krátká scéna, kdy během atentátu na Kutscheru je záběr na mladé děvče, které bere telefony a říká, že někdo odjel na dovolenou. To byla ve skutečnosti generálova milenkka, která byla zároveň jeho adjutantkou, velmi odvážná žena, která dostala řád *Virtuti militari*. Ale ta celá scéna trvá jen pár sekund. Nevyplývá z ní, že by mezi nimi něco bylo. Ale když už byl film hotový – a to je třeba zmínit – tak ten film generálova dcera začala doporučovat, chválit a v různých interview říká, že ten film ukazuje jejího otce skutečně takového, jaký byl.

Natáčeli jste na autentických místech? Všiml jsem si, že například atentát na velitele SS a policie Kutscheru jste natáčel ve varšavských ulicích.

Snažil jsem se natočit všechno, co se ještě dá, na autentických místech, ale pochopitelně ne všechno bylo možné. Atentát na Kutscheru se filmoval přesně na tom místě, kde se skutečně stal, na rohu Alejí Ujazdowských a ulice Piękne v centru Varšavy, které bylo pro naše natáčení dva dny uzavřeno, byl zastaven provoz, což bylo náročné, protože je to vlastně cesta mezi palácem prezidenta a kanceláří premiéra a na rohu je Americké velvyslanectví, takže velmi vytižené místo,

ale vše se nakonec podařilo. Museli jsme samozřejmě potom ještě udělat korektury na počítači, protože na ulici stály semaforey, nápisy, to bylo třeba potom vymazat. Autentický a pravdivý je také dvůr domu v Lodži, kde generál Fieldorf bydlel. Ve filmu je scéna, kdy jeho přítel vchází do stolařské dílny, kde generál opravuje nábytek – to celé je pravdivé, neboť se vše nepřestavěno dochovalo do našich dnů. Na druhé straně většinu scén musela v podstatě scénografka rekonstruovat ve studiu. Například vězení. Dnes už není možné ve vězení točit takový velký film. Moje scénografka například použila původní vězeňské dveře. Kdesi zůstalo odmontované zařízení ze starého vězení a jí se podařilo je vmontovat do kulis.

Ve vašem filmu je velmi realisticky, obnaženě a syrově ukázáno trapičství bolševických mučitelů. Ale ještě silnější pro mě byly scény, kdy totalitní moc proniká do intimity domova – prohlídka bytu, skopnutí hraček, zabírání nábytku...

Chtěl jsem ukázat, jak většinou vypadaly prohlídky příslušníků úřadu bezpečnosti, protože byly velmi brutální. Oni chtěli záměrně všechny lidi ponížít; chtěli, aby se lidé před nimi cítili slabší, horší, a usilovali ukázat, že oni mají velkou, neomezenou moc. Z archivů vím o mnohých prohlídkách, kdy dotyčné bili, některé jejich věci speciálně ničili, dělali to prostě záměrně, z pozice moci. Mým cílem však nebylo ukazovat celou škálu mučení a ukrutností. Například Kazimierz Moczarski, jeden z vojáků Zemské armády, který seděl za komunistických dob ve vězení, byl zavřen s generálem Stroopem, vůdcem německých oddílů, které ničily varšavské ghetto během druhé světové války, a napsal o tom pak knížku *Rozhovory s katem*. V části, která se týkala jeho vlastního života – ta knížka vyšla až nedávno – popisoval třicet nebo čtyřicet různých způsobů mučení, jakými byl podroben bezpečností. Takže kdybych to všechno trýznění chtěl ukázat v celé šíři, musel bych to nafilmovat mnohem, mnohem drastičtěji. Ale nechtěl jsem dělat jen takové kompendium hrůzy.

Komunisté odsoudili v roce 1952 válečného hrdinu generála Fieldorfa k trestu smrti. Byl někdo z komunistic-

kých prokurátorů odpovědných za generálovu smrt po roce 1989 potrestán?

Ne, právě že ne. Na konci filmu je napsáno, že žádná z osob, která se nějak podílela na jeho smrti, nebyla nikdy potrestána. Tedy, nejen že nikdo nebyl potrestán, ale ani nebyl nikdo obviněn z účasti na jeho smrti. Jednak mnoho z těch lidí zemřelo ještě před rokem 1989, ale například ještě donedávna žila prokurátorka Wolińská, obyčejná komunistická čubka. Neměla velkou moc, byla pouze jednou z mnoha prokurátorů, kteří podepsali akta uvěznění Fieldorfa. A ona je podepisovala, ačkoliv nebyly žádné důvody k uvěznění. Ale takových jako ona bylo ještě deset dalších a Fieldorfa nikdy na vlastní oči neviděla. Do jisté míry byla smrt Fieldorfa i její vina. Byla docela známá, žila pak v Anglii, stala se ženou známého polského disidenta a přítelkyní filozofa Leszka Kołakowského, což je pro mě nepochopitelné.

Ví se dnes vůbec, kde je generál Nil pohřben? Ve vašem filmu je ukázáno, že bylo jeho tělo vhozeno do nějaké společné šachty jako na nějakém mrchovišti....

V různých obdobích zahrabávali komunisté zastřelené či oběšené vězně na poměrně odlehlých polích mimo Varšavu a ta místa jsou většinou známá. Ví se, kde pole přesně leží, ale je tam pohřbeno mnoho tisíc těl. Teď se ale objevila informace, že jakýsi tehdejší pracovník úřadu bezpečnosti si vzpomněl, nebo možná to chtěl odhalit až teď, že v době, kdy byl zavražděn a pohřben Fieldorf, se jeho tělo zakopalo na takovém celkem malém kousku země, který právě on vybral. Jenže – na tom místě, na ploše 20 metrů čtverečních, leží 200 těl. A teprve teď se tam odehrává velmi pomalá, postupná exhumace. Navíc proto, že ve snaze zakrýt stopy 50. let tam vedle těch zasypaných těl udělali skládku. Takže jsou tam řůry odpadu a na tu skládku ještě nasykali novou vrstvu zeminy a začali tam pak pochovávat normální vojáky v 60. a 70. letech. Nejprve je tedy třeba tyto hroby exhumovat a přemístit jinam, potom očistit vrstvu odpadu a potom z těch několika set těl najít pozůstatky, které patří generálu Fieldorfovi. Sa-

mozřejmě se budou muset provést testy DNA, aby se vše potvrdilo.

Na čem právě pracujete, co chystáte do budoucnosti?

Musím říci, že mně se film *Generál Nil* točil velmi těžko z důvodu nízkého rozpočtu. Měli jsme na ten film velmi málo prostředků a on byl přitom produkčně dost náročný. Měl jsem dokonce pocit, že se k filmu producent staví jaksi laxně. Takže jsem se rozhodl, že všechny další filmy budu dělat sám jako producent. Založil jsem vlastní produkční firmu, která začíná teprve teď fungovat, mám několik různých projektů, které chci udělat zaprvé jako producent a zadruhé některé z nich eventuálně režírovat. Takže mám v plánu velmi různé projekty, počínaje filmem, který by měl vyprávět příběh také skutečné postavy, takového polského indiána, jeho matka byla Polka a otec indián. Narodil se v severní Kanadě a po válce žil v Polsku. To je ale takový film typu „family entertainment“. V plánu mám rovněž velký projekt podle knihy jednoho izraelského novináře. Ta knížka se jmenuje *Nemožná láska* a je to sága židovské rodiny, která žila na území tehdy německém, dnes polském, Bad Polzin, tedy Buzko-Zdrój, na severu Polska. Ta rodina byla asimilovaná, velmi poněmčená, považovali se za Židy, ale v podstatě byli německými patrioty a pokoušeli se všechno dělat pro dobro Německa. Byli dokonce za první světové války důstojníky německé armády, která bojovala proti Rusku atd. A téměř celých dvě stě let toho příběhu ukazuje, jak je Němci nenáviděli, přestože ta rodina měla Němce ráda. A oni navíc, což je důležité, opovrhovali Židy z východní Evropy, z Polska, Litvy, Ukrajiny, protože je pokládali za špinavce, zaostalé, ortodoxní, a oni se cítili být civilizovanými moderními lidmi. Potom se všichni setkali, ti východní i západní, v plynových komorách v Osvětimi. A tak skončila jejich láska k Německu. Takže je to taková trochu ponurá sága rodu, který miloval Německo. Mám pár takových projektů a táhnu je všechny najednou, protože nelze sázet na jeden. Tím se teď po filmu *Generál Nil* hlavně zabývám.

Připravil Miloš Doležal, překlad Věra Vytřísalová.

Čert tehdy uměl nosit i velmi honosný kabát...

Rozhovor s historičkou Marií Mackovou

Nakladatelství Karolinum vydalo v roce 2009 knihu *Z dějin české každodennosti. Život v 19. století* autorů Mileny Lenderové, Marie Mackové a Tomáše Jiráňka, která je důkladným pokusem tematizovat dějiny české každodennosti v moderní době. Trojice probrala zásadní okruhy, s nimiž se potýkají dlouhodobě badatelky i badatelé v oblasti kulturních dějin – domov, rodina, odívání, stravování, slavení svátků, vzdělání, život v armádě, volnočasové aktivity, společenský život, četba a tak dále tvoří již konstantní obsah publikací tohoto druhu, ať již se jedná o antropologizující historii, sociální dějiny, dějiny tzv. mentalit nebo všedního dne, či mikrohistorie. Je nutné ocenit, že prezentovaná publikace obsahuje poměrně obsírný doslov, v němž jsou vyjádřeny základní obrysy evropských kulturních dějin i metodologické problémy, s nimiž se potýkají ti, pro něž jsou politické a hospodářské dějiny starého stříhu již minulostí. Autoři nere-

zignovali také na potíže české historické komunity, která někdy zápasí s jistou „banalizací“ kulturní historie, což je zřejmě jistá daň za rezignaci na velké politické a hospodářské události. Současně je zvýrazněna základní přednost dějin každodennosti a klíčové východisko k dalšímu bádání: „Víme, že se nám nikdy nepodaří zachytit ‚autentický‘ život: vyvolaná představa o světě zůstane vždy konstrukcí, která odpovídá realitě více méně přibližně. Výroky a postoje lidí je třeba opatrně interpretovat v sociálním kontextu – tato metoda kontextualizace světu lidské zkušenosti a osobní zkušenosti zároveň umožňuje prozkoumat rozsah individuálního a jedinečného a prověřit hranice platnosti norem. Nelze posuzovat minulé z hlediska dnešních hodnotových představ, je třeba interpretativního porozumění, vždyť každá doba a každá kultura má své vlastní představy o životě a vlastní zákony, které historik musí akceptovat“ (s. 411).

MARIE MACKOVÁ, která působí na Filozofické fakultě Univerzity Pardubice a Filozofické fakultě UP v Olomouci, zpracovala v publikaci mimo jiné kapitolu věnovanou náboženským i světským svátkům a slavnostem. Položili jsme jí proto několik souvisejících otázek.

Festivity, slavení, ať už veřejné, nebo soukromé, světské, nebo církevní, nepatří jistě ke každodennímu životu, ale naopak svátečnímu. Lidé mohou slavit, nemusejí do práce, nemusí plnit povinnosti, mohou se společně radovat. Pokud bychom si představili, že se píše třeba rok 1840 a žili bychom třeba v nějakém menším městě, co bychom tak mohli oslavovat, a jaká význačná oslava by třeba ještě byla v naší paměti?

Záleželo by samozřejmě na tom, kdo bychom byli. Čím bychom byli bohatší, tím bychom si mohli do-
přát více slavení. Asi by nás potkalo více oslav jako ka-

tolíky, v téhle době asi méně jako evangelíky. Charakter slavností by se určitě lišil i podle regionu: jinak to vypadalo v úrodných nížinách, kde i malá města měla zemědělský charakter, jinak v podhorských oblastech.

Mohlo by to být třeba takhle: v adventu bychom šli nakupovat na některý výroční trh, děti by dostaly třeba perník s nalepeným obrázkem svatého Mikuláše. O Vánocích by se vařilo úplně jinak než po celý rok a regenschori se svými zpěváky a muzikanty by předvedl při bohoslužbách své nově secvičené parádní kousky. V masopustu by správce panství dával bál nejenom pro patrimoniální úředníky, ale i pro městské špičky, možná by

dokonce byl i maškarní. V postu by se celé město ztišilo, jen dceruška zkoušeného prvního radního by v přísně soukromé společnosti zahrála na klavír k poslechu. O to víc slávy by bylo na Velikonoce. Když by to počasí dovolilo, možná by dámy už mohly předvést nové jarní šaty. Jinak by si je schovaly až na letnice. Na začátku léta by nešťastnou náhodou umřel purkmistr, jinak vážený člen řeznického cechu, a jeho pohřbu by se účastnili nejenom členové cechu v plné parádě, ale i všichni, kdo ve městě něco znamenali. To by pak ovšem musela být vyměněna městská rada, ale to by byla slavnost jenom pro zvané. Naopak čtyřicetileté výročí kněžského svěcení by oslavili s místním děkanem všichni při slavnostní bohoslužbě. Na pouť o svaté Anně by se do města sešli i mnozí hosté odjinud a slavnost by jistě nějakou formou pronikla do opravdu všech obydlí. Koncem léta by přijela vrchnost. Na to by se sice lidé těšili, ale nervozita by zachvátila nejenom úředníky panství, ale určitě i leckoho dalšího. Přes všechnu chystanou i skutečnou slávu by to nebyla uvolněná a radostná oslava. Zato by se o ní ještě dlouho potom vyprávělo. Právě tak jako o pražské korunovaci Ferdinanda I., vždyť od ní uběhly jenom čtyři roky a zdejší obchodník s plátnem nebo majitel chemické výroby i skladník tabáku všechny ty průvody a iluminace viděli na vlastní oči a rádi o tom vyprávěli. A také bychom třeba měli příležitost být pozváni k některé spřízněné či spřátelené rodině na křtiny, čas od času dokonce i na svatbu.

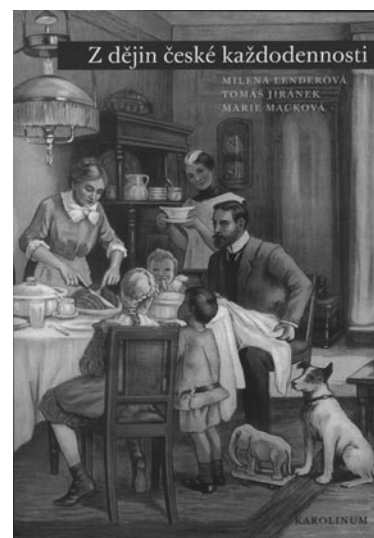
A mohlo by to být i jinak, ale základní charakter oslav v této době byl dán jednak průběhem církevního roku, jednak aktuálními potřebami daného místa a konečně událostmi v soukromí každé rodiny. Rozhodně však příležitostí ke slavení bylo jenom omezené množství a lidé si je víc pamatovali a nepochybně z nich měli i větší zážitek, právě pro jejich nečetnost.

Pro začátek moderní doby, zvláště v rakouském prostředí, je nejspíše typická osvícenská strohost, která – na rozdíl od barokní „barevnosti“ – postihla církevní a světské prostředí. Kdy se tato situace začíná měnit? Nepřichází druhá vlna této strohosti po romantické a politicky uvolněnější době spolu s bachovskou érou a omezením veřejného života i zánikem některých starých institucí, například cechovních?

Domnívám se, že v daném kontextu nejde ani tak o „vlny“ téhož jevu, ale o různé vnímání v různé době. Vlivem vzrůstající všudypřítomnosti techniky, účelnosti a účelovosti se už nikdy nemohlo vrátit „barokní“ vnímání vnějšího i vnitřního světa. S tím možná souvisí i ochota vydávat prostředky za veřejné slavnosti, když je bylo možné vynaložit účelněji, tedy s dobře identifikovatelným ziskem. I když jistě obecné politické klima nelze přehlédnout, nemohu se zbavit dojmu, že podstatnější bylo celkové bohatství společnosti i jednotlivců, které buď umožňovalo, nebo naopak vylučovalo honosnou veřejnou prezentaci ať už jednotlivce, korporace, nebo státu. Na druhou stranu ani osvícenská ani bachovská éra nezavrhly zcela slavnosti tohoto typu jako výraz moci, ale především stability státu, v 50. letech 19. století nebyly omezovány církevní slavnosti, byť jejich jednotliví účastníci mohli být sledováni a podobně. Zánik cechů patří až na samotný konec této éry, do roku 1859, takže v tomto smyslu roli hrát nemohl.

V publikaci zmiňujete v rámci církevních oslav Vánoce, Velikonoce, svátek svatého Mikuláše. To mne zaujalo, protože se mi zdá, že postava čerta, doplňujícího mikulášský průvod, je naprosto unikátní a nemyslitelná například v anglosaské tradici, kde neexistuje náš dobrácký čert s ocasem a umouněnými tvářemi, ale jen zlý Satan. Je to skutečně české specifikum? Existují případně i nějaká další?

Milena Lenderová,
Marie Macková
a Tomáš Jiránek:
*Z dějin české
každodennosti.
Život v 19. století,*
UK Praha,
nakladatelství
Karolinum 2009.

Nepovažuji se sice za experta na čerty v českých zemích, ale je zřejmé, že v 19. století se zdejší čert stále víc přesouval od biblického ďábla, symbolu zatracení, ke strašidlu. A novodobá strašidla patří ke světu lidí, už nejsou rozdělena na duše a duchy, jak o tom píše ještě například Bohuslav Balbín. Čert z českých zemí (bez nacionálního vymezení) zapadl do společnosti skřítků, vodníků, bludiček či ježibab. Asi všechna strašidla z našich zemí vyskytující se v 19. století si jsou blízká, resp. jsou svým způsobem velmi blízká lidem. I když je třeba různé sužují a trápí, mnohdy si z lidí prostě jenom utahují a dobře se baví. A takovým se stal i čert, zabydlen se v pověstech i pohádkách. Byl mocný i bezmocný, prohnáný a vychytralý, ale jen určitým způsobem. Porazit ho hrubou silou prakticky nešlo, zahnat ho bylo složité, ale bylo možné ho přelstít, nalézt jeho slabé místo a využít toho. Šlo sice stále o zosobnění principu zla obecně, ale nikoliv v teoretické rovině, ale v naprosto konkrétních případech. Českomoravskému čertovi v 19. století podlehl vždycky ten, kdo nějak porušil řád věcí lidských. Případně podlehl zoufalství, což bylo v dobovém kontextu také porušení norem. A nakonec se čert tohoto typu stal i výstrahou. Možná poněkud dobromyslnou, ale přesto jednoznačnou. Mimochodem pro čerta 19. století nebyl základním identifikátorem ocas, protože uměl nosit i velmi honosný kabát nebo uniformu a ocas nemusel být vůbec vidět. Vždycky však měl alespoň jednu nohu zakončenou kopytem, které se nedalo zcela ukrýt žádnou botou, a podle toho bylo možné spolehlivě rozlišit, zda jde skutečně o čerta.

Pro devatenácté století je typické spojení církevního a světského prvku. Nejdříve je mše, pak se třeba světi spolkovní prapor, pak jsou nějaké dobroty a nakonec přijdou komedianti. ... V jakých prostředích a ve které době se to proměnilo, kdy už existují slavnosti, u kterých církev neasistuje? Jinými slovy: dá se v této oblasti pozorovat rozpojení „církevního“ a „národního“, tradičního křesťanství a společnosti?

Formálně to pro podunajskou monarchii v 19. století rozhodně nebylo aktuální. Právní řád sice už počítal s tím, že by člověk mohl stát mimo jakoukoliv institucionální církev, ale praktických příkladů bylo velmi málo. V životě se ovšem projevovalo něco jiného: má-

lokdo cítil potřebu formálně církev (jakoukoliv) opustit, ale v praxi ji mohl prostě opomíjet, navzdory tomu, že byla v životě společnosti přítomna někdy už z titulu své existence obligatorně. A navíc bylo něco jiného rozpojení „církevního“ a „národního“ a ústup církevní přítomnosti ze slavností obecně. I v rovině výrazně národní mohla církev být velmi dlouho přítomná, naopak na konci 19. století jsou zaznamenatelné nacionálně politické proudy počítající s aktivní podporou církve: například celé hnutí Los von Rom! importující do německých oblastí českých zemí evangelické vyznání počítalo s jednoznačnou národní identifikací. Na řadě festivů je však v tomto období opravdu patrné, že z nich církevní rovina mizí. Čas od času ještě některý ze současníků pocítil potřebu ptát se, proč tomu tak je, stále častěji to ale bylo mlčky akceptováno jako neudivující. Zdá se, že čím formálnější oslava byla, tím déle se v její dramaturgii církev v nějaké podobě vyskytovala. A na základě četných příkladů se nabízí ještě jedno hledisko: církevní přítomnost i na ryze světských slavnostech byla čtenější vždy, když bylo slušné za něco poděkovat – dlouhá léta v úřadě, dožití jubileum, ukončení něčeho. Jako by to bylo častější než v případě, kdy něco začínalo. Když člověk začínal, měl dost sebevědomí, které nepotřeboval skrývat, když končil, měl dost pokory, kterou nepotřeboval skrývat. Ovšem připouštím, že to může být subjektivní interpretace.

V dřívější době se hodně mluvilo o různých církevních slavnostech, kdy se světily různé předměty, zvířata, údajně i zbraně. Dá se to v devatenáctém století nějak doložit (zejména ty zbraně), a pokud ano, jakou toto svěcení mělo podobu? Nebyly spíše svěceny osoby, které zbraně užívaly?

Tohle je otázka spíš pro teologa, historik může jenom konstatovat: ano. Světily se nejenom voda, křída nebo třeba „kočičky“, tedy ratolesti, obrázky či medailonky, ale i prapory (civilní i vojenské) a zbraně. Nakolik přítom šlo i o jejich nositele, by lépe osvětlil teolog. V případě zbraní se to dá doložit dokonce ještě na samém konci sledovaného období ve světové válce. Dělo se tak při mši, po které se útvary většinou ihned vydávaly na cestu na bojiště a zbraně při nich byly při-

tomny nikoliv v rukou vojáků, ale uložené pohromadě někde v prostoru, kde se mše sloužila. Z první světové války už to je zachyceno dokonce ve filmovém zpravodajství. S ohledem na situaci v habsburské monarchii je však třeba připustit, že této situace si asi ani její armáda neužila často, s výjimkou právě onoho konce.

Ve starém Rakousku byla velmi živá otázka panovnické korunovace, ba zdá se, že její absence přispěla k tomu, že to nakonec u Čechů rakouský panovník takřikajíc prohrál. Je známá korunovace Leopolda II., na které mluvil Dobrovský. To je v každé učebnici. Jak ale vypadala třeba korunovace Ferdinanda V.?

Velkolepě! Alespoň podle oficiálních programů, novinových zpráv a ilustračních grafik. Pro širokou veřejnost samozřejmě šlo jenom o související oslavy, ze samotné korunovace mohla částečně pozorovat prakticky jenom korunovační průvod ulicemi Prahy. Samotná korunovace byla dána poměrně přísnými předpisy, které s obecnou veřejností vůbec nepočítaly a s tou zainteresovanou také jenom podle přesných pravidel. Tento ceremoniál podléhal jenom drobným změnám – například když byl zrušen svatojiřský klášter na Pražském hradě, jehož představená měla právo a povinnost korunovat královnu, musela být nalezena jiná dáma zastávající významnou veřejnou funkci, která by mohla tento úkol plnit. Jako veřejná slavnost byla tato poslední korunovace českého krále vnímána jednoznačně kladně. Pohledy do zákulisí zachycené např. v denících či pamětech některých zainteresovaných aristokratů už tak jednoznačné být nemusí. V tom se ovšem může zrcadlit pouze uražená ješitnost, pocit přehlížení, aktuální bolest hlavy nebo jiný, povýtče subjektivní faktor. Zaznamenala jsem však ještě jednu zajímavou rovinu: v době korunovace a zřejmě v dost širokém časovém pásmu před i po ní se například úřadování českého gubernia tak výrazně soustředilo na tuto jedinou akci, že byla daleko překročena obvyklá míra úředních restů v jiných oblastech a tuto disproporci úředníci zřejmě napravovali hodně dlouho. Taková odvrácená strana slavnosti ovšem nebyla určena ani pro zainteresovanou, ale ani pro širokou přihlížející veřejnost.

Z kultů zaměřených nacionálně je zajímavý německý kult císaře Josefa II. ve druhé polovině devatenáctého století. Pro mne jako Brňáka je to spojeno se sochou, kterou nechali postavit brněnští Němci před svým kulturním domem, jež měla velmi pohnutou historii a nakonec skončila v zahradě psychiatrické léčebny. Mělo v té době k Josefovi někde blízko i české prostředí, nebo to byl už jednoznačně výraz německého nacionalismu?

Tento kult, či snad specifický projev tzv. druhého života, opravdu patřil pouze německému kulturnímu okruhu v českých zemích. Oceňován byl Josefov „německý patriotismus“, který byl v této interpretaci zakladatelským, resp. obnovitelským dílem a přinášel neustále prospěch německým obyvatelům monarchie, českých zemí pak zvlášť. Ačkoliv se tato myšlenka stala v německém kulturním okruhu velmi široce (byť ne úplně bezvýhradně) akceptovanou, řada z těch, kdo ji systematicky pěstovali, stála většinou politicky hodně napravo. Oficiální místa však proti nim nemohla zakročit, byť to v jiných souvislostech dělala poměrně často. Dost dobře totiž nebylo možné prohlásit za nežádoucí či dokonce nebezpečný proud, který oslavoval jednoho z vladařů domu habsburského. České prostředí druhý život Josefa II. vnímalo, pokud vůbec, poněkud jinak. Žila v něm především ta část legendy, která oslavovala „selského císaře“ – tedy toho, který sedláka osvobodil od nevolnictví. Což ovšem bylo postupem doby stále méně aktuální, na rozdíl od německé varianty. Ta naopak postupem doby stále sílila. Odpovídala postupující nacionalizaci společnosti střední Evropy. A situace po vzniku Československa tento trend ještě posílila tím, jak josefovský kult poměrně důsledně potírala, až po většinou nedobrovolnou likvidaci soch a pamětních desek. Z umělecko-historického hlediska asi nevznikla závratná škoda, protože zhusta šlo o sériovou výrobu, o jejíž nadčasových kvalitách by bylo možné leckdy diskutovat. Duchovní rozměr však byl nepřehlédnutelný a politická rovina celého problému byla nejenom na počátku 20. let 20. století třaskavá.

Ze rozhovor poděkoval Jiří Hanuš.

Mám klepátko od nehlídaných zahrad

Portrét polského básníka Zbigniewa Herberta

Polský básník Zbigniew Herbert je v českých zemích znám především svým básnickým dílem, které u nás překládala už od šedesátých let řada básníků a překladatelů. Jednomu z nich, Miroslavu Holubovi, s nímž se přátelil, věnoval Herbert esej v knize *Labyrint u moře*. Básník debutoval v roce 1956 sbírkou *Struna světla*, z dalších básnických knih uvedme alespoň *Studium předmětu* (1961), *Pan Cogito* (1974), *Zpráva z obleženého města a jiné básně* (1983) a *Epilog bouře* (1998). Světovou proslulost jeho poezii zajistil *Pan Cogito*, svého druhu karteziánská hypostase, v níž – a skrze níž – básník četl a komentoval svoji současnost na pozadí evropských duchovních a kulturních dějin. Imponující úspornost výrazu, zkratkovitá výstižnost i „prostorový“ minimalismus Herbertových básní vedl české vykladače jeho díla patrně k závěru, že Herbertova poezie je příbuzná s poezií Miroslava Holuba. Herbertovy básně však vyznačuje nepoměrně větší „specifická hustota“, a také odlišné a hlubší spirituální podloží. A ve vypjatých polohách duchovní konfrontace básníka s totalitní mocí má Herbert nepoměrně blíže k Janu Zahradníčkovi – autoru *La Saletty* a *Znamení moci*.

Prakticky neznámý je u nás Herbert jako esejista, i když především jeho kniha *Barbar v zahradě* (1962) se jen v Polsku dožila už deseti vydání a byla přeložena do mnoha jazyků včetně slovenštiny. Jak vznikla tato kniha? V květnu 1958 získal Herbert od polského ministerstva kultury stipendium ve výši 100 dolarů a odjel do Paříže, kde se setkal s exilovým okruhem Geidroycovy *Kultury*. Cestoval potom po celé Francii a poznával románské a gotické katedrály. V červnu a červenci roku 1959 navštívil Itálii – z té doby pochází esej o katedrále v Orvieto Il Duomo. Na *Barbara v zahradě* volně navazují knihy *Zátiší s udidlem* (1993), kde se věnuje holandskému malířství a *Labyrint u moře* (2000), v němž

Zbigniew Herbert
kolem roku 1967.
Fotografie
z Herbertova
archivu.

reflektuje řecký starověk. Texty obsažené v těchto třech knihách se dají jen těžko jednoznačně klasifikovat. Sám básník je sice označuje za skici, to lze však přijmout výlučně jako příliš skromný, pracovní název. Spojením daru exaktního vidění s mimořádnou plastičností básnického vhledu jde o eseje v nejvlastnějším smyslu, jež jsou v podstatě utvořeny z těžé látky jako jeho poezie.

Zbigniew Herbert poskytl za svého života množství rozhovorů, z nichž nejvýznamnější je patrně obsáhlý rozhovor s Jackem Trznadelem z roku 1985 publikovaný v knize *Domáci hanba*: básník v něm nekompromisně účtuje s obdobím padesátých let a s komunismem vůbec. Stejnou neúplatnost si uchoval i po roce 1989, což mu vyneslo izolaci, zlehčování a posměch. Z obsáhlého rozhovoru s jeho ženou Katarzynou Herbertovou, který vyšel před deseti lety v deníku *Gazeta Wyborcza* půl druhého roku po básnickové smrti, jsme vybrali především ta místa, v nichž věcně a střízlivě vypovídá o básnickové povaze, o jeho přátelstvích, ale i o ne vždy snadném soužití s ním, jež trvalo více než čtyřicet let.

Herbertova výpověď o Paulu Celanovi představuje jednak cenný příspěvek k poznání jeho vlastní poetiky, jednak evokuje „ztracený svět“ střední Evropy, její nejvýchoďnější část. (jfm)

Jiným zelený zvon stromu...

Výbor z básní Zbigniewa Herberta

Myšlenky o otci

Jeho hrozivá tvář v oblaku nad vodami dětství
(tak zřídka vzal do dlaní mou horkou hlavu)
předložený k vězení neodpouštějící viny
klučil totiž lesy a proklešťoval stezky
vysoko nesl svítilnu když jsme vcházeli do noci

myslel jsem že usednu po jeho pravici
a budeme oddělovat světlo od temnoty
a soudit naše živé
– ale nestalo se tak

jeho trůn si na svém voze odvezl vetešník
a mapu našich usedlostí překryl hypotéční soupis

znovu se narodil drobný a velice slabý
s průsvitnou kůží s nepatrnými chrupavkami
zmenšoval své tělo abych je mohl převzít

na nic neříkajícím místě je pod kamenem stín

roste ve mně sám polykáme naše porážky
propukáme v smích
když se mluví o tom jak málo je třeba
k usmíření

(Pan Cogito, 1974)

Matka

Skulil se z jejích kolen jako klubko vlny. Rozvíjel se
překotně a běžel poslepu. Ona udržovala počátek
života. Chtěla ochránit, na srdeční prst navíjela
vlnu jako prsten. Pohyboval se po ostrých šikmých
plochách, občas se vzpínal vzhůru. Přicházel sklíčený
a mlčel. Nikdy se už nevrátí na sladký trůn jejích kolen.

Vztažené ruce svítí v temnotě jako staré město.

(Pan Cogito, 1974)

Sestra

Vzhledem k malému věkovému rozdílu dětským
důvěrnostem
společnému koupání tajemství načechraným vlasům
a měkké kůži
malý Cogito usoudil – že mohl být svou sestrou
(bylo by to stejně snadné jako si vyměnit místo
u stolu
když rodiče nebyli doma a babička všechno dovozovala)
a ona majitelkou jeho jména místa luku pánského
kola ba i nosu
naštěstí nos měli oba každý jiný nebyla tu fyzická
podoba
to umožnilo vyhnout se dramatickým důsledkům
vše skončilo u doteku ale ten se neotevřel
a mladý Cogito nepřekročil hranice své kůže

Zrnko pochybnosti popření *principia individuationis*
ovšem utkvělo hluboko a jednoho odpoledne
spatřil třináctiletý Cogito v ulici Legii

drožkáře
cítil se jím být natolik zřetelně
že mu vyrazily ryšavé vousy
a v ruce ho pálil chladný bič

(*Pan Cogito*, 1974)

Klepátko

Jsou takoví kteří v hlavách
pěstují zahrady
a jejich vlasy jsou cesty
do slunečných bílých měst

píše se jim zlehka
zavrou oči
a z čela se hned odvíjejí
celé houfce obrazů

moje obraznost
je kousek prkna
jediným mým nástrojem
je dřevěný klacík

tluču na prkénko
a ono mi odpovídá
ano – ano
ne – ne

jiným zelený zvon stromu
nebesky modrý zvon vody
já mám klepátko
od nehlídaných zahrad

tluču na prkénko
a ono napovídá
strohou báseň moralisty
ano – ano
ne – ne

(*Hermes, pes a hvězda*, 1957)

Propast pana Cogito

Doma je vždy bezpečno

Ale když se pan Cogito
ráno vydává na procházku
hned za prahem se
setkává s propastí

není to propast Pascalova
není to propast Dostojevského
je to propast
na míru pana Cogito

bezedné dny
dny vyvolávající děs
táhne se za nimi jako stín
zastaví před pekárnou
v parku přes rameno čte
s panem Cogito noviny

úporná jako ekzém
uvázaná jako pes
mělká právě tolik aby pojala
hlavu ruce i nohy

jednou se možná
propast rozroste
propast dospěje
bude majestátní

vědět tak alespoň
jakou pije vodu
jakým zrním ji krmit
teď
by pan Cogito
mohl několikrát nabrat
písek do hrsti
zasypat ji
ale neudělá to

a tak když se
vrací domů
nechává propast
před prahem
pečlivě ji zakrývá
kusem staré látky

(*Pan Cogito*, 1974)

Stvůra pana Cogito

Svatý Jiří měl štěstí
v rytířském sedle
mohl dobře předvídat
dračí sílu i pohyb

první strategickou zásadou
je správný odhad nepřítele

Pan Cogito
je na tom hůř

Sedí v nízkém
údolním sedle
jež se zatáhlo hustou mlhou

a skrz mlhu nelze vidět
sálavé oči
lačné drápy
tlamu

skrz mlhu
jsou vidět
jen mžiky nicoty

stvůra pana Cogito
postrádá rozměr

je těžké ji popsat
uniká všem definicím

je jako obrovská skleslost
rozprostřevší se po zemi

nelze ji proklát
perem
argumentem
kopím

nebýt dusivé tíže
a smrti již sesílá
mohli bychom myslet
že jde o mámení
chorou obraznost

ale ona je
ano určitě je

rozlézá se jako čmoud
po domech chrámech tržištích

otravuje studny
ničí stavby rozumu
potahuje chléb plísni

důkazem existence stvůry
jsou její oběti

jde o důkaz nepřímý
ale dostačující

ti rozvážní tvrdí
že se stvůrou
se dá vyjít

třeba se jen vyvarovat
prudkých pohybů
prudkosti v řeči

v případě ohrožení
zaujmout podobu
kamene nebo listu

naslouchat moudré přírodě
doporučující mimétismus

dýchat nehlasně
dělat že nejsme

Pan Cogito však
nemá rád život jenom jako

chtěl by se
se stvůrou utkat
na udusané zemi

vyráží tedy za úsvitu
na ospalé předměstí
prozřetelně vybaven
dlouhým ostrým předmětem

vyvolává stvůru
v prázdných ulicích

uráží stvůru
provokuje ji

jako neohrožený bijec
předního voje
neexistujícího vojska

křičí:
vylez zbabělý tchoři

ale v mlze
je vidět
jen obrovská držka nicoty

Pan Cogito chce započít
nerovný boj

musí k němu dojít
co možná rychle

dřív než všechno
sklání nehybnost
běžná smrt beze slávy
zadušení beztvarostí

(Zpráva z obleženého města a jiné básně, 1983)

Síla vkusu

Paní profesorce Izydroře Dąmbské

K tomu abychom odmítali nesouhlasili a odporovali
nebylo vůbec nutné mít kdovíjaký charakter
stačila špetka nezbytné odvahy
ale v jádru věci šlo o záležitost vkusu
Ano vkusu
jenž nepostrádá nervová vlákna duše a chrupavku
svědomí

kdo ví co by se dělo kdyby nás pokoušeli lépe
a estetičtěji
vytasili se s ženami růžovými a tenkými jako oplátek
nebo fantastickými tvory z obrazů Hieronyma
Bosche
ale peklo v té době mělo podobu nějaké
vlhké díry uličky vrahů barabizny
opatřené nápisem palác spravedlnosti
v samohonce naložený Mefisto s leninskou čapkou
vysílal do terénu vnoučata Aurory
chlapce s bramborovitými tvářemi
a ošklivky s narudlýma rukama

Jejich rétorika byla opravdu z pytloviny
(Marcus Tullius by se obracel v hrobě)
řetězce tautologií dvojice pojmů jako cepy

vrahounská dialektika nulového rozlišování při
argumentaci
syntaxe zbavená kouzla konjunktivu

Takže estetika může být v životě prospěšná
není moc prozíravé opomíjet vědu o krásnu

Než na něco přistoupíme musíme pozorně zkoumat
architektonický tvar rytmus bubnů a píšťal
oficiální barvy pokleslý rituál pohřbů

Naše oči i uši vypověděly poslušnost
knížata našich smyslů zvolila vznešené vyhnanství

Vůbec to nevyžadovalo kdovíjaký charakter
měli jsme špetku potřebné odvahy
neboť v jádru věci šlo o záležitost vkusu
Ano vkusu
který přikazuje vyjít sklonit se skrze zuby procedit
jízlivost
i kdyby za to měla padnout nenahraditelná kapitála
těla
hlava

(Zpráva z obleženého města a jiné básně, 1983)

Staří mistři

Staří mistři
se dokázali obejít beze jmen

signaturou pro ně byly
bělostné prsty Madon

nebo růžové věže
di città sul mare

a též scény ze života
della Beata Umilità

přetavovali se
v sogno
miracolo
crocifissione

nacházeli útočiště
pod víčky andělů
za pahorky z mračen
v husté trávě ráje

mizeli neznatelně
ve zlatých obzorech
bez výkřiku z uleknutí
bez prosby pamatuj

povrch jejich obrazů
je hladký jako zrcadlo

nejde o zrcadla pro nás
jsou to zrcadla pro vyvolené

vzývám vás Staří mistři
v těžké chvíli pochyb

učíňte ať ze mne opadnou
hadí šupiny pýchy

ať zůstávám hluchý
k pokušení slávou

vzývám vás Staří mistři

Malíři deště many
Malíři vyšívaných stromů
Malíři navštívení
Malíři nejsvětější krve

(Zpráva z obleženého města a jiné básně, 1983)

Modlitba Pana Cogita – cestovatele

Pane

děkuji ti že jsi stvořil svět krásný a velmi různorodý
a také za to že jsi ve své nevyčerpatelné dobrotivosti
mi dovolil
pobývat v místech která nebyla místy mých
každodenních trýzní

– i za to že jsem v noci ležel u studně na náměstí
v Tarquinii
a rozhoupaný zvon zvěstoval Tvůj hněv nebo
odpuštění
že oslík na ostrově Korfu mi vyzpíval z bezedných
měchů
svých plíc melancholii tamní krajiny
že i ve velmi ošklivém městě Manchesteru jsem
poznal
dobré a rozumné lidi
že příroda opakovala své moudré tautologie a les byl
lesem
moře mořem skála skálou
hvězdy putovaly a bylo jak být mělo – Jovis omnia
plena

– odpusť mi – že jsem myslel jenom na sebe když
životy jiných
kruté a nevratné se točily kolem mne jako velké
astrologické hodiny v kostele v Beauvais
že jsem byl příliš zbabělý a hloupý neboť jsem
neporozuměl tolika věcem
a odpusť mi i to že jsem se jako lord Byron
nezasazoval o blaho zemí chudých
a podmaněných prolézal muzea a pozoroval východy
měsíce

– děkuji Ti že mi díla vytvořená ku Tvé chvále
odhalila
část svého tajemství a já ve své velké domýšlivosti
mohl mít za to že Duccio van Eyck Bellini malovali
také pro mne a že Akropole kterou jsem nikdy úplně
nepochopil
odhalila přede mnou trpělivě své zmrzačené
mramorové tělo

– prosím Tě abys nezapomněl odměnit šedovlasého
stařečka
který mi přinesl ovoce ze své zahrady v zátoce na
ostrově Ithaka
a také učitelku Miss Hellen z ostrova Mull která mne
přijala
řecky nebo křesťansky a přikázala mi zažehnout
světlo v okně otevřené směrem k Holy Iona aby se
pozdravila lidská světla
a také na všechny ty kteří mi ukazovali cestu
a říkali kato kyrie kato
a abys provázel svou ochranou Matku ze Spoleta
Spiridona
z ostrova Paxos a hodného studenta z Berlína který
mi pomohl
v nesnázích a když jsem se s ním později nečekaně
setkal v Arizoně
vezl mě do Velkého kaňonu který je jako sto tisíc
katedrál
obrácených hlavou dolů

– dovol mi ó Pane abych nemyslel na své nemoudré
a velice unavené pronásledovatele když slunce zapadá
do Jónského moře velké a nepopsatelné
abych rozuměl jiným lidem jiným jazykům jinému
utrpení
a abych se neupínal k tomu svému protože moje
omezenost
je neomezená
a abych přede i nade vším zůstal pokorným to je tím
kdo
vidí tím kdo pije z pramene
děkuji ti Pane že jsi stvořil svět tak velice krásný a tak
rozmanitý
a má-li toto být tvé pokušení jsem jím svedený
navždy
a bez odpuštění

(Zpráva z obleženého města a jiné básně, 1983)

V zemi pana Nikoho

Dva středoevropští básníci tváří v tvář totalitě

JOSEF MLEJNEK

Co vlastně spojuje oba mimořádné zjevy středoevropské poezie minulého století, Zbigniewa Herberta a Jana Zahradníčka? Víme, jaké je vnímání Herbertovy poezie v Čechách – od šedesátých let byl u nás často překládán a zvláště po listopadu vyšlo několik jeho knih. Percepce Jana Zahradníčka v Polsku se s tím nedá měřit. Pokud se nemýlím, překlady Zahradníčka se v Polsku objevovaly pouze sporadicky v časopisech; teprve zcela nedávno jej pro sebe objevil mladý polský básník Wojciech Wencel, který o něm dokonce tvrdí: „Kdyby komunisté... nezatlačili jeho tvorbu do čtenářského nebytí, určitě by se dnes o něm hovořilo podobně jako o Thomasi Stearnsovi Eliotovi.“ Nepominutelný je pochopitelně také těžko srovnatelný akční rádius jednotlivých jazyků, ale je tu ještě jeden důvod, proč se nám jména obou básníků, Herberta a Zahradníčka, nedružší k sobě okamžitě, a tím je percepce Herbertova díla u nás. Automaticky totiž bývá jedním hlasem vyslovován s jiným českým básníkem, který je od Zahradníčka výrazně odlišný, poetikou, charakterem tvorby i charakterem samotným, a to s Miroslavem Holubem (1923–1998). Herbertův generační vrstevník a přítel Holub psal rovněž oproštěnou, minimalistickou poezii, ta však kotvila ve zcela jiných metapoetických vodách. Dobová kritika u nás Holuba chválila za to, že se mu podařilo propojit poezii se světem vědy a medicíny, ale za srovnatelnou úsporností a přesností Herbertových básní byl naprosto odlišný svět. Zdánlivá podobnost bohužel ovlivnila, podle mého názoru z části tu větší, tu menší měrou, ovšem i překlady Herbertových veršů do češtiny, neboť bylo přehlédnuto nebo zcela zrušeno jejich tajemství, „magická konstanta“.

Na první pohled by se tedy zdálo, že oba básníky, Herberta a Zahradníčka, spojuje velice málo; navíc oba formovalo odlišné kulturní prostředí. Zahradníček se nikdy neodcizil hluboké zbožnosti rodného venkova

– v ní je také zakotvena jeho obraznost – a jeho neotřesitelná víra v Boha měla projít v padesátých letech jobovskými zkouškami. Herbert jako žák „posledního stoika“ Henrika Elzensberga se cítil být doma více ve světě antiky. S oblibou o sobě říkal: „Jsem římský katolík, ale více římský než katolík.“ Liší se tedy základní tónina jejich poezie: emotivně vypjatý, až hymnický hlas Zahradníčkův je primárně vymezen jeho vírou, zatímco strohý verš Herbertův je prolnut ironicko-skeptickým vnímáním světa. Jistě, oba spojuje základní tragická zkušenost středoevropského údělu v poválečném období. O téměř dvacet let starší Zahradníček si ji osvojuje na vrcholu své umělecké dráhy, zatímco mladší Herbert ji vstřebává hned na počátku, ale v obou případech je určujícím prvkem řady zásadních básnických textů konfrontace s nastupujícím stalinistickým režimem. Jejich tvorbu nelze pochopitelně redukovat pouze na tento aspekt, avšak nelze ji ani číst bez základního zřetele, jímž je umělcův smysl pro zodpovědnost a z něho plynoucí jednota umění a životního postoje.

Ještě jeden paradox bych tu chtěl zmínit: povrchní pozorovatel by si mohl myslet, že Zahradníček je svým vrocím katolicismem více „polský“, zatímco Herbert by měl mít blíže k údajně věcnějším a skeptičtějším Čechům. Tento paradox má kořeny v rozdílném místě, jaké katolicismus zaujímá v dějinách a politickém životě obou národů. Za první republiky (myslím české), a tedy v období let 1918–1938, byla církev v převládajícím mínění spojována se staletou habsburskou dominancí. Byly tu ovšem velké nekonformní zjevy jako vydavatel a myslitel Josef Florian nebo básník Jakub Deml, a především o prvním z obou lze říci, že pro katolicismus v Čechách svým Dobrým dílem zachránil intelektuály a umělce, a to hned několik generací.

V relativně svobodnějším poválečném Polsku – nebo nesvobodném na dosti odlišný, specifický způsob

– mohl Herbert vidět své verše otištěné poprvé v roce 1950 v katolickém týdeníku *Tygodnik Powszechny*. V té době už v Čechách nebylo prakticky kde publikovat, neboť Zahradníčkem redigovaný časopis *Akord* již nesměl vycházet a podobně dopadla i ostatní katolická periodika, například týdeník *Vyšehrad*, který vedl Zahradníčkův přítel a záhy také spoluobžalovaný a odsouzený Bedřich Fučík. V červenci roku 1952 proběhl v Brně vykonstruovaný „Proces s klerofašistickou odnoží tzv. zelené internacionály“, jak zněl článek v *Rudém právu*. Podle obžaloby se Jan Zahradníček stal básníkem jen proto, aby „rafinovanou formou propagoval ty nejreakčnější názory Vatikánu“. Celá nabubřelá rétorika se dá snadno parodovat a byla by vlastně komická, kdyby u jejího výstupu nebylo třináct let těžkého žaláře v komunistických nápravných zařízeních. Československo obleva podobná té, jaká na podzim 1956 nastala v Polsku – Herbert se dočkal vydání své prvotiny a směl dokonce na delší dobu vycestovat do zahraničí – zcela minula; po potlačení maďarské revoluce došlo naopak k novému utužení režimu. Jan Zahradníček směl sice v září 1956 vycestovat ze žaláře v Mírově, ale stalo se tak pouze proto, že se jeho dvě dcery smrtelně otrávil jedovatou muchomůrkou hlízovitou. Muži od raného dětství postiženému zraněním páteře, jehož již tak chatrné zdraví podlomil pobyt ve vězení, slíbili, že se po pohřbu dětí již nebude muset do vězení vracet. Nakonec se vrátit musel, a to ještě na další čtyři léta. Nic nepomohly intervence básnických kolegů, například Jaroslava Seiferta, u „nejvyšších stranických a státních představitelů“. Několik měsíců po svém propuštění Jan Zahradníček 7. října 1960 v Uhřínově u Velkého Meziříčí umírá.

Herbert komunismus přežil a dočkal se svobodného Polska, i když se vůči němu stavěl hodně kriticky. V sedmdesátých a osmdesátých letech, kdy ve svých básních otevřeně režimu „háží rukavici“, se v Polsku stává symbolem neoblomného nesouhlasu s komunismem a významnou morální autoritou pro rodící se Solidaritu. Jeho báseň *Poslání pana Cogito*, s verši „nechat tě neopouští tvá sestra Pohrdlivost / k špiclům zbaběl-cům katům...“, se stala manifestem protikomunistické opozice. A čteme-li báseň *Zpráva z obleženého města* (ze stejnojmenné sbírky) z roku 1982, je jistě básníkovou reakcí na válečný stav ze 13. prosince 1981, ale je

v ní i řada narážek na předcházející léta, včetně okupace básníkovra rodného Lvova.

Pojítkem mezi oběma básníky je tedy za prvé historická zkušenost konfrontace s totalitním zlem, s nímž dokázali vyjádřit zásadní nesouhlas – nebo spíš nepřekonatelný odpor k němu:

*K tomu abychom odmítali nesouhlasili a odporovali
nebylo vůbec nutné mít kdovíjaký charakter
stačila špetka nezbytné odvahy
ale v jádru věci šlo o záležitost vkusu
Ano vkusu
jenž nepostrádá nervová vlákna duše a chrupavku svědomí*

V čem se podobá jejich dílo? Jistě by se přes rozdílný základní kód našly styčné body mezi poetikami obou tvůrců – sarkastický slovník Zahradníčkovy tvorby v poválečném období má vzdálenou analogii v ironii Herbertových cyklů s panem Cogito – autorovým *alter ego* či spíše básnickou hypostazí s obojživelným zrakem: stejně jako někteří obojživelníci sledují jedním zrakem zároveň dění nad hladinou i pod ní, pohled pana Cogito zachycuje naši současnost v zrcadle její civilizace a kulturní minulosti.

Volba na Jana Zahradníčka a Zbigniewa Herberta tedy nepadá náhodou. Současně s tím, jak se blíží zásadní konfrontace se zlem, Zahradníčkův jazyk je lapidárnější se stále větší „specifickou hustotou“. Český básník už v poémě *La Saletta* z roku 1947, pojmenované po místě ve Francii, kde se dvěma pasáčkům zjevila 19. září 1846 Panna Maria, napsal:

*Nechce se mi, i když by všichni
po hlavě chodili, po hlavě chodit též
třebaže se vydávám v nebezpečí
směšnosti pro chůzi svou přirozenou*

Podobná volba byla jistě i u Zahradníčka rovněž a především záležitostí základního vkusu – ale nejenom toto. Jestliže básníková slova v *La Salettě* místy zadržávají, je tomu tak proto, že se mu na jazyk nepotlačitelně dere prorocství. *Znemení moci* je také prorocká kniha, neboť Zahradníček v ní tušil, co ostatní viděli až později. Tušil stejně neomylně, jako zvířata

pod zemí dokáží předem vycítit důlní neštěstí. S Herbertem Zahradníčka přes všechny myslitelné rozdíly spojuje tedy přímo „spřízněnost volbou“, již představuje schopnost *seismického vnímání světa v ohrožení*, a to – lze-li to tak říci – z první ruky. Ohrožení čím a kým? Totalitou, totalitním myšlením? Odkud se ale totalita vzala – ve světě a v člověku?

* * *

V knize *Falzifikace dobra* z roku 1985 se Alain Besançon zamýšlí nad specifickou podobou zla ve dvacátém století, která nemá v minulosti žádnou analogii, a říká, že se jeho nejlepší definici podařilo s „chmurným a bystrozrakým humorem“ poskytnout Zbigniewu Herbertovi v básni *Stvůra pana Cogito*, již celou bez krácení cituje. Co se nakonec stalo – nestalo? Pan Cogito se chce s netvorem utkat, ale „ale v mlze / je vidět jen / obrovská držka nicoty“, pan Cogito chce podstoupit boj, být nerovný, ale musel by si pospíšit, aby vše stihl „dřív než všechno / sklátí nehybnost / běžná smrt beze slávy / zadušení beztvarostí“. Spisovatelé, kteří zažili tuto zkušenost, jsou podle Besançona velice vzácní, ale ještě vzácnější jsou podle něho ti, kdo dokázali zůstat na výši nahlédnutého či vnuknutého poznání. Solženicyn podoben jsa svatému Jiřímu je šťastnější než pan Cogito, neboť čelil netvoru, jemuž dal jméno: lež. Myslím, že nijak nepřeháním, ale kdyby Besançon znal dílo Jana Zahradníčka, přiřadil by ke knihám svědčícím o Netvoru a jeho „slávě mezi námi“ také jeho knihu *Znamení moci*.

*Mysleli, že myslí, mysleli, že mluví, mysleli, že jdou
cokoli a kamkoli se jim uráčí
a zatím se smekali po hladké stěně nálevky malströmu
v kruzích stále menších
s jedinou svobodou zrn obilních, jež mají být rozdrcena
pro potravu obrů tak nelidských
že kamení nad tím nařikalo /.../*

Nejde o místo ojedinělé, podobná slova čteme už v úvodních verších Zahradníčkovy *La Saletty* – a celé

Znamení moci je přímou konfrontací s tváří-netváří („zpod dějin a pohromami se deroucí“) kohosi, jehož jméno je – právě u Zahradníčka – „pan Nikdo“.

* * *

Jan Zahradníček hovořil už před šedesáti lety o „člověku, který se zahazuje, / sám sobě ponechán“. A do současného vnímání pokleslého lidství se zřetelně promítá posun od orwellovské k huxleyovské verzi naplňované utopie. Je v dnešním světě více zla než před šedesáti lety? K podobnému soudu nám chybí potřebný odstup, upozorňuje filozof Besançon. Nejspíš lze jen konstatovat, že přibývá těch, kdo by při volbě mezi Kristem a Barabášem nejspíš hlasovali pro „rebela“ Barabáše. V básni *Poslání Ryszardu Krynickému* Herbert píše:

*na slabá bedra jsme vzali veřejné záležitosti
zápas s tyranií se lží protokoly trápení*

Připojuje však výzvu:

*stojí pak za to snižovat svatou řeč
k blábolu z tribun k černé pění žurnálů*

Poezii Zbigniewa Herberta ani Zahradníčka nelze pochopitelně redukovat na pouhou odpověď na politickou situaci jejich doby, ani ji v podobném smyslu ploše aktualizovat. „Svatá řeč“ jejich veršů míří na rozdíl od „černé pění“ propagandy přímo k metafyzické podstatě rozpínajícího se zla. Vrací jazyku jeho věrnost realitě právě svým prorockým voláním, které nepozbylo nic ze své platnosti a naléhavosti ani v blátě postmoderní, a v našem případě také posttotalitní „oblevy“.

Text přednesený na mezinárodní konferenci *Herbert na językach, Recepja twórczości Zbigniewa Herberta w Polsce i na świecie*, konané ve dnech 10.–12. prosince 2008 ve Varšavě.

Josef Mlejnek (1946), básník, kritik a překladatel, dlouholetý spolupracovník časopisů *Proglas* a *Revue Politika*.

Il Duomo

ZBIGNIEW HERBERT

Přítel básník mi doporučuje: „Až pojedíš do Itálie, nezapomeň navštívit Orvieto.“ Pátrám v průvodci – pouze dvě hvězdičky. „Co tam je?“ ptám se. „Velké náměstí, na tom náměstí tráva a katedrála. A v katedrále *Poslední soud*.“

Když vystoupíme z vlaku na nevelké zastávce mezi Římem a Florencií, nespátříme město hned, neboť se rozprostírá až o několik desítek metrů výše, skryté za kolmou vulkanickou skálou jako nedokončená socha za hrubým pytlovým plátnem.

Funicolare (stejná lanovka, jakou se v Zakopaném jezdí na Gubalowku) vyplivne pasažéry poblíž Porta Rocca. Ke katedrále se dostaneme až po kilometru chůze, neboť to, co je v tomto městě nejdůležitější, se ukrývá až v jeho středu a vynořuje se před námi zcela neočekávaně.

Katedrála stojí (pokud může toto znehybňující sloveso vystihnout něco, co rozráží prostor nad sebou a z čeho se točí hlava) na rozsáhlém náměstí. Několikapatrové stavby, jež ji obklopují, se po chvilce začínají vytrácet a my je přestáváme vnímat. První dojem se neliší od posledního a převládá pocit, že na tuto architekturu není možné si zvyknout.

Mistr inventarizování Robbe-Grillet by to určitě zaznamenal takto: „Stanul před katedrálou. Byla 100 metrů dlouhá, 40 metrů široká a výše průčelí ve středové ose obnášela 55 metrů.“ Z podobného popisu pochopitelně nevyplývá nic očividného, ale hmotové proporce napovídají, že se nacházíme v Itálii, kde strmá gotika Île-de-France byla promyšlena a přetvořena na zcela svébytný styl; společného názvu se používá pouze z notorického zvyku datování (všechno, co se odehrává ve stejném čase, je třeba strčit pod společný termín).

V orvietském katedrálním archivu se zachovaly dva pergameny (zažloutlé, poškozené, jako kdyby je pomalu sežehával plamen), které vzrušují historiky umění

zabývajících se nesnadným problémem *des Fassadenbaus*. Oba nákresy znázorňují průčelí orvietské katedrály a jsou přímo kapitálním příkladem postupného vývoje stylů. Časově první nákres je proveden ještě v severním stylu; ukazuje na „*manu magistri Laurenti*“ (ruku mistra Vavřince) neboli Maitaniho (ale řada autorů má o tom pochybnosti). Střední část katedrálního průčelí nad hlavním portálem je silně zvýrazněná a převažují v ní svislé linie a kosoúhlé trojúhelníky. Druhý nákres přináší zásadní změnu. Oba boční segmenty průčelí byly zvýšeny, objevují se horizontální linie, kompozice stavby ztratila svou strmost a evidentně se rozsedla více do stran. Především však se zvětšila plocha průčelí, aby pak barva a ornament v plné své pýše a okázalosti mohly tuto architekturu „odreálnit“.

Italové čtrnáctého století nepochybně pohlíželi na francouzské katedrály jako na úchvatná díla, ale zároveň pro ně představovaly tyto stavby něco cizorodého. Strohé kusy hmoty, napětí svislých linií, nestoudné odhalování koster a drsná exaltace kamene musely narážet na odpor u latinské zalíbenosti v kruhu, čtverci a pravoúhlém trojúhelníku, jinými slovy ve smyslové a poněkud těžkopádné rovnováze. Šlo určitě nejen o záležitost stylu, ale i o věc vědomostí a dovedností. Šovinističtější francouzští historikové umění chápou italskou gotiku jako nepovedenou recepci vlastního objevu a katedrála v Miláně, která je dílem několika staletí a mnoha umělců, představuje podle mínění Louise Réaua nejtýpčtější přiznání bezmocnosti italských architektů.

Stavby gotického Severu byly pro ně dílem odlišné povahy a temperamentu a pohlíželi na ně trochu zděšeně jako na kupky termitů. Průčelí bylo pro Italy barevným procesím, poněkud přepjatým podobně jako opera, s chóry soch, mozaik, pilastrů a věžiček – Orvieto je určitě jedním z nejpresvědčivějších příkla-

dů malířsky pojaté architektury. Právě toto vytváří onu těžko vyjádřitelnou směsí vytržení, nejistoty a naprosté ztracenosti v lese barevných kamínků a vlnících se bronzových, zlatých a blankytně modrých ploch.

Nejstarší část průčelí tvoří čtyři cykly reliéfů, které jsou dílem celé řady umělců, především pisánských a sienských. Jsou to čtyři velké obrazové plochy o celkovém povrchu sto dvanáct metrů čtverečních, které se čtou zleva doprava. Líčí stvoření světa, Davidovu genealogii, výjevy ze života proroků a Krista, a posléze Poslední soud.

Příběh je patetický, ale zároveň plný prostoty. Vystupuje zde to, že v kameni lze vyjádřit stvoření světa: ukazující prst Stvořitele, linie paprsků a zakloněné hlavy andělů. Nejkrásnější je narození Evy. Přisedící Bůh Otec s dlouhými vlasy vyjímá spícímu Adamovi žebro a v následující scéně vidíme Matku lidského rodu: se skloněnou hlavou, plnou čistoty a sladkosti. Dále pak proroci rozvíjejí svitky, démoni vlečou houf zatracenců a skřípění zubů prolíná se zpěvem andělů sedících na rodových větvích. Obrovská prolamovaná rozeta jako by „vyšívána“ z mramoru působí spíš dojmem plastiky vyřezané ze slonové kosti než jako prvek monumentální architektury. Výzdoba fasády překypuje nejen barevností, ale snoubí se s ní preciznost detailů hodná miniaturisty. Lze-li katedrálu v Orvietu vůbec k něčemu přirovnat, potom k iniciále iluminovaného rukopisu, k velkému A, opojně překypělému.

Ohavný zlovyk zamykat v poledne kostely krátký pracně vymyšlený plán o cenné hodiny; člověk pak může podřimovat ve stínu, cpát se makarony nebo se nazdařbůh toulat po městě. Rozhoduji se pro poslední eventualitu.

Uličky mají strmý spád jako horské prameny a rozvírají nepředvídatelné perspektivy. Z náměstí Il Duomo se lze ostrým zákrutem spustit do Quartiere Vecchio. Pronikavé polední ticho. Stažené rolety, město spí, domy také, pod omítkou se zdvihá a klesá zpomalený dech kamenů. U brány dvě černá křesla jako rakve opřené o zeď truhlárny. Ulice jsou liduprázdné, pouze na zídkách spí kočky. Po dotyku ruky otevírají oči, v nichž je – stejně jako na hodinách, které se zastavily – úzkými ručičkami zřetelně vepsáno nehybné poledne.

Mezi branami Porta Maggiore a Porta Romana jsou zbytky hradeb. Je odtud vidět jako z ptačí perspektivy Umbrie: v slunci jiskřící písek Paglie, a na druhé straně řeky modravý pahorek, který měkce vstupuje do nebe na rozhraní zastřeného horizontu.

Italská města se od sebe barevně liší. Assisi je růžové, pokud lze tímto banálním slovem vystihnout barevný odstín lehce načervenalého pískovce; Řím se vryvá do paměti jako terakota na zeleném pozadí. Orvieto je naproti tomu bronzově zlaté. To si snadno uvědomíme, stojíme-li před románsko-gotickým Palazzo del Popolo – mohutná krychle s širokým balkonem na krátkých kamenných konzolách neboli krakorcích, plochá střecha zježená merlony a krásná okna se sloupky a kružbou. Palác má barvu mědi, ale bez lesku, oheň je uvnitř – jako paměť lávy.

Můžeme se procházet městem libovolně dlouho, aniž bychom se na okamžik zbavili pocitu, že máme stále za zády katedrálu, jejíž silná přítomnost překrývá všechny ostatní dojmy. Je těžké si představit, čím bylo Orvieto – které dnes vypadá jako přílepek ke katedrále – před podzimem roku 1290, kdy za asistence čtyř kardinálů a mnoha prelátů papež Mikuláš IV. „*posuit primum lapidem*“ (položil první kámen), jak praví dokument, a „*incepta sunt fundamenta sacrae Mariae Novae de Urbeveteri, quae fuerunt profunda terribiliter*“ (započalo se hloubením základů nového svatostánku Panny Marie, které byly hrozně hluboké). Dvacet let po zahájení stavby byl do Sieny pozván význačný sochař a architekt jménem Lorenzo Maitani, který napravil stavební chyby, posílil zdi a výrazně ovlivnil podobu a barevnost fasády. Velký stavitel zůstal v Orvietu do smrti, odjížděl však občas do Sieny nebo do Perugia, kde opravoval akvadukty.

Ptát se, kdo je autorem Il Duomo, orvietského dómu, je stejně pošetilé jako pátrat po tom, kdo je stavitelem města (myslím tím města, a ne továrenského sídliště), které vyrůstalo v průběhu staletí. Po celkem bájném Fra Bevignatovi měla rozhodující podíl na koncepci katedrály ruka Lorenza Maitaniho, a po něm na ní pracovali Andrea Pisano, Orcagna, Sanmicheli, ale tato velká jména jsou jako hrudky zlata v písku, neboť na podobě chrámu se v průběhu několika století podílelo nějakých třicet architektů, kolem sto

padesáti sochařů, na sedmdesát malířů a kolem stovky specialistů na mozaiky.

Múzy nemlčely, i když nešlo o zrovna poklidné časy. Město bylo jedním z hnízd herezí, ale ironií dějin bylo díky svým silným zdem také oblíbeným útočištěm papežů. Guelfská větev Monaldeschiů se hrdlila s Monaldeschii, kteří byli stoupenci císaře. Posledně jmenovaní byli vyhnáni z města ve chvíli, kdy sochaři pracovali na ilustracích ke *Stvoření*. Podle věrohodného svědka, jakým je autor *Božské komedie*, trpí oba rody v očištění společně s rody Romea a Julie. Boje o rozhodující vliv ve městě trvaly dlouho, a Orvieto bylo obsazeno rovněž Viscontii, jinými slovy sdílelo osud ostatních italských měst být, jak říkal Dante, „*dolore ostello*“, „nocležnou utrpení“.

Jediná restaurace, z níž je vidět katedrála, je úměrně tomu drahá. Stejně jako všechno, co se nachází v sousedství památek, neboť se platí ještě jednou za stín veledíla na makaronech. Majitel je hubený, hovorný a má dlouhý krocaní krk.

Na nápojovém lístku objevují víno, které se jmenuje stejně jako město, a majitel je vychvaluje ještě horlivěji než katedrálu. Popíjení orvieta lze chápat jako akt poznání. V malém *fiascu* se sklem zamlženým od chladu je přináší dívka, jež se usmívá na etruský způsob, to jest očima a koutky úst, zatímco zbytek tváře zůstává bez známky veselosti.

Popsat víno je obtížnější než popsat katedrálu. Orvieto má slaměnou barvu a výraznou, těžko pojmenovatelnou vůni. První doušek nezanechává velký dojem, nápoj začíná působit až po chvíli: uvnitř se rozlévá studivý chlad, při němž trnou vnitřnosti i srdce, ale hlava se rozechřívá. Zcela opačně, než jak světoval jistý klasik. Je to mimořádně nádherný stav, a nyní také chápou, proč Lorenzo Maitani zůstal v Orvietu, přijal zdejší občanství, a to nikoli občanství čestné, ale zcela skutečné, neboť dokonce také potom musel s kopím v ruce pobíhat po lesnatých umbrijských vrších při obraně své druhé vlasti.

Vstup do katedrály přináší ještě jedno překvapení – průčelí a vnitřek se od sebe liší do té míry, jako kdyby brána života plná ptáků a barev měla vést do drsné a studené věčnosti. Il Duomo má tvar trojlodní baziliky, s akcentovanou střední lodí, již uzavírá pořádná ap-

sida. Část silných sloupů spojených valenými oblouky podpírá architekturu, v níž strohý gotický ornament byl zapojen do románského schématu. Nevidíme žádnou zálibu v kombinování oblouků, což je velice příznačné pro francouzskou školu. Klenba je téměř plochá, takže štítové průčelní zdi nejsou nic jiného než maska. Napravo od oltáře se nachází druhá kaple: *della Madonna di San Brizio*, s freskami, které malovali Fra Angelico a Luca Signorelli.

Freska je stará a ušlechtilá technika malby, založená na tradici a na materiálu. Od starověku se až do našich časů technika příliš nezměnila, jako kdyby podléhala imanentním pravidlům. Freska spojená s architekturou sdílí osudy zdí. Je organická jako dům a strom. Vládnu jí zákony živých bytostí: podepisuje se na ní stáří.

Samotná práce na výzdobě stěn musí být podložena velice solidní znalostí řemesla. Příprava malty nebo znalost zdiva jsou stejně důležité jako vlastní proces malby. Vápno na podklad musí dlouho zrát a později se míchá s propláchnutým říčním pískem. Mezitím se na slunci vyhřívá vápno, s nímž se budou míchat barviva: černá zuhelnatělých výhonků vinné révy, hlína, rumělka, kadmium. Probíhá řada chemických reakcí, počínaje zdí navlhčenou trojím podkladem a konče ovzduším daného prostředí. Barvy na povrchu zafixovává průhledná vrstva z vápenné vody.

Jak bylo již řečeno, fresky v mariánské kapli San Brizio začal malovat Fra Angelico, který do Orvieta dorazil provázen třemi svými žáky v roce 1447, ale dlouho se tu nezdržel – necelé tři měsíce a půl. Potom práci přerušil, protože ho papež Mikuláš V. povolal do Říma. Městská rada se pak dlouhá léta snažila přemluvit jednou Pinturicchia, jindy Perugina, což jasně svědčí o ambicích orvietských konšelů. Nakonec se vše podařilo až po více než padesáti letech, když se v roce 1499 dohodli s Lukou Signorellem, žákem Piera della Francesca, v té době šedesátiletým malířem na vrcholu slávy, který přijel do Orvieta podepsat smlouvu na své životní dílo. Ujednání je sepsáno v latině a je z něho zřetelně cítit poněkud nešikovnou, ale sympatickou péči domácích hostitelů o dobře odvedenou práci. Mluví se v něm o tom, že „*omnes colores mittendos per ipsum magistrum Lucam, mittere bonos, perfectos et*

pulchros“ (barvy má klást sám mistr Luca, barvy dobré, dokonalé a krásné) a že se malíř Luca zavazuje „*facere figuras meliores aut pares, similes et conformes aliis figuris existentibus nunc in dicta capella nove*“ (vytvořit postavy lepší nebo stejné, podobné jiným těm postavám, které nyní již jsou v této kapli). V závěru se ustavuje komise pro převzetí, která má ohodnotit výsledky mistrova umění.

Fra Angelico po sobě zanechal na stropu klenby Krista-Soudce a apoštoly. Obě kompozice jsou dost nepřirozené a hieratické, jako kdyby malíř (nebo žáci) příliš používali kružítko a olověného drátku, který sloužil k vyměřování perspektivy. Signorelli vyplňuje podobnou plochu stejným počtem postav, a to podle kartonu svého předchůdce, ale jeho *coro dei dottori* je už předzvěstí dramatu; drapérie už nejsou z neživých vláken, ale z nervů a svalů. To okamžitě prozrazuje hlavní zaujetí mistra Luky: zachycení těla v pohybu, které plně realizoval na velkých plochách mezi klenebními oblouky. *Příchod Antikrista, Konec světa, Spasení a zavržení* zachycuje nesmlouvavým a temným jazykem hodným Danta. Určitě právě z tohoto důvodu se anglickému historikovi umění, jehož vkus není přitom nijak staropanenský, může jevit tento velký malíř jako „*viril but somewhat harsh and unsympathetic*“ (mužný, leč krutý a téměř odpudivý).

Oblíbený žák Piera della Francesca nebyl velký kolorista. Jeho učitel vytvořil na zdech kostela sv. Františka v Arezzu průzračný svět prosycený světlem. Signorelli se přesunul mimo prostor jemně vrstvených ploch – ostré důrazy, rozložení světla a stínu, plné objemy, ale světlo u něho vždy přichází zvenčí. Věci a lidé jsou nástroji temnoty.

Predicazione dell'Anticristo, „jehož příchod odpovídá satanovu působení s jeho veškerou mocí, znamením a lživými zázraky“ [2 *Tesaloničským* 2,9] se odehrává v Jeruzalémě, ale architektura v pozadí je renesanční, jako by ji projektoval Bramante. Pod arkádami v dálce černé postavy s kopími jako vztyčené krysy jdoucí po zadních. V prvním plánu má ten, „který přijde tajně a získá Království zradou“, tvář Krista, ale za jeho zády se schovává ďábel. Stojí uprostřed zástupu, v němž ikonografové rozpoznali Danta, Boccaccia, Petrarku, Rafaela, Cesara Borgia, Bentivoglia a Kryštofa Kolumba.

Po pravé straně stojí mistr Luca vykročený o půl kroku vpřed jako předřečník na proscénium. S kloboukem pevně nasazeným na hlavu, se splývavým pláštěm a s černými punčochami na svalnatých nohou. Mohutná tvář jako na Bruegelových portrétech sedláků, oči s tvrdým pohledem utkvělým v reálném světě; můžeme tak věřit Vasarimu, který o něm tvrdí, že šel za rakví svého syna, aniž uronil jedinou slzu. Vedle něj Fra Angelico v sutaně, pohroužený do sebe. Dvojitý pohled, pohled vizionáře a pohled pozorovatele, a pro doplnění charakteristiky detaily rukou: pevně semknuté ruce Lukovy a jemná ruka Bratra Anděla, gesto váhání, prsty *in dubio*. Oba malíři kaple San Brizio se dotýkají rameny, ačkoli je odděluje půl století – neboť věci se odehrávají v dobách, kdy zavazovala solidarita a nebylo zvykem dělat z uměleckého předchůdce hlupáka.

Vzkříšení těl se odehrává na rovině ploché jako stůl. Nahoře dva urostlí andělé s nohama pevně opřenými o vzdušný oblak dují do dlouhých trubek: „Jeho nohy byly podobné bronzu rozžhavenému v peci, a jeho hlas jako zvuk mnohých vod.“ [Zj 1,15] Druhé narození, vyjití z útrob Velké matky, se děje uprostřed zmatku. Scéna je okořeněná eschatologickým humorem, provází ji smích kostlivců pozorujících člověka oblečeného vlastně v tělo. Zarážející detail: Signorelli, autor mistrovských aktů, měl o osteologii docela fantastické představy: pánevní kost tvoří jakýsi široký pás, který má vpředu čtyři otvory.

Finimondo je freska se silným dramatickým napětím. Vpravo se ještě radí učení doktoři, ale nebe je už v plamenech. „Tu vzal anděl kadidelnici, nahrnul do ní oheň z oltáře a vrhl ji dolů na zem; a nastalo burácení, hřímání, blesky a zemětřesení.“ [Zj 8,1] V druhé části oblouku se prostírá další freska, zástup mužů a žen s dětmi na rukou. První oběti leží na zemi a jejich těla mají definitivní nehybnost věcí. Nad nimi zoufalá gesta bezmoci u těch, kdo by ještě chtěli uprchnout.

Berenson má pravdu, vysvětluje-li zálibu renesančních mistrů v aktech nejenom jejich opojením smyslovými, dotykovými vjemy a pohybem, ale také požadavkem exprese. Nahá těla jsou schopna v nejvyšší míře vzbuzovat vzrušení. Svědčí o tom freska *Zavržení*,

která nám spaluje kůži, na jazyku ulpívají z ní kusy popela a v chřípí zanechává žlutý, sirný zápach.

Scéna je přeplněná a bez perspektivy. Nahá těla jsou na sebe namačkána jako v krytu nebo ve sklepe při bombardování. V zásadě nejde o těla jednotlivých lidí, ale pouze o velký propletenec akcí a protiakcí, úderů vykonavatelů rozsudku a obranných gest zatracenců. Signorelli fascinovaný problémem pohybu chápal jeho fyzické a metafyzické důsledky. Věděl, že v každé akci je zárodek smrti a že konec světa je poslední výbuch a zničení nahromaděné energie. Mnoho let před Galileem a Newtonem definoval tento malíř *quattrocenta* svým chladným a objektivním štětcem fyzikální zákonitosti pádu těles.

Nebe nad zatracenými je studií různých stavů rovnováhy. Tři andělé představují tři křídlaté trojúhelníky. Dva zatracenci po levé straně mají těla znetvořená bezvládným pádem. Ďábel s robustní ženou na hřbetě se snáší klouzavým letem ptáků plachtících proti větru. Pokud se někdy podaří napsat skutečné dějiny vědy, nemůže být pominut přínos malířů patnáctého století, kteří důkladně zkoumali otázky prostoru, pohybu a hmoty.

Na závěr musím vypustit z úst rouhačská slova na adresu autorů výtvarných příruček: orvietské fresky působí mnohem silnějším dojmem než Michelangelovy fresky v Sixtinské kapli. Michelangelo malby z kaple San Brizio znal a byl jimi nepochybně ovlivněn. Ale vidění následovníka je poznamenáno pomí-

jivou krásou, a příliš ohebný a volný jazyk spíše věci ovíví, než by je vyjadřoval.

Velcí básníci mají jen zřídka štěstí na velké ilustrátory. Dante našel důstojného interpreta v Lukovi Signorellim. Kromě portrétů několika básníků a, což je příznačné, Empedokla, který se vynořuje z temného pozadí medailonu jako z Etny, se v kapli San Brizio nachází jedenáct menších fresek k *Božské komedii*. Zasněžení ikonografové došli k tomu, že tyto fragmenty ilustrují prvních jedenáct zpěvů *Očistce*. Nikoli bez neshází a pochybností. Například na první ilustraci vidíme Danta klečícího před jakousi postavou v rozevlátém šatě. Příslušný verš básně hovoří o *l'uccel divino*, božím ptáku neboli andělu. Potíž spočívá v tom, že zobrazená postava nemá žádná křídla, avšak neochvějný ikonograf Franz Xaver Kraus brblá: „zweifelhaft“ [to vůbec není jisté], a nesmírně se tím trápí. Mimochodem řečeno, dělat si posměšky z ikonografů se v naší době sluší (forma vytlačila smysl a význam).

Autobus sjíždí ke stanici širokou serpentinou a město hned za branou mizí z očí. Znovu je vidět až z okna vlaku. Všemuvádí Il Duomo jako zdvižená ruka proroka. Ale *Poslední soud* je pojednou zavřen pod klenbou kaple San Brizio a nad městem se nenaplnuje. V medově zlatožlutém ovzduší spí Orvieto klidně jako ještěrka.

Text je ukázkou z knihy esejů *Barbarzyńca w ogrodzie* (*Barbar v Zahradě*), která vyjde v nakladatelství Opus. Z polštiny přeložil Josef Mlejnek.

Pohled na středověké Orvieto.

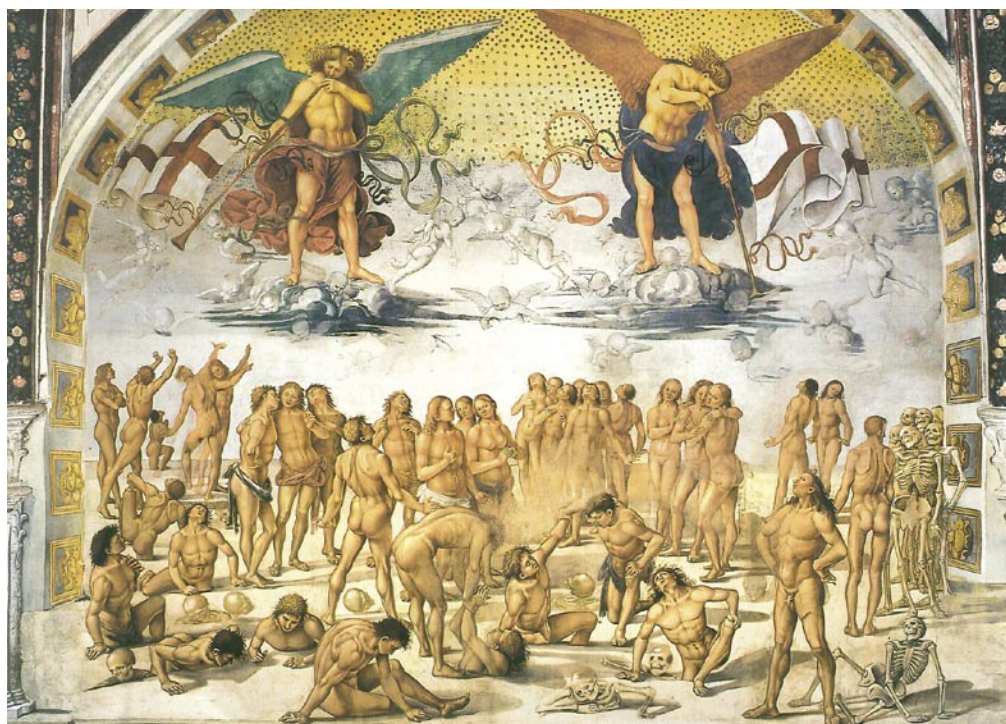
Orvieto, průčelí katedrály.

Orvieto, interiér katedrály. Foto Aleš Flídr.

Zrození Evy, reliéf na průčelí katedrály v Orvietu.

Luca Signorelli, Kázání Antikrista a Vzkříšení těl, kaple San Brizio, Orvieto.

Luca Signorelli, Zavržení, kaple San Brizio, Orvieto.

Fra Angelico a Luca Signorelli, strop kaple San Brizio, Orvieto.

Nepomíjející světlo Paula Celana

ZBIGNIEW HERBERT

Paula Celana považuji za jednoho z největších básníků dvacátého století. Hovořím-li o něm, cítím velkou obtíž spočívající v tom, že v zemi upadlého jazyka mám mluvit o básníkovi velice sublimním. Je to stejné, jako kdybych pocházel ze země Wuhugugu, kde znají sto nebo tisíc slov (jak se chvástají někteří nacionalisté), a měl vysvětlit Mallarméa nebo mluvit o záludnostech – a vlastně ne o záludnostech, ale o krásné jednoduchosti – Kantovy filozofie. No, nedostává se mi slov. Toto jsem zaznamenal ve čtvrt na pět ráno, kdy se obvykle v noci budím jako správný mnich a spěchám na kvintu. Ach ano, byl jsem v řádu, chtěl jsem být řeholníkem, ale řád mě nechťel, a měl pravdu. Proto mne přepadl takový smutek.

Poslední Alexandrie v Evropě

O čem tu v podstatě máme mluvit? O tom, že byl nešťastný z toho, že se narodil v Černovicích, to se mi ovšem zdá být hodně důležité, poněvadž nikdo v Černovicích nebyl. Já také ne, ale hodně lidí z Černovců znám. Byla to líheň géníů, byl to, podle mých představ, takový Lvov, střetnutí mnoha, mnoha kultur, byla tam univerzita, nevím kolik měly obyvatel, musel bych se podívat do encyklopedie, ale... možná sto dvě stě [tisíc] dejme tomu. Sefardských Židů, Arménů, Poláků tam podle všeho moc nebylo, Rumunů, mnohá střediska takzvané subkultury, lidé z Bukoviny, kteří tvořili národ podobného druhu jako Huculové, řekněme, které Vincenz tak krásně vylíčil... Stejně jako ve Lvově, ti Ukrajinci, mám to v rodě: nejsou v něm vůbec Poláci, jenom Angličané, Rakušáci, Němci, Němci naštěstí nejméně, babička z Arménie. A to všechno bylo absolutně normální.

A mám mluvit k národu, který je na sto procent čistý! Stoprocentní Polák je stoprocentní idiot. Totéž

se dá říci o Američanech. Ale platí to o každém národu. Lidé nenávidí černochoy, v Polsku nenávidí Židy. To znamená všeobecnou xenofobii. Tam naopak nebylo pro xenofobii místa, a z tohoto prostředí, z této Alexandrie, ano, byla to Alexandrie, poslední Alexandrie v Evropě, kterou jsem zaznamenal, potkal jsem někoho: „Á, vy jste z Černovců?“ ptám se. – „Ano, ano, jsem odtamtud.“ A podívejme, vynikající matematik, a podívejme Canetti – jsou z Černovců. Dan Pagis, nejlepší hebrejský básník, který už bohužel nežije a kterého jsem potkal v Holandsku, o to je to legračnější, se mi vrhl kolem krku, ačkoli jsme nic o sobě nevěděli – byl z Černovců.

Kdybych pocházel z Varšavy, bylo by to něco jiného. Varšava je mazurské dno, černá díra v zemi. Prodal bych to Dánům úplně zadarmo, ještě bych jim doplatil. A s těmi okraji, obrubami, se Suvalkami, s Lublínkem, Krakovskem, dosídlenou Vratislaví, s Trojměstím, s tím bych se pokusil něco udělat. A to určitě mělo vliv, především mnohojazyčnost člověka uzpůsobuje tomu, že jazyk je zábava, hra. Mohl bych [rozumět] dnešní jidiš, naučil jsem se jí na dvorku. Teď jsem si vzal knížku v jidiš, trochu čtu. Dost jsem už zapomněl, měl jsem tehdy čtyři nebo pět let, ale základy jazyka mám, když něco slyším, rozumím tomu. Chodím do židovského divadla v jidiš. Hebrejšтина, to je jiná věc.

Evropská unie, to je spolek jakýchsi podivných úředníků, z nichž se někteří drží Shakespearova jazyka a mají za to, že se tak budou moci dorozumívat s ostatními. Ale toto byla úplně jiná Evropa. Canetti, s nímž se přátelím, dá se to tak říci, povídá: „Mohl bych na vás začít mluvit španělsky.“ Já: „Víte, to je jazyk, který neznám, a vždycky si ho budu překládat do francouzštiny.“ On na to: „Povím vám to sefardsky, židovsky.“ To byl zázrak. Chodili jsme v noci Londýnem, a on mi

něco povídal. Úplné osvícení, jazykové osvícení zvuky řeči. Z toho se rodí jazyk.

Jiné gravitační zákony

Co se dá ještě říci o Celanovi? Nebyl to básník Mallarméova typu. V čem je potíže? Všechny básně jsou srozumitelné. Nebo inteligibilní, tak by to řekl filozof: to znamená pochopitelné, absolutně všechny [...], pouze jsou jinak stavěné než moje. Mohu-li se tak vyjádřit, psal jsem básně spíš na principu klasických stavebnicových částí, jedna část se přikládá ke druhé, něco z toho vyplyne, něco se [vytváří] mezi... nemám pravdu? A on staví... To se mi zprvu jevilo jako něco po vzoru obrazů Joana Miróa, že je tu nějaká postava, potom nějaká taková opička, nějaké dítě, pak nějaká linie, potom jiná postava. Ne, není to tak. Tak se mi to jevilo dříve. Jde tu jednoduše o jiné zákony gravitace: výš, níž. Moje zákony gravitace jsou newtonovské. Jeho gravitačními zákony jsou gravitační pole, a to jsou zcela odlišné věci. Víš, není to věc stabilní, to není fyzika stabilního tělesa, v podstatě pouze tyto zákony vysvětlující celou skutečnost gravitačního pole neboli přitažlivosti, přitahování. Nelze je vyjádřit v klasické fyzice.

Odhalil gravitační pole slov, významů, obrazů. Nepodobá se nikomu. Žil v německém jazyce, mohl z tohoto materiálu stavět, vhlubovat se do něho, proměňovat, zdokonalovat, on je však básníkem bez předchůdců, a obávám se, že rovněž bez pokračovatelů. Nelly Sachsová, to jsou nějaké vzdálené ohlasy, vzhledem k atmosféře poválečného období... lidé, kteří prošli tím, co prožil Celan, jemuž se podařilo nějak přežít, přišel přece o celou rodinu a zůstala mu němčina, jazyk vrahů jeho rodiny. On sám se lásky k tomuto jazyku nedokázal zbavit, ale trápil se, styděl se za to, že nedokáže psát francouzsky (a uměl francouzsky dobře) nebo se naučit hebrejsky.

Je to v každém případě poezie, která vzbudila pozornost filozofů. Psali o ní Gadamer, Adorno, neboť znamená pokus o vytvoření nového básnického subjektu. „Já“ se u něj objevuje velice zřídka. Já „vidím a popisuji, protože se mi po tobě stýská“ – nic takového tam není. A nová skutečnost: to znamená ta skutečnost není přízračná, není odleskem idejí, nejsou to

objekty, které jsou nepravdivé, jaksi zdánlivé, jsou jenom míň těžké, míň oblepené něčím takovým velice pozemským, nevím. To se dá jen velmi těžko povědět. Buď mění svůj vztah ke skutečnosti, nebo skutečnost ohýbá k sobě, [u něj] si tyto dva prvky, tak zvaný lyrický subjekt a popisovaný objekt, vyměnily místa. Přesunul gravitační pole a ona začínají fungovat jako odlišná mlhovina, která má jiný druh přitažlivosti než sluneční soustava. A v tom tkví jeho velikost.

Žár

Celan žil krátký čas v Německu, ale nevydržel tam a odjel do Paříže. Uměl francouzsky, protože před válkou studoval v Tours medicínu. A přednášel němčinu Francouzům. Nemohl, nechtěl a z tisíce jiných důvodů nebyl schopen se od tohoto jazyka osvobodit. A přitom u něj nejde o žádnou nenávist k tomuto jazyku, že by chtěl ten jazyk podupat, zašlapat. Majakovskij by takový nenáviděný jazyk, v němž by musel psát, rozdupal.

I při vysoké úrovni, jak jsem přesvědčen, německé poezie, je Celan vůbec postavou *à part*, kterou nelze přiřadit k žádné škole. Francie jeho milovanou zemí nebyla, na Německo reagoval alergicky, Rakousko, to nesnášel ještě víc než Německo. Existuje korespondence s Nelly Sachsovou, velmi vzrušující, dal by se napsat velký román o tom, jak se oni dva sbližovali, hledali, plno všelijakých zdvořilostí, náznaky sympatií, propuknutí velké lásky, když ona přijela, a byla patrně jedinou bytostí, kterou měl, která se ale vrátila do Německa.

Objevuje se u něj slovo *glühen*, což se hodně často nepřesně překládá jako „planout“, ale *glühen* je o tom, jak dohasíná oheň, ohniště nebo krb: takový zázračný, už shořelý kousek dřeva sálá, řežaví, má takovou a takovou barvu a teplo. Jsou to jeho poslední [chvilky] mezi životem a popelem. Takže Celan se spaluje, sálá, řežaví v té poezii, takovým nepomíjivým světlem.

Noc ve Frankfurtu

Poznal jsem ho na večírku u vydavatele, trochu jsem se opozdil, bylo tam asi padesát lidí, a kdo je ten člověk

tam, to je Celan. No a vyšli jsme do nočního Frankfurtu. On nic neříkal, a já neříkal taky nic. Trpěli jsme podobnou nemocí. Víím, že při takových stavech, a on v takovém stavu byl, je nutná přítomnost, protože každé slovo je zbytečné. Ale když jsme zašli kamsi na pizzu, majitel nás začal vyhánět se slovy: „To kvůli vám, haličským Židům, tohle [všechno],“ Naráželi jsme při té cestě na vrcholy absurdity, s pouličními holkami, to všechno probíhalo, s majitelem jsem se ještě strkal na schodech, ale on šel klidně, muselo to být, patřilo to k partituře, kterou on nenapsal, ale hrál. Asi tak kolem čtvrté páté Celan říká: „Tak já jdu do hotelu.“ Já říkám: „Tak já vás doprovodím.“ Podali jsme si ruce a bylo to z mých setkání takové plné setkání, plné významů.

Byl to hezký muž, právě s takovým tajemstvím; pravidelné rysy, hezké oči, hezké ruce, silný, široká ramena, středního vzrůstu. A stejně i krásně četl, obzvláště své básně. Hodně překládal, a nebylo to pro něj cvičení, ale potýkání se s jiným jazykem. Znáím jeho překlady Majakovského. Není to Majakovskij stoprocentní, ale je to četba velice vzrušující. Je přeložený, ne, je dokonce přefiltrovaný Celanovou poetikou, neboť se tvrdí, že všechno překládal do Celana, ale to není pravda.

* * *

Ten jeho poslední krok byl vepsaný do jeho života, to nebyl žádný šílený skutek. Téměř nepil, nedráсал se, vypadal ukázkově zdravý, hezký, hladký, čerstvě oholený, žádná dráždidla na podněcování obraznosti, nepotřeboval to.

Žena pro něho najala pracovní pokoj s vyhlídkou na Sein, a to ho přitáhlo. Myslím, že v tom nebylo žádné romantické gesto, ale určitý pocit, že se to naplnilo.

A dále už to nemohl nést.

Ze záznamu pořázeného na základě rozhovoru s Piotrem Kłoczowským ze dne 26. prosince 1997. Z polštiny přeložil Josef Mlejnek. Mírně kráceno, upraveno.

Paul Celan (vlastním jménem **Paul Antschel**) se narodil 23. listopadu 1920 v Černovicích v Rumunsku (dnes na Ukrajině) v židovské rodině. Své příjmení si porumunštil na Ancel, ze kterého vytvořil anagram Celan. Jeho rodiče zahynuli za druhé světové války, on sám byl vězněn v pracovním táboře. V roce 1947 se mu podařilo uprchnout z komunistického Rumunska a usadil se v Paříži. Dne 20. dubna 1970 byl nalezen utonulý v Seině.

Kdo byl Zbigniew Herbert

Rozhovor s Katarzynou Herbertovou (úryvky)

Čím tedy začneme?

Sám nevím, nejsem si jistý, že vůbec musíme nějaký rozhovor vést. Trochu se tohoto rozhovoru obávám.

Proč?

Protože bych vám nerad způsobil nepříjemnost a nechtěl bych publikovat něco, co by poškodilo vašeho muže, ježž obdivuji.

Já se toho rozhovoru také bojím. Ale musí se už konečně uskutečnit. Nelze ho déle odkládat. Je třeba vše uvést na pravou míru, vyjasnit a povědět různé věci. Lidé oceňují Herberta za to, co napsal, ale hodnotí i to, co občas říkal, obzvláště na sklonku života. Je nutné pochopit, kdo Zbigniew Herbert byl.

A kým byl?

Právě toho jsem se bála.

Proč?

Dokážu to říci? Jsem jenom jeho žena.

Ale kdo jiný, když ne vy? My – čtenáři, vyznavači a obdivovatelé, kritici – se o Herberta přeme a budeme se přit ještě několik generací. Boj o Herberta už probíhá a bude probíhat možná donekonečna. Stejně jako probíhá i v dnešní době boj o Norwida, o Mickiewicze, o Słowackého. Každý směr polského myšlení chce mít Herberta pro sebe. Ale jen vy můžete říci, kým skutečně byl.

To je otázka, se kterou se sama potýkám. Protože Zbyszek měl velice odlišná období. Měnil se, někdy

se měnil velice výrazně. Občas se měnil skoro k nepoznání.

Ale měl v sobě něco stálého, trvalého, co jiné přitahovalo.

Myslím, že to byla především jistota.

Jaká jistota?

Jistota poslání, které má básník naplňovat. Ona jistota, o které píše v básni Poslání pana Cogito. A vedle toho také citlivost. Z dětství si přinesl něco, co ho provázelo po celý život. Citlivost k údělu ponížených, kterou mu vštípila jeho milovaná arménská babička Marie Herbertová z rodiny Balabanů. Jí je věnována úvodní báseň sbírky *Epilog bouře*. Vštípila mu vnímavost k chudým, hladovým, bezdomovcům. Právě babička s ním chodila za lidmi uhnízděnými v norách, sklepech, suterénech. Vždy měla skupinu takových podobných lidí, o které se starala. A Zbyszek k ní velice lnul. Mnohokrát mi řekl, že jediná žena, kterou v životě miloval, byla jeho babička.

To řekl vlastní ženě?

Zbyszek byl takový. Měl na to právo. Já jsem v jeho životě tolik neznamenala. Myslíte, že měl lhát?

Když jste nic nenamítala...

Víte, s ním to nebylo jednoduché. Byl nejspíš konfliktní. Existovaly určité oblasti života či spirituality, kde byl přesvědčen, že má absolutní, fundamentální pravdu. Napsal, že jeho obraznost je „kousek prkna“ a že jeho „jediným nástrojem“ je „dřevěný klacík“: „tluču na prkénko / a ono mi odpovídá / ano – ano / ne – ne“.

Ale dokázal také změnit názor – dokonce i v závažných věcech –, když ho někdo přesvědčil. Neměl pocit, že má pravdu výlučně on, ale měl vlastní cestu, jíž se ubíral po celý život.

Vždycky?

Vždycky, co jsem ho znala. Vždycky byl jistý, citlivý a osamělý.

Měl přece přátele.

Lze mít milenky, ženu, tisíc obdivovatelů, dokonce i oddané přátele, a být přesto osamělý. Právě takový Zbyszek byl. Když jsem ho v roce 1956 poznala, bylo mu třiatřicet let. Kisiel (Stefan Kisielewski) mu sehnal místo správního ředitele Svazu polských skladatelů a já tehdy pracovala v právě vznikajícím Sdružení polských hudebních umělců, s nimiž měl Svaz skladatelů společnou adresu. Všechny ženy ve Svazu skladatelů se o Zbyszka žárlivě přetahovaly.

Byl hezký?

No, tehdy vlastně ani moc ne. Sám sobě se vlastně líbil jen málokdy. V dopisech žehral na to, že nevypadá dostatečně vážně, že má moc tlusté nohy, že je až příliš podsaditý. Ale pokud si pamatuji, byl hodně štíhlý. Zkrásněl až po čtyřicítce. Tehdy kdosi velice výstižně poznamenal, že Zbyszek připomíná delfína. Něco takového skutečně v sobě měl při jeho inteligentní tváři, dlouhém krku, krásných modrých očích. V každém případě měl kouzlo. Vždy měl v sobě silné kouzlo. Tím si všechny získal. Pomohlo mu to také setrvat v úřednické funkci, na kterou se vůbec nehodil.

Postrádal organizační talent?

Především musel být v práci už v osm ráno. Ale on pracoval v noci. A žil především v noci. Tehdy ho také zajímalo pouze psaní. Sbírka *Struna světa* byla patrně zkomponována už v nakladatelství. Noci trávil tím, že psal nebo se přel s různými přáteli. Přátelil se s Tyrmadem, Najderem, později s Grochowiakem, Ire-

Zbigniew Herbert
s ženou Katarzynou
(vpředu v bílém)
a Krzysztofem
Pendereckým v Berlíně
v roce 1968.
Fotografie
z Herbertova archivu.

dyńským, Kisiel, Zawieyským. Tato přátelství byla velice rozdílná, ale velmi srdečná. Opravdu důležité byly pro něj dvě věci – poezie a Polsko.

Čím si vás nakonec získal? Svým kouzlem, politikou, nebo svými básněmi?

Spíš poezií. I když se nikdy nesnažil mne okouzlovat vlastními verši. Chodili jsme do jednoho podniku, kde měli maďarské víno, a tam mi recitoval básně. Ale nikdy své vlastní. Byly to básně Miłosze, Czechowicze, Gałczyńskiego, Wierzyńskiego. Učil mě poezii. Sváděl mě cizími básněmi.

A své vlastní básně vám nikdy nerecitoval?

Nikdy. A když jsem ho prosila, říkal, že své básně neumí nazpaměť. A byla to pravda.
(...)

Viděla jste Básně psané Múze dřív, než vyšly knižně?

Viděla jsem jejich xerokopii. Na konci života je vložil do desek z nějakého starého sešitu a napsal na ně: „Nikdy nepublikovat.“ Taková byla jeho vůle. Nechtěl narušit intimitu své první lásky. Jsou to mladistvé první pokusy. Myslíte, že lze přehlížet vůli zemřelého autora?

Nevím. Ty básně už spatřily denní světlo. Zнала jste Múzu osobně?

Nikdy jsem se s ní nesetkala.

Věděla jste o tom, že si s ní dopisoval téměř do konce života?

Samozřejmě jsem věděla, že Múza byla v jeho životě velice důležitá osoba. Nebyla to jenom láska. Múza ho rovněž utvrzovala v jeho životních volbách ještě předtím, než mu je začalo potvrzovat uznání jiných básníků, kritiků, čtenářů. Když se od těch dopisů oddělí začátek a konec, je vidět, že jde v podstatě o vnitřní dialogy.

Proto jsou důležité.

Jsou důležité. Zbyszek tehdy potřeboval někoho, komu se mohl svěřovat, a takovou důvěrnou osobou byla pro něj Múza. Vždyť jí vykládal filozofické otázky, jimiž se zabýval. To je kromě milostné části také filozofický památník. Stejně jako Kierkegaardovy dopisy jeho milovaným osobám. Múza byla zrcadlo. A Zbyszek ji potřeboval. Ona přece přepsala na stroji první jeho básnickou sbírku *Struna světla*. Velice mu pomáhala po několik let. Ale poté, kdy se kvůli němu rozvedla a věci začaly vypadat vážně, Zbyszek se cítil být ohrožen. Bylo mu něco přes dvacet, chtěl psát, stěží se dokázal postarat sám o sebe. Co by si počal se ženou a s dvěma dětmi? Nebyl na takový svazek připraven. A když jsme se poznali a on jí řekl, že se musí rozejít, zhroutil se z toho.

Na konci života v jedné ze Tří erotik napsal: „Myslím teď/ hanebně zřídka/ na mou První Velkou Opuštěnou/ /.../ co tká/ na zubelnatělých stavech // je pro mne jako/ prázdné nástupiště.“ Takže láska nenávratně minula. Ale korespondence zůstala.

Protože Zbyszek měl z tohoto důvodu velice silný pocit viny. Stále to v něm zůstávalo. Proto jí psal dopisy, posílal pohlednice. Rozchod s ním prožívala hrozně. A nebyla v tom jediná. Podobné dopisování Zbyszek udržoval i s jinými známými ženami, s nimiž jej před-

tím něco spojovalo. Velice si přál nikomu neublížit. Ale v jádru věci ubližoval. Protože každý muž, který opouští ženu, jí ubližuje. Tak to bylo i u Zbyszka. A zamotával se do toho, protože... Ale proč já vám to všechno vysvětluji? Jste muž. V tomto ohledu se Zbyszek neodchyloval od normy.

Všechno mi nemusíte vysvětlovat. Vím, jaký je to těžký rozhovor. Poslouchám a obdivuji se tomu, jak o všem dokážete mluvit.

Přemýšlela jsem o všem celý život. Měla jsem v životě pouze jednu roli – rozumět mu. Zpočátku jsem se zpěchovala, pokoušela jsem se bojovat. Proto byl pro mne tento svazek tak těžký. Ale potom jsem si uvědomila, že mou povinností je mu rozumět. Nic víc. Uběhla řada let, než jsem k tomu dospěla. Nebylo to však snadné. Pro mě, ale ani pro něho. Ani s těmi anděly jsem se na počátku nedokázala vyrovnat.

A jak jste se s nimi vyrovnala?

Moje sestra mi nakonec řekla: „Koupila sis boty, které ti jsou těsné, a teď je musíš rozchodit.“ Ale nebyla to jen záležitost těsných bot. Ty známosti vznikaly v obdobích jeho euforie. V nich Zbyszek překypoval. Všechny boty mu byly těsné. Celý svět mu byl příliš malý. Bylo to po celé roky nepopsatelné drama, pro mne, ale i pro něj. Protože když euforie pominula, hrozně moc trpěl, cítil se být vinen a snažil se všechno napravovat. Pro nikoho z nás obou to nebylo lehké. V každém případě jeho první krize v Berlíně skončila odjezdem do Ameriky na turné, které uspořádal Poetry Center. Měl zase autorské večery, cestoval více než dva měsíce od města k městu. A znovu nastalo období intenzivní aktivity. Z první americké túry si přivezl nové známosti a nabídku přednášet na univerzitě v Los Angeles. To bylo důležité, naskytla se šance být materiálně zajištěný. Přinejmenším natolik, abychom si mohli v Polsku koupit dům a usadit se. Důležitější však bylo to, že v průběhu té cesty přišel o přátelství člověka, který byl pro něj vždycky důležitý.

Czesława Miłosze?

Byla to velice ostrá hádka, ale později ji nafoukli do nebetýchých rozměrů.

Myslíte, že šlo jenom o hádku?

Byl to hrozný výstup. Ale k tomu, aby bylo možné tuto situaci pochopit, je třeba znát Zbyszkovu osobnost, a znát také Czesława, který ve společnosti velice rád provokoval. Byla to spíš srážka dvou obtížných povah nebo dvou konvencí řeči než střet skutečných důvodů. Dovedete si představit, že by Miłosz skutečně chtěl připojit Polsko k Rusku? To je naprostý nesmysl.

Takto Zbigniew Herbert tuto situaci vyličil v devadesátých letech. Vyprávěl vám o tom, když se vrátil z Ameriky do Berlína?

Zbyszek tehdy bydlel u Miłoszů. Czesław mu to sám nabídl. Byli si oba skutečně velmi blízcí. Bylo to něco víc než známost, nebo dokonce přátelství. Zbyszek Czesława v určitém smyslu miloval, a jsem přesvědčen, že také Czesław choval ke Zbyszkovi opravdové city. Zbyszek byl přitom jedním z mála lidí, jež tolerovala Czesławova žena Janka, která pečlivě dohlížela na to, aby různí polští literáti Czesława neobtěžovali. A Zbyszek byl u Miłoszů vždy vítaný.

Co se tehdy vlastně stalo?

Já u toho nebyla. Mohu pouze zopakovat to, co mi tehdy vyličil Zbyszek. Šli společně ve třech na večeri k manželům Carpenterovým, kteří kromě jiného Herberta překládali. Hodně se tam pilo. A samozřejmě se všichni bavili o Polsku, protože tehdy se o Polsku mluvilo pořád. A nakonec, když už byli všichni hodně opilí, začal Miłosz s tou svou provokací o připojení Polska. Velice rád žertoval a věděl, jak je Zbyszek v téhle věci zásadový. Celé drama Polska od vypuknutí světové války prožíval nesmírně vážně. Všechno, co tím či oním způsobem zasahovalo jeho citové sepětí s vlastní zemí, nabíralo v jeho očích mimořádné rozměry. Tehdy také došlo k výbuchu. Zbyszek explodoval. Nevím, co Czesławovi řekl, ale když od Carpenterů odešli, Janka už Zbyszka u nich v domě nechtěla vidět. Dopustil se tehdy nějaké-

ho strašlivého faux-pas. Přesně si to ale ani jeden z nich nepamatoval, protože byli oba opilí. Ale zadřená tříška nezmizela a po letech z ní někdo chtěl politicky těžit.

Opravdu myslíte, že šlo jen o žertování při vodce?

Samozřejmě, že nejenom. Czesław patřil k jiné generaci. Když vypukla válka, byl Zbyszek čtrnáctiletý chlapec. Málo věcí z tehdejšího světa chápal. Ale Czesław tehdejší Polsko vědomě zakoušel, a rovněž bolestně. Národní demokracie, antisemitismus, autoritářství národní demokracie – to všechno jej bolelo. Předválečné Polsko si pamatovali naprosto odlišně. Zbyszkovi se po něm stýskalo a idealizoval si je, ale Czesław se za ně spíš styděl. Zbyszkův otec byl legionář, měl socialistické názory. Jako ředitel banky měl často co do činění s chátrajícími statky zemanů nebo šlechticů. Pobuřovalo ho, co se tam dělo s lidmi. Ale určité nad tím pobouřením, nebo dokonce hanbou nakonec převážily vlastenecké emoce. Zbyszek byl vychován ve velmi patriotickém duchu. Otec ho dokonce poslal do kadetky. Ale básník u kadetů – to se nemohlo povést. A také se to nepovedlo. V každém případě Zbyszek vnímal předválečné Polsko právě z této perspektivy. Zatímco Czesław v té době už publikoval, pohyboval se v levicovém prostředí skupiny Żagary. A s tím úzce souviselo i odlišné chápání vztahu mezi levicí a pravicí. Pro Czesława představovali pravici národní demokraté mlátící holemi židovské studenty, zatímco levici ztělesňovali socialisté, kteří napadené bránili. Zbyszkovi ztělesňovali levici Sověti, kteří okupovali Polsko, zatímco pravice, to byli lidé antikomunistického vlasteneckého podzemí. Je to velice zjednodušená verze, ale toto napětí mezi nimi bylo vždycky. Ale i přes toto nevy-slovované napětí fungovalo mezi nimi jakési zvláštní emocionálně intelektuální pouto.

Až do té osudné večere u Carpenterových...

Myslím, že děle. Ten výbuch úplně všechno nezničil. Už po návratu ze své první cesty do Států Zbyszek Czesławovi napsal: „Budu tě pronásledovat svou podivnou láskou do konce života, a dokonce ještě nějaký čas potom. (...) Musíš pochopit určité věci, které ti nedokážu

řící, protože se mi svírá hrdlo. Prosím, buď ke mně velkomyslnější a odpouštějící.“ Něco je k sobě asi ještě táhlo. Když měl Zbyszek v roce 1971 přednášky v Los Angeles, zažili jsme tam velké zemětřesení. Byla to katastrofa skutečně v americkém stylu. Zemětřesení zničilo dokonce telefonní síť. Normální spojení tehdy nefungovalo. Tehdy nám Czesław napsal dopisnici, že se nemůže k nám dovolat, že má strach, co s námi je, a prosí, abychom mu zavolali. Když bylo spojení obnoveno, tak Zbyszek – patrně z univerzity, kde telefony fungovaly asi rychleji – zazvonil do Berkeley, kde Miłoszovi bydleli. Myslím, že velice chtěl s Czesławem mluvit, patrně navázat znovu kontakt, obnovit vztahy. Ale telefon vzala Janka a řekla, že Czesław není doma. To Zbyszka velice nazdvihlo, protože si nějak domyslel, že mu neříká pravdu. A potom k nám zavolał Czesław. Ale nebylo to od nich z domu. Asi ze své pracovny na univerzitě. A tehdy mi Zbyszek poručil, abych řekla, že není doma. To znamená, že jsem musela udělat přesně totéž, co udělala Janka. A tím vztahy skončily. To bylo špatné. Ale myslím, že vzájemné uznání, ne-li dokonce fascinace tím, co oba psali, bylo příliš málo na to, aby to vyvážilo ideové napětí, které mezi nimi vždycky existovalo.

Nikdy se už potom nestýkali?

Prostřednictvím básní. Ještě v osmdesátých letech si posílali své nové sbírky. O jedné z Czesławových knih Zbyszek prohlásil, že „je jako světlo, jež náhle vpadlo do jeho sklepení“. Byl uhranut Miłoszem jako básníkem, obzvlášť jeho knihou *Spasení*. V Paříži, kde se setkali na počátku šedesátých let, mu věnoval jednu ze svých nejkrásnějších básní Fortinbrasova elegie. A v posledních letech, po definitivním návratu do Polska, sledoval všechno, co Czesław publikoval. Stále častěji ho rozčilovalo, že Czesław píše tak hodně. Že publikuje i slabší básně. Silně prožíval, když Czesław vydával básně, které se mu nelíbily. Proto si Miłosz myslel, že velice nepříjemná báseň Chodasevič ze sbírky *Rovigo* je o něm. Ale je to báseň o Chodasevičovi, ne o Miłoszovi. Je mi moc líto, že se Zbyszek nedožil vydání Miłoszovy knihy *Tó*. Myslím, že by ho velice povzbudila na duchu. Postupem let mu Czesławovo přátelství chybělo stále víc a víc. (...)

Život v Americe se mu nelíbil?

Myslím, že ho přímo ničil, protože na univerzitě byla neustále na pořadu různá jako by přátelská setkání, jejichž konvence mu připadala nesnesitelně umělá. Každou chvíli se u někoho pořádával večírek, kde se očekávala naše účast. Zbyszek je velice špatně snášel. A já se těch večírků upřímně řečeno čím dál tím víc bála. Tehdy byly zrovna v oblibě vtipy o Polácích, *polish jokes*, které ho přiváděly k zuřivosti. A téměř na každém večírku se objevil nějaký dobrák americký profesor, který si neodpustil říct alespoň jeden „polský vtip“. A Zbyszek potom ztropil výtržnost. Američtí profesori jsou zdvořilí, vyrovnaní, slušní, takže se vždycky omlouvali, ale Zbyszek jejich omluvy nepřijímal snadno. Zkrátka zkažený večer. To se opakovalo zhruba jednou týdně. Ty večírky jsem nesnášela. Ale k největšímu skandálu došlo v souvislosti s Camusem, když na konci semestru nabídl Zbyszkovi smlouvu na jiné kalifornské vysoké škole. U společných známých jsme se znova setkali s profesorem, na němž smlouva závisela. Začalo to u Solženicyna. Zbyszek ho obdivoval, ale profesor a jeho žena pocházeli z Francie a měli za to, že Solženicyn je hvězda na jednu sezónu. Už z toho bylo dost dusno, když náhle v rozhovoru padlo jméno Alberta Camuse. Profesorova manželka ho nenáviděla. Zbyszek s ní polemizoval. A ona náhle – velice rozčilená – začala tvrdit, že Camus byl podlý a nízký člověk, neboť už jako starší sváděl mladičké studentky, a že ona sama byla jednou z jeho obětí. Zbyszek zareagoval tak, že se profesor, obrovské chlapisko, na něho vrhl se zaťatými pěstmi. Začali se prát. Milým a vstřícným hostitelům, kteří byli prostředníky v jednání o zmíněném místě, poničili nábytek. O nějakém místě se už nedalo mluvit, museli jsme se vrátit do Polska.

Takže katastrofa.

Proč katastrofa? Vraceli jsme se po půl roce s penězi, které nám konečně umožnily koupit si ve Varšavě dům, a měli jsme připravenou do tisku sbírku *Pan Covito*. Před návratem domů jsme se chtěli ještě zastavit v Německu. Ale tam došlo málem ke katastrofě. Při-

letěli jsme do Frankfurtu, koupili jsme si volkswagen kombi, naložili do něj celý náš majetek a jeli do Berlína, kde jsme se chtěli zdržet. Zdrželi jsme se na večeri u známých, spát jsme měli jinde. Všechny věci jsme nechali v autě. Když jsme se po několika hodinách vrátili, auto bylo vybitené. Podlomila se nám kolena, protože nám nezůstal ani jeden kufřík. Přišli jsme i o kartáčky na zuby. Nejhorší ale pro mě bylo to, že v jednom z těch ukradených kufrů byl celý *Pan Cogito*. Vyčítala jsem si, že jsem ten kufr nevzala s sebou. Řekla jsem Zbyszkovi, že bych dokázala oželeť fotografie i deník, který jsem si vedla po celou dobu, co jsme byli spolu, i naše věci, ale že se nedokážu smířit se ztrátou *Pana Cogito*. Zbyszek mávnul rukou. Řekla jsem mu: „Vždyť to už nedáš znova dohromady.“ Odpověděl: „Těžko. Napíšu jiné básně.“ Ale modlili jsme se ke svatému Antonínovi, jehož jsme oba měli ve velké úctě. A samozřejmě jsem do kostela odnesla i dar svatému Antonínovi.

Intence se týkala rukopisů, nebo všeho, co vám z auta ukradli?

Rukopisů. Protože svatý Antonín pomáhá jenom ve velice konkrétních záležitostech. Potřebuje peníze pro své potřebné a výměnou za dary nachází různé věci. Zbyszkovi svatý Antonín pomáhal hodně. Když mu za tisíc lir našel pas ztracený v Římě.

A Pana Cogito našel?

Ale nebylo to hned. Následujícího dne zatelefonovala do Berlínské akademie paní, u které jsme si před odjezdem do Států pronajali byt. Představila se a zavzlykala: „Zabili Herberta!“ Vyděšená sekretářka volala k přátelům, u kterých jsme se zdržovali. „Je to pravda, že Herbert je mrtvý?“ A Zbyszek zrovna nebyl doma, tak jsme také polekali. „Jakže, co, zabili? Od koho to víte?“ Tak jsme zavolali naši bývalé domácnosti. „Jak jste se to dozvěděla?“ A ona odpověděla, že jí zavolał nějaký německý dělník, který našel na stavbě nějaký tajemný, v blátě vyválený kufřík, ve kterém bylo plno podivných papírů. Bylo na něm naše jméno a adresa našeho posledního berlínského bydliště. A byl to přesně

ten kufr, za jehož nalezení jsem se tolik modlila. A byl v něm rukopis celého *Pana Cogita*! (...)

A za co jste se vrátili do Polska?

Museli jsme prodat obraz, který jsme dostali od Józefa Czapského. Trochu nám pomohl Zbyszkův německý vydavatel Suhrkamp. On nám vždycky pomáhal. Dal nám peníze na čestné slovo. Protože jsme neměli ani halíř.

Jen tak jednoduše dal?

On do Zbyszka investoval. Jak viděl, že se máme dost špatně a že se na obzoru žádné honoráře nerýsují, zorganizoval šňůru placených autorských večerů, ucházel se o nějaké ceny, nebo vystavoval smlouvy na knihy, které měly teprve vzniknout. Němečtí vydavatelé se o své autory starali a Zbyszek už měl v evropské literatuře jméno. Koneckonců, kdo v Polsku měl peníze? Zelináři, veksláci, nějaká ta skupinka režimních tvůrců. Mít peníze bylo podezřelé. Ale k tomu, aby člověk jakž takž přežil, jich nebylo třeba moc. Ale moc dlouho jsme v Polsku nepobyli. V roce 1973 Zbyszek získal Herderovu cenu a odjeli jsme do Rakouska, kde ji převzal. Já se vrátila do Polska, abych se starala o Zbyszkovu maminku, ale on se už zpátky nevracel. Z Rakouska odjel do Řecka. Chtěl se s přáteli plavit na lodi mezi řeckými ostrovy. Ale jel autostopem a cestou měl v Jugoslávii autonehodu. Skončil v nemocnici, málem ho to stálo život. Na smluvené setkání se však nedostal včas, takže Řecko později navštívil sám. Potom se usadil v Berlíně. Tam jsme se potkali, protože do Polska se Zbyszek vrátit nechtěl.

Z jakého důvodu?

Bál se, že mu z PLR nedovolí znova odjet. Západ ho štvál, ale strach z izolovanosti byl silnější. Obával se závislosti, znesvéprávnění. Pendlovala jsem mezi Berlínem a Varšavou, kde v našem bytě byla jeho nemocná matka. Vrátil se až na její pohřeb v září 1980. To už byla v plném proudu Solidarita, to už bylo jiné Polsko než to, před kterým utíkal. Zajeli jsme jen do Berlína

pro věci, vyklidili byt, sbalili fidlátka a už v lednu 1981 jsme se vrátili do Polska. Uháněl do toho nového Polska, jako kdyby měl křídla. Nebyl to už „trezor všech neštěstí“, o kterém píše v básni Pan Cogito – návrat. Po určitou dobu to byl trezor euforické radosti. Na ten okamžik čekal velice dlouho. Exploze Solidarity pro něj znamenala velikou radost. (...) Nedovedete si představit, jak byl šťastný. Byly to možná nejšťastnější chvíle jeho života, ale bohužel to příliš dlouho netrvalo. Po 13. prosinci 1981 byl jako pozorovatel na politických procesech s aktivisty Solidarity. Úplně ho to pohltilo. Celé dny proseděl v soudních síních. Vždy žil dějinami, psal o dějinách. Nyní cítil, že je nejen pozoruje, ale v určitém smyslu také tvoří. Tehdy jednal. Na nic jiného nedokázal myslet. A potom ho znovu zlomila bezmocnost. (...) Když pominulo období prvního šoku a velké aktivity, realita vojenského stavu na něj začala působit velice depresivně. V roce 1985 ho Jacek Trznadel přemluvil k rozhovoru do sborníku *Domáci hanba*. Zbyszek byl v tomto rozhovoru velice hořký. A Trznadelovi řekl to, co si občas nejspíš skutečně myslel, ale co nikdy předtím neříkal. Ale hlavním problémem byl především Zbyszkův zdravotní stav. Kot Jelenski ho přemlouval, abychom odjeli do Francie, ale Zbyszek se dlouho nedokázal rozhodnout. Byl přesvědčen, že je ho zapotřebí v Polsku.

Ale rozhodl se až v roce 1986.

Dokonce ani tehdy, kdy se všechno zdálo být prohrané, nebylo to pro něj lehké rozhodnutí. Večer před odjezdem seděl na posteli a říkal mi: „Nemohu..., neodjedu odsud..., nemohu odjet.“ Ale já ho prosila, protože jsem se bála, že to tu nevydrží. A navíc jsem věděla, že si dříve nebo později přijdou i pro něj. A tak jsme odjeli. To pařížské období bylo mimořádně těžké.

Proč?

Protože jsme odjížděli do velkého neznáma. Pro začátek jsme měli nějaké malé stipendium. Od Jelenského jsme dostali pět tisíc franků. Měsíc jsme bydleli ve „chlévě“ domu Kultury, kam nás pozval Giedroyc. Zbyszek se velice těžce vzpamatovával z toho, co zažil

v Polsku, proto se rozhodl, že pojedeme k moři. Během tří týdnů jsme tam utratili všechny peníze. Doslova. Neměli jsme ani na metro. Ale znovu nám pomohl Suhrkamp. Přes dva roky Zbyszkovi vyplácel stálou měsíční penzi.

Velkou?

Stačilo to na zaplacení pařížského bytu na rozhraní čínské a arabské čtvrti, nedaleko Pere-Lachaise a zůstalo ještě na běžné výdaje. Když jsme odjížděli, bylo Zbyszkovi dvašedesát let, mně se blížila šedesátka. Byli jsme už starší lidé a nevěděli jsme, jak tam dokážeme žít. Kdyby byl Zbyszek zdravý, kdyby mohl normálně pracovat, bez potíží bychom žili z jeho psaní, z přednášek v Americe, z rozhovorů, z návštěv v Německu, kde ho rádi viděli. Ale sužovala ho nemoc, v roce 1988 nastaly problémy s plícemi.

Nemysleli jste na návrat do Polska?

O návratu jsme začali přemýšlet po volbách v roce 1989. Ale nebylo to tak jednoduché. Ani organizačně, ani emocionálně. Za prvé jsme neměli peníze na stěhování, za druhé se věci v Polsku zkomplikovaly. Nebyla to už taková bezstarostná revoluce jako v srpnu 1980. A velice rychle se začalo projevovat napětí ve vztazích s našimi přáteli. K první roztržce došlo v roce 1990 po návštěvě Adama (Michnika) v Paříži. Probíhala už kampaň před prvními prezidentskými volbami a Adam se ptal, pro koho bude Zbyszek hlasovat – pro Wałęsu, nebo pro Mazowieckého? A Zbyszek byl jednoznačně na straně Wałęsy. Neměli jsme tehdy v Paříži polskou televizi a polské noviny se nám dostávaly do rukou nepravdělně. Zbyszek si uchoval v paměti Wałęsu z let 1981 a 1985. Nevěděl nic o tom, co se s Wałęsou stalo po roce 1989. Nevěděl, jak Wałęsa zacházel s jinými lidmi, jak se zachoval k Jerzemu Turowiczovi. Byl to pro něj symbol. Už tady vzniklo napětí. A potom se Adam zeptal, jestli by Zbyszek nenapsal nějaký text do *Gazety Wyborczej*. Zbyszek napsat nemohl, ale měl něco v šuplíku. Krátce předtím se totiž objevila v Londýně kniha Zdzisława Łapińského, který tvrdil, že Herbert není tak čistý, jak se dělá,

protože v padesátých letech publikoval básně v Paxu. Kisielewski ho skutečně kdysi přemluvil, aby několik svých básní dal do nějaké antologie, ale nebyly to žádné stalinistické básně. Jednu z nich Zbyszczek zařadil v devadesátých letech do sbírky *Rovigo*. Je to ironická báseň. Ale Łapiński z toho udělal důvod k pohoršení. Stanisław Barańczak tehdy napsal text na Herbertovu obranu. Zbyszczkovi se ta obrana nelíbila bez výhrad, neboť se v ní kriticky vyjádřil o *Domáci hanbě*. Napsal Barańczakovi dopis s poděkováním a s vysvětlením. Poslal ten dopis Adamovi, aby ho uveřejnil v *Gazetě*. Adam si ten dopis přečetl. Viděla jsem, jak je na rozpacích. Ale vzal si ho s tím, že ho vydá. A vytiskl ho s odpovědí Antoniho Pawlaka. Ta odpověď Zbyszczka velmi ranila. A potom se k tomu přidala záležitost s Jaruzelským. Zbyszczek Jaruzelského jednoduše nenáviděl. Byl o něm přesvědčen, že je to člověk, který zapříčinil ponížení Polska. Ale *Gazeta* Jaruzelského bránila. To vytvořilo mezi *Gazetou* s Adamem a Zbyszczkem propast už předtím, než jsme se vrátili do Polska.

Kdy jste se vrátili?

Já v roce 1991, Zbyszczek o rok později.

Proč ne spolu?

Zbyszczek přišel s nápadem, že místo do Polska pojede do Frankfurtu, kde mu nabídli ubytování se zaopatřením. Doufal, že tam bude moci v klidu pracovat. Ale už toho nebyl schopen. Byl nemocný. Někdo se o něj musel starat. Z Frankfurtu zamířil ještě na krátkou dobu do Holandska. Bylo to už nad jeho síly, ale chtěl ještě jednou vidět Holandsko. Zcela vyčerpaný odjel na Silvestra z Berlína a na Nový rok se vrátil do Varšavy. Ale už se tu nedokázal najít. Nebylo tu už to Polsko, ze kterého jsme odjížděli, ani Solidarita, ani tehdejší čisté myšlenky, ani pospolitý, přátelský život. Nebyla tu už tehdejší jasnost, ono čisté oddělování dobra a zla. Velice obtížně si to nové Polsko osvojoval, neboť byl upoután na lůžko a byl velmi osamělý. Po *Domáci hanbě*, po dopisu Barańczakovi, se mnoho kontaktů přerušilo nebo vzalo za své. Koneckonců všichni přátelé zde měli nové role, nové zájmy. Všichni byli příliš

zanepřázdňeni. Nějakou dobu to vypadalo tak, jako by nyní jen málokdo Herberta potřeboval. Lidi, kterých si po léta vážil a které obdivoval, nedokázal nyní pochopit. Ani oni mu však v podstatě nerozuměli.

Ale byl přece Polákem...

To nepochybně. Byl velkým polským patriotem, i když typickým Polákem nebyl. Kulturně příslušel ke středomořské tradici a genealogicky byl Polákem v mnohem menší míře. Jeho otec byl napůl Armén a druhá polovina byla německo-rakousko-česká. Zbyszczkova prabába z matčiny strany pocházela z rodiny německých kolonistů, polsky mluvila dost špatně. Byl přitom vychován v duchu tradičního polského patriotismu. Miloval Polsko ideální, možná zidealizované. Ale Polsko je takové, jaké je. A Poláci jsou takoví, jací jsou. Viděl celou tu naši malost. Nejvíce ji viděl právě v době, kdy jsme se vrátili. To bylo jeho osobní drama. (...) Čas vyměřený Zbyszczkovi skončil o mnoho dříve. Dožil se jen sedmdesáti čtyř let. Teď se já – takový je už úděl vdovy – pokouším ještě něco dotáhnout. Trochu se snažím celý ten čas nějak obelstít, rozšířit. Snažím se vyřešit nedořešené věci, vysvětlit, co se mu vysvětlit nepovedlo, vydat nevydané knihy.

Byla jste šťastná?

Kdy?

Během těch třiceti let se Zbigniewem Herbertem.

Nikdy jsem se tím nezabývala. Ale když už se ptáte... Možná to moje štěstí nebylo moc snadné, možná bylo dokonce občas velice těžké – každopádně pro mě. Ale byla jsem se Zbyszczkem šťastná. Víím, že mě nic lepšího ani krásnějšího nemohlo potkat.

Ptal se Jacek Żakowski. Rozhovor byl uveřejněn v *Gazeta Wyborcza* 30/12/2000–01/01/2001.

Herbertovy básně a texty i úryvky z rozhovoru s jeho ženou pro rubriku Portrét vybral, přeložil a uspořádal Josef Mlejnek.

Třetím uchem Nietzsche

Rozhovor s Věrou Koubovou

VĚRA KOUBOVÁ (*1953), vystudovala FF UK, obor němčina-angličtina, a Pražskou fotografickou školu. Uspořádala řadu autorských výstav svých fotografií a významná je její fotografická spolupráce na knize *Nesmrtelní:smrtelní, Sterbliche: Unsterbliche* (2001). Systematicky se věnuje překládání z němčiny, kromě jiných cen byla odměněna nejvýznamnější českou překladatelskou cenou Josefa Jungmanna (2004). Samostatně knižně vyšly v jejích překladech tyto tituly: Peter Handke: *Don Juan, ve vlastním podání* (2006); Urs Heftrich: *Nietzsche v Čechách* (1999); Franz Kafka: *Deníky 1913–1923* (1998), *Deníky z cest* (1999), *Dopisy Mileně* (2001), *Dopisy přátelům a jiná korespondence* (2007) a próza *Nezvěstný* (2004); Friedrich Nietzsche: *Radostná věda* (1992), *Mimo dobro a zlo* (1997), *Dionýské dithyramby a jiné básně* (1998), *Genealogie morálky* (2002), *Ranní červánky* (2004), *O pravdě a lži ve smyslu nikoli morálním* (2007); Novalis: *Zázračná hra světa* (1991); Arthur Schopenhauer: *O spisovatelství a stylu* (1994); Franz Wurm: *Rozevřená Fuga* (2004). Svými překlady se podílela na dalších titulech, podstatně na knížce Ernst Jandl, Friederike Mayröckerová: *Experimentální hry* (2005).

Za socialismu patřil Friedrich Nietzsche k filosofům, jejichž dílo nebylo v tehdejší Československu vítáno, a to je jistě jeden z důvodů, proč jeho texty nebyly po většinu druhé poloviny dvacátého století do češtiny překládány. Ten dluh se podařilo splatit až díky Vám, věnujete se překladům Nietzscheových textů systematicky a v uplynulém dvacetiletí Vaše překlady postupně vyšly a vycházejí. Ty „starší“ dokonce v dalších a dalších vydáních. Váš manžel se zabývá na Filozofické fakultě UK mj. právě Friedrichem Nietzsche, byl to on, kdo Vás k překladům jeho díla přivedl? Anebo Vás zaujal Nietzsche především svým básnickým pohledem na svět, stejně jako Franz Kafka, kterého také soustavně překládáte? Někteří vykladači ostatně považují Nietzscheho více za básníka než za filosofa. Který Nietzscheův text jste začala překládat jako první a mělo to nějaký konkrétní důvod?

Ano, dobře jste to prokoukl. Nietzscheho chápu a překládám spíš jako básníka. Aby překlad odpovídal i Nietzschemu filosofovi, o to se redakčně stará můj

muž. Po listopadu 1989 bylo konečně možné tohoto stále – a dnes opět v novém smyslu – aktuálního filosofa vydávat i u nás, jenže velká část jeho základních děl nebyla v českém překladu k mání. Nechtěla jsem se do toho pouštět, vždycky jsem chtěla překládat poezii, básnivý *Zarathustra* už přeložen byl, dva roky jsem odolávala, než mého muže napadlo nalákat mě na množství veršů v *Radostné vědě*. A když už se jednou do Nietzscheových knih začtete, zjistíte, že i jeho próza – a nemusí to být ani *Zarathustra* – je plná metaforických pohledů, obrazů, hudby. A nějak mimochodem si taky všimnete, jak velmi platí to, co svými obrazy říká. Pak už jsem překládala vše, co dosud přeloženo nebylo, po *Radostné vědě* pro nakladatelství Aurora *Mimo dobro a zlo*, na *Genealogii morálky* jsem dostala vídeňské Celanovo stipendium, Aurora vydala i *Ranní červánky*, teď se v nakladatelství Oikumené chystá překlad posledního dosud nepřeloženého základního Nietzscheho díla, jež sám ještě publikoval, *Lidského, příliš lidského*. Naproti tomu se zatím

neuvažuje o vydání *Vůle k moci*, knihy nakladatelsky sporné.

Luxus vydat už přeložené, třeba *Zarathustru*, nehledě na opovázlivost takového počínu, jsem si zatím nedovolila. Kniha *Tak pravil Zarathustra* se stále znovu vydává v legendárním překladu Otokara Fischera z roku 1914 (naposledy loni v nakladatelství XYZ), málokdy se podaří, aby se překlad stal takřka kano-nickým, prorostl citacemi a narážkami do celého lite-rárního kontextu. Přesto jsem už víckrát zaslechla přá-ní číst *Zarathustru* jinak, méně pateticky, s méně ne-přesnostmi. Ostatně podobně vžitý Fischerův překlad Goethova *Fausta* se také dočkal moderního převodu od Jindřicha Pokorného. A i když *Zarathustru* napsal Nietzsche výrazně odlišně od svých ostatních filoso-fických děl, nevznívá v němčině text tak nadneseně a extaticky. Jenže extáze oděná do biblické češtiny je možná jedno z kouzel, které nás u onoho dávného Fi-scherova překladu drží.

Druhým extrémem a zároveň oříškem pro vydava-tele a překladatele je zmíněná *Vůle k moci*. Na tu se už nakladatelství dotazují dlouho. Je to text, který Nietz-sche nedokončil, ba ani pro vydání nestačil uspořádat, v jeho pozůstalosti se nachází jen nashromážděný ma-teriál pro tuto knihu „přehodnocující všechny hodno-ty“, od které si autor sliboval prudký zlom ve filosofii. Když se Nietzsche zhroutil, ujala se věci jeho sestra, Elisabeth Nietzsche-Försterová, provdaná za fašistu a sdílející jeho ideologii. Právě ona se hodně zaslouži-la o to, že člověka, který se v každé své knize rozčiluje nad německým nacionalismem i antisemitismem, ná-sledující desetiletí nadále hanobila jako autora fašizu-jícího. Je ale pravda, že to Nietzsche sestře svým pro-vokativním vyjadřováním hodně usnadnil.

Nietzschovu pozůstalost kompilovala Elisabeth Nietzsche-Försterová spolu s Heinrichem Köselitzem podle jednoho z Nietzschových tematických rozvr-hů. Její výbor je svévolný a textově nespolehlivý, ale na-opak vydat Nietzschovy záznamy vcelku není čtenářsky schůdné, kdo se bude těmi přibližně pěti tisíci stran te-maticky nesouvisejících záznamů probírat? Ti, kdo se Nietzsche zabývají vážně, musejí ještě nějaký čas vy-stačit s chronologicky vydanou pozůstalostí německou. A jen jako perličku, s vydáváním *Vůle k moci* mají potíže

i Němci. Tedy, tu sestřinu nepublikují vůbec, ale nedáv-no našel jeden německý vydavatel pro její uveřejnění ku-riózní klíč: z pozůstalosti vybral všechny aforismy, které obsahovaly formulku „vůle k moci“: a tento svazek pre-zentuje jako jediný, na který je opravdu spolehnutí.

Nietzsche je také autorem básní, které jste přeložila a kte-ré vyšly v knížce nazvané Dionýské dithyramby a jiné básně. Jak se díváte na Nietzscheho nikoliv jako na fi-losofa, který se vyjadřuje básnickým způsobem, ale jako na básníka, který píše verše? Jak vůbec vidíte jeho místo ne v kontextu filosofie, ale poezie? Pokud přistoupíme na měřítko lineárně plynoucího času, ve stejném roce jako on se narodil Paul Verlaine. Nevjadřoval Nietzsche ve „filo-sofujícím Německu“ druhé poloviny devatenáctého století cosi podobného, co jeho současníci, Baudelaire, Verlaine, Rimbaud a další v „básnické Francii“ téže doby?

Musíme především odlišovat Nietzscheho básníka od Nietzscheho veršotepce. Nietzsche se už jako ma-lému dostalo vynikajícího vzdělání, v internátní cír-kevní škole v Schulpfortě se učil latině, staré řečtině, rétorice a básně psal už jako chlapec. Jistě, ve šlépějích velkých básníků, pěkně uspořádané do čtyřverší, opě-vující krásu krajiny, v jiných s barvitými a divokými črtami z Francouzské revoluce, anebo se jimi také ješ-tě zoufanlivě obrací k Bohu... Z těch raných veršů je patrné, že měl hudbu, rytmus a rýmy už tehdy přímo v krvi. Když pak zapisoval jednotlivé úvahy, vytratily se sice krajinky i rozhárané stavy duše, avšak touha tepat myšlenku do verše zůstala. Z takových dvoj- až čtyř-verší se už ozývá jen myšlení, „verše“ mu přitom na-pomáhají k hutnému, často výsměšnému, sarkastické-mu vyjádření, jako třeba v úvodních verších z *Radostné vědy* v souboru *Žert, lest a pomsta*. Posuďte sám:

Interpretace

Když vykládám se, vkládám sebe zpět:
sám sobě nemohu být interpret.
Kdo sám však stoupá po své cestě vlastní,
můj obraz rovněž osvětlí a zjasní.

Ecce homo

Vím, kde má můj život pramen!
Nenasytně jako plamen
žhnu a stravuji se sám.
V světlo změní, po čem sáhnu,
v uhel, z čeho se zas stáhnu:
plamen jsem – v tom jasno mám.

Ovšem na konci těžce *Radostné vědy*, v *Písniích prince Psance*, se už najdou skutečné básně, třeba *Mistrál* nebo *Sils-Maria*. Ale ani u těchto básní mě nikdy ne-
napadlo zařazovat je do evropského literárního kon-
textu, svou sílu mají asi jen uvnitř Nietzschova díla.
Jsou přece jen příliš těsně svázané s jeho filosofií, kaž-
dá ta báseň více či méně evokuje nějakou jeho filoso-
fickou tezi.

Poutník

Sám poutník vlahou nocí jde,
má rázný krok;
vzal s sebou srázné údolí
i horský bok.
Noc vrcholí –
Jde zčerstva, nezastavuje,
sám netuší, kam putuje.

Vtom proťal ptačí trylek noc:
„Ach, ptáku, jakou to máš moc?
Žes mysl, krok mi strhl zpět?
Proč vléváš teskných tónů jed
mi do ucha, že musím hned
stát, otálet – –
Kam *vábí* hlas tvých kanconet?“

Zmlk ptáček, odpověď mu dal:
„Ne, tobě jsem já nezpíval,
proč tebe zván?
Chci z výšin družku přilákat –
Ty jen si běž!
Noc o samotě nemám rád –
Co chceš? Vždyť ty máš pořád jít

a nikdy, nikdy nesmíš zastavit!
Co ještě chceš?
Je snad můj koncert bolestný,
ty pocestný?“

Zmlk ptáček, přemítal:
„Proč je můj zpěv mu bolestný?
Proč nejde dál? –
Ten bédný, bédný pocestný!“

Sils-Maria

Zde seděl jsem a čekal – vlastně na nic,
byl mimo zlo a dobro, neměl hranic,
v hře světél, stínů cele, cele z vln
a cele polednem a času pln.

Vtom, přítelkyně! z jednoho jsou dvě –
– a Zarathustra prošel kolem mě...

*Ve svém rozhlasovém pořadu o Nietzsche jste ho před-
stavila také jako hudebního skladatele. Hudba byla obec-
ně pro Nietzscheho důležitá, jeho vztah k osobnosti Ri-
charda Wagnera je dobře známý. Ale měl vztah k hud-
bě skladatelů, kteří byli víc jeho současníky? Podle data
narození mu byli nejbližší zřejmě jemu dosti vzdálení
Východoevropané Petr Iljič Čajkovskij (1840), Antonín
Dvořák (1841) nebo Nikolaj Rimskij-Korsakov (1844),
z umělců „Západu“ má podobné datum narození jen Ga-
briel Fauré (1845).*

Bylo pro mě velkým překvapením, že filosof Nietzsche
také komponoval. A to nejen jakési písničky nebo kla-
vírní skladbičky, on se pouštěl i do symfonií. Možná
to je třeba vnímat v dobovém společenském kontextu,
hudba patřila tehdy k obecnému vzdělání mnohem víc
než dnes, pravidelně se provozovala v kostele i v do-
mácích salónech. Bez přehánění vnímal Nietzsche svět
kolem sebe v podstatě skrze hudbu, jeho filosofické
spisy se jí zabývají přímo tematicky, vposlouchejme se
do následující skladby:

Rozhovor o hudbě. – A: Co říkáte té hudbě? – B: Úplně mne přemohla, nemohu říci vůbec nic. Ale slyšme! Začíná nanovo! – A: Tím lépe! Snažme se tentokrát, abychom my přemohli ji. Smím k té hudbě dodat pár slov? A také vám ukázat drama, které jste možná při prvním poslechu nechtěl vidět? – B: Jen do toho! mám dvě uši a více, je-li třeba. Přisuňte se ke mně blíž! – A: – Tohle není ještě to, co nám chce skladatel říci, zatím jen slibuje, že něco řekne, něco neslýchaného, jak dává najevo těmito gesty. Neboť jsou to gesta. Jak kyne! jak se vztyčuje! rozprahuje paže! A teď se mu zdá, že nadešel nejvyšší okamžik napětí: ještě dvě fanfáry a už předvádí své téma, v plné nádheře a vyšňořené, jakoby chřestící drahokamy. Je to krásná žena? Nebo krásný kůň? Dosti, rozhlíží se uchvácen kolem sebe, neboť musí sbírat uchvácené pohledy, – teď teprve se mu jeho téma líbí cele, teď začíná být vynalézávý, odvažuje se nových a smělých tahů. Jak své téma zvelebuje! Ach! Dávejte pozor, – on je nejenom ozdobí, nýbrž i nalíčí! Ano, on ví, co je barva zdraví, vyzná se v tom, jak jí dát vyniknout, – jeho sebe-poznání je rafinovanější, než jsem myslel. A nyní je přesvědčen, že přesvědčil své posluchače, předkládá své nápady, jako by to byly nejdůležitější věci pod sluncem, beze studu dělá na své téma jen narážky, jako by bylo příliš dobré pro tento svět. – Ha, jak je nedůvěřivý! Jen abychom se mu neunavili! Tak zasypává své melodie sladkostmi, – nyní se dokonce dovolává našich hrubších smyslů, aby nás rozrušil a opět tím dostal do své moci! Slyšíte, jak se zaklíná živelností bouřlivých a hromových rytů! A teď, jelikož si všiml, že nás uchvátily, rdousí a chystají se rozmačkat, odváží se vmísit do hry žvlů opět své téma a přesvědčit nás, napůl omámené a otřesené, že naše omámení a otřesení je způsobeno jeho zázračným tématem. A posluchači mu to také nadále věří: jakmile téma zazní, vyvolá v nich vzpomínku na ono otřesné působení žvlů – a tato vzpomínka přijde nyní tématu k dobru, – je teď „démonické“! Jaký to znalec duše! Ovládá nás triky lidového řečníka. – Avšak hudba umlká! – B: A dobře, že uml-

ká! neboť já už déle nesnesu poslouchat vás! Desetkrát raději se nechám oklamat než jedinkrát po vašem vědět pravdu! – A: Právě to jsem chtěl od vás slyšet. Takoví jako vy jsou nyní ti nejlepší: vyhovuje vám nechat se klamat! Přicházíte s hrubýma a chtivýma ušima, nepřinášíte s sebou k poslechu umělecké svědomí, cestou jste zahodili svou nejpoctivější vnímavost! A tím kazíte umění a umělce! Pokaždé, když tleskáte a jásáte, máte v rukou svědomí umělců, – a běda, jestli si všimnou, že neumíte rozlišovat mezi nevinnou a vinnou hudbou! Doopravdy nemám na mysli „dobrou“ a „špatnou“ hudbu, – té i té je v obou druhích dost! Ale nevinnou hudbou nazývám tu, která myslí veskrze a naprosto jen na sebe, v sebe věří a pro sebe zapomněla na svět, – je to nejhlubší, že sebe sama rozezněné osamocení, které hovoří se sebou o sobě a neví už, že tam venku jsou posluchači a naslouchači a působení a nedorozumění a neúspěchy. – A nakonec: hudba, kterou jsme zrovna slyšeli, je právě tohoto ušlechtilého a vzácného druhu a všechno, co jsem o ní řekl, bylo vylhané, – odpusťte mi mou zlomyslnost, máte-li chuť! – B: Ó, vy tedy tuto hudbu také milujete? Pak jsou vám odpuštěny mnohé hříchy!

Nietzsche se ale zabývá i historickými zjevy na poli hudby a jako ve všem, nevnímá je na pozadí „Němcka“, nýbrž mu jde vždy, už v 19. století, o „Evropu“:

Mimo dobro a zlo 245

„Staré dobré“ časy jsou ty tam, vyzpívaly se v Mozartovi : – jaké štěstí *pro nás*, že k nám jeho rokoko ještě promlouvá, že jeho „dobrá společnost“, jeho něžná blouznivost, jeho dětinská radost ze všeho čínského a titěrného, jeho zdvořilost srdce, jeho touha po zdobném, zamilovaném, tanečním, k slzám dojímavém, jeho víra v Jih může ještě apelovat na nějaký *zbytek* v nás! Ach, jednou s tím bude konec! – ale kdo by pochyboval, že ještě dřív nás přejde chuť chápat Beethovena! který byl přece pouhým dozvukem stylového přechodu a stylového zlomu, a *nikoli*, jako Mozart, dozvukem velkého evropského vkusu trvajícího po staletí. Beethoven

je přechodnou příhodou mezi starou vetšou duší, jež se neustále rozpadá, a budoucí mladistvou duší, jež neustále *přichází*; na jeho hudbě leží ono šero mezi věčným ztrácením a věčným přebujelým doufáním – totéž světlo, do něhož byla Evropa ponořena, když snila s Rousseauem, když tančila kolem revolučního stromu svobody a nakonec takřka uctívala Napoleona. Avšak jak rychle bledne teď právě *tento* pocit, jak těžké je dnes už jen *vědět* o tomto pocitu – jak cize zní našemu uchu řeč onoho Rousseaua, Schillera, Shelleyho, Byrona, v nichž *společně* přišel ke slovu týž osud Evropy, který dokázal pět v Beethovenovi! – Německá hudba, jež přišla poté, patří do romantiky, to znamená, v historických souvislostech, do ještě kratšího, ještě prchavějšího, ještě povrchnějšího hnutí, než bylo ono velké meziaktí, onen přechod Evropy od Rousseaua k Napoleonovi a k vzestupu demokracie. Weber: ale čím je *nám* dnes Čarostřelec a Oberon! Nebo Marschnerův Hans Heiling a Upír! Ba dokonce i Wagnerův Tannhäuser! To je odeznělá, byť nikoli ještě zapomenutá hudba. Celá tato hudba romantiky nebyla navíc dost vznešená, nebyla dost hudbou, aby měla právo vystupovat i jinde než v divadle a před davem; od samého počátku byla hudbou druhého řádu a mezi skutečnými hudebníky hrála malou úlohu. Jinak tomu bylo s Felixem Mendelssohnem, oním alkyónským mistrem, který byl pro svou lehčí, čistší, obšťastněnější duši brzy uctíván a právě tak brzy zapomenut: jako krásná *náhoda* v německé hudbě. Co se však týče Roberta Schumanna, který bral vše těžce a byl od počátku také těžce brán – on je tím posledním, kdo založil nějakou školu: nechápeme dnes mezi sebou jako štěstí, jako vydechnutí, jako osvobození, že právě tato schumannovská romantika byla překonána? Schumann, na útěku do „saského Švýcarska“ své duše, utvářený zpola wertherovsky, zpola jean-paulovsky, rozhodně ne beethovenovsky! rozhodně ne byronovsky! – jeho manfredovská hudba je přehmat a nedorozumění hraničící s bezprávím –, Schumann se svým vkusem, který v podstatě byl vkusem *malým* (totiž nebezpečnou, mezi Němci dvojnásob nebezpečnou tendencí k tiché lyrice a ci-

tovému opojení), jsa neustále stranou, vždy plaše na odchodu a v ústraní, ušlechtilé útlocitný, rozplývající se v samém anonymním štěstí a samé bolesti, holčičí a od samého počátku noli me tangere: tento Schumann byl v hudbě už událostí pouze *německou*, nikoli evropskou, jakou byl Beethoven, jakou, v ještě obsáhlejší míře, byl Mozart –, v něm hrozilo německé hudbě její největší nebezpečí, že totiž ztratí *hlas pro duši Evropy* a upadne do pouhého vlastenčení. –

Neodbytně slyší Nietzsche hudbu přímo ve slovech. Uspokojují ho jediné věty napsané s náповědou melodie – a vynášel pro takové psaní i termín: je to psaní s „třetím uchem“:

Mimo dobro a zlo 246

Jakým utrpením jsou německy psané knihy pro toho, kdo má *třetí* ucho! Jak rozmrzele stojí nad ztěžka se převalujícím bahnem zvuků beze zvuku, rytmů bez tance, které se u Němců nazývá „knihou“! A což teprve Němec, který *čte* knihy! Jak líně, jak zdráhavě, jak špatně čte! Kolik Němců asi ví a vyžaduje od sebe vědomost o tom, že v každé dobré větě tkví *umění* – umění, které chce být uhodnuto, má-li být věta pochopena! Nepochopí například její tempo: a věta sama je nepochopena! Že člověk nesmí být na pochybách o rytmicky rozhodujících slabikách, že narušení příliš přísné symetrie je třeba cítit jako záměrné a přitažlivé, že je třeba nastavit jemné trpělivé ucho každému staccatu, každému rubatu, že se smysl uhaduje ze sledu samohlásek a dvojhlásek a z toho, jak křehce a bohatě se mohou zbarvovat a přebarvovat podle svého sousedství: kdo z Němců, kteří čtou knihy, je dost ochoten uznat takové povinnosti a požadavky a slyšet v jazyce tolik umění a úmyslu? Nakonec pro to člověk právě „nemá sluch“: a tak nejsou slyšeny ty nejsilnější protiklady stylu a nejjemnějším umělectvím je *mrháno* jako před hluchými. – Takové myšlenky mi táhly hlavou, když jsem zaznamenal, jak neomaleně a bez sebemenšího ponětí jsou zaměňováni dva mistři v umění prózy, jeden, jemuž slova kanou váhavě

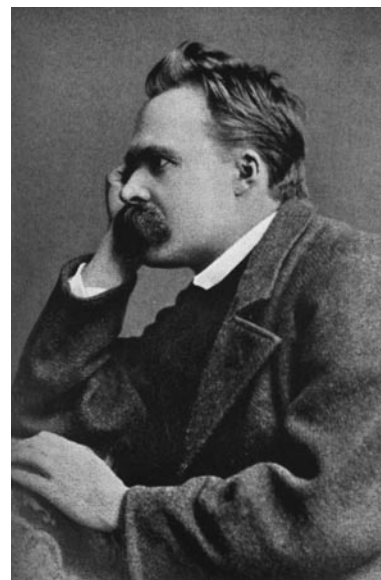
a chladně, jakoby ze stropu vlhké jeskyně – počítá s jejich dutým dopadem a ozvěnou, a druhý, který se svým jazykem zachází jako s ohebným kordem a od paže až po špičky nohou cítí nebezpečné štestí chvějivé přeostře čepele, jež se chce zakousnout, zasvištět, zaříznout. –

Mimo dobro a zlo 247

Jak málo má německý styl společného se zvukem a sluchem, dosvědčuje skutečnost, že právě naši dobří hudebníci píší špatně. Němec nechte nahlas, pro ucho, nýbrž jen očima: odložil si přitom uši do zásuvky. Antický člověk četl, pokud četl – stávalo se to zřídka –, sám sobě, a to nahlas; lidem bylo divné, četl-li někdo potichu, ptali se sami sebe, proč. Nahlas: to znamená se všemi vzmachy, ohyby, zvraty tónu a proměnami tempa, z nichž měl antický *veřejný* svět potěšení. Tehdy byly zákony psaného stylu tytéž jako zákony stylu mluveného; a jeho zákony závisely zčásti na podivuhodném vzdělání, rafinovaných potřebách ucha a hrtanu, zčásti na síle, výdrž a moci antických plic. Souvětí je, ve smyslu starověku, především fyziologický celek, uzavřený jedním nadechnutím. Taková souvětí, která najdeme u Démosthena, u Cicérona, dvakrát stoupající a dvakrát klesající, a to vše v rámci jednoho nadechnutí: to jsou počátky pro *antické* lidi, kteří uměli ocenit velkolepost, jedinečnost a složitost v přednesu takového souvětí, protože k tomu byli sami školeni: – *my* vlastně vůbec nemáme právo na *velké* souvětí, *my* moderní, krátkodeší v každém smyslu! Oni staří byli přece vesměs v mluvě amatéry, tudíž znalci, tudíž kritiky – tím své řečníky doháněli k nejzazšímu; stejně jako v minulém století, kdy uměli všichni Italové a všechny Italy zpívat, dosáhla u nich vrcholu virtuosita ve zpěvu (a tím i v umění melodiky). V Německu však existoval (až na nejnovější dobu, kdy ostýchavě a neohrabaně počíná rozpínat své mladé perutě jakási tribunová výřečnost) vlastně jen jeden druh veřejného a *přibližně* uměleckého řečnictví: řeč z kazatelny. Jedině kazatel v Německu věděl, kolik váží slabika, kolik slovo, zdali věta bije, skáče, valí se, běží, dobíhá, pouze on měl svě-

domí ve svých uších, až příliš často špatné svědomí: neboť existuje dost důvodů pro to, že právě Němec téměř vždy dosahuje zdatnosti v řečnictví příliš pozdě. Mistrovským dílem německé prózy je také právem mistrovské dílo jejího největšího kazatele: *bible* byla dosud nejlepší německou knihou. Vedle Lutherovy bible je téměř všechno ostatní jen „literaturou“ – věcí, jež nevyrostla v Německu, a proto také nevyrostla a nevrůstá do německých srdcí, jako to dokázala bible.

Jak jste se zmínil, Nietzsche však hudbou nejen plnil slova, on ji konkrétně provozoval (byl zručný klavírista) a pohyboval se v blízkosti hudebníků. Pro jeho komponování to však bylo osudné. Když mu známý dirigent a skladatel Hans von Bülow řekl, že svými kompozicemi znásilňuje múzu Euterpé, Nietzsche toho násilí zanechal. Zprvu obdivoval Wagnera, ano, a uctíval Lisztovu dceru Cosimu, provdanou za Bülowa, kterého ale později opustila právě kvůli Wagnerovi. Mezi nimi třemi, Nietzschem, Cosimou a Wagnerem, vzniklo kolem roku 1870 intenzivní přátelství, odehrávající se především na půdě Wagnerova letního sídla Tribschen. Nietzschovým tehdy vyšlým prowagnerovským spisem *Zrození tragédie z ducha hudby* vyvrcholilo a zároveň skončilo.

Friedrich Nietzsche

Asi ani v oblasti hudby nelze Nietzscheho vážně řadit mezi známé soudobé skladatele. Interpreti jeho skladeb si stále znovu stýskají na složitě napsané party, stěží zpívatelné pasáže apod. A vůbec ho chápou jako někoho, kdo nepřišel s ničím novým, jen šel ve stopách například Schubertových. Tolik názor profesionálních hudebníků. Ale Nietzscheovy skladby přesto mají svou poetiku i melodičnost a poslouchat se rozhodně dají, nazpíval je kupříkladu i Dietrich Fischer-Dieskau, věhlasný barytonista Berlínské opery.

Pořad *Skrytá tvář Friedricha Nietzscheho* jsem sestavila z jeho básní a písní (zhudebňoval často cizí texty, nejen své, Petöfiho, Puškina, Rückerta, Chamissa), a to tematicky, s patrnou významovou linií, a kromě toho, že ho natočil rozhlas, provozujeme jej se sestrou klavíristkou Marií Vigilante a buď mezzosopránovým, nebo barytonovým hlasem při nejrůznějších příležitostech, dosud převážně v zemích německého jazyka, v Rakousku, ve Švýcarech, v Německu.

Vzdal-li Nietzsche své komponování, o to víc podporoval ve skladbě svého mladšího oddaného přítele Köselitze, který užíval pseudonymu Peter Gast. Z Nietzscheových dopisů se zdá, že si tohoto mladého skladatele skutečně jako hudebníka cenil a doufal, že jeho hudba časem prorazí. Mezitím však s vděkem užíval Köselitzových služeb redaktorských. Právě on Nietzscheovy rukopisy opisoval i redigoval, když už Nietzscheovi přestávaly sloužit oči. Nietzsche byl nesmírně osamělý člověk, kromě matky měl jen dva tři opravdové přátele, s kterými většinou jen korespondoval; mnohem mladší filosof Heinrich von Stein, v němž by byl uvítal velmi nadějněho učeníka své filosofie, záhy zemřel, a Nietzsche na svých neklidných cestách za příznivějším podnebím – letní měsíce trávil ve švýcarském Engadinu, zimní ve francouzské Nice – ani nemohl udržovat a pěstovat stálá přátelství.

Nietzsche byl nesmírně múzický člověk, filosof, básník, skladatel. Jaký byl jeho vztah k výtvarnému umění? Tvůřil i v této oblasti? A byli mu blízcí nějací jeho současníci? Byl současníkem impresionistů, Moneta (1839), Renoira (1841), Gauguina (1849) nebo vizionáře Odilona

Redona (1840). Znal je, neznal? A pokud neznal, dalo by se najít něco, co s nimi měl společného, či nic takového neexistuje? A Nietzsche a sochařství? A Nietzsche a architektura?

Ne, myslím, že už toho víc nedělal, nekreslil, nesochařil; umění ho zaměstnávalo intenzivně, kromě hudby hlavně literatura, francouzská (Baudelaire, Stendhal), ruská (Dostojevskij, Tolstoj), soudobé výtvarné umění už méně (také se tehdy tak snadno nešířilo). Často celé dlouhé aforismy věnuje jednotlivým umělcům a krom toho umělecký „slovník“ jeho texty prolíná natolik, že v jeho knihách najdete umění všudepřítomné. Na ukázkou pár takových pasáží o umění vůbec.

Lidské, příliš lidské I, 205

Spisovatelské malířství. – Významný předmět znázorníme nejlépe, jestliže barvy pro obraz vezmeme z předmětu samého, jako chemici, a spotřebujeme je jako umělci: tak, že necháme kresbu vyrůstat z hranic a přechodů barev. Obraz tím získá něco z úchvatného přírodního elementu, který propůjčí význam předmětu samému.

Lidské, příliš lidské I, 206

Knihy, které učí tanci. – Jsou spisovatelé, kteří tím, že nemožné znázorňují jako možné a o mravném a geniálním hovoří, jako by obojí bylo jen náladou a rozmarem, vyvolávají pocit nevázané svobody, jako kdyby si člověk stoupl na špičky a z vnitřní rozkoše se musel dát do tance.

Lidské, příliš lidské I, 218

Kámen je víc kamenem než dřív. – Architektuře už obecně vzato nerozumíme, přinejmenším už dlouho ne tím způsobem, jak rozumíme hudbě. Odrostli jsme symbolice linií a figur, jako jsme odvykli zvukovým efektům rétoriky, nesáli jsme už tento druh mateřského mléka vzdělání od prvních okamžiků života. Na řecké či křesťanské budově

původně všechno něco znamenalo, totiž s ohledem na vyšší řád věcí: atmosféra nevyčerpitelné významovosti obestírala budovu podobna kouzelnému závoji. Krása vklouzla do systému jen mimochodem, aniž podstatněji narušila základní pocit hrozné vznešenosti, posvěcenosti boží blízkostí a magií; krása nanejvýš *zmírňovala posvátnou hrůzu* – avšak hrůza byla vždy předpokladem. – Co je pro nás krása budovy dnes? Totéž, co krásná tvář bezduché ženy: cosi maskovitého.

Lidské, příliš lidské I, 223

Večerní červánky umění. – Stejně jako ve stáří člověk vzpomíná na mládí a světí slavnosti paměti, tak bude lidstvo brzy dojaté vzpomínat na umění jako na radosti mládí. Možná nebylo umění nikdy dříve vnímáno tak hluboce a procítěně jako nyní, kdy se zdá, jako by je obestírala magie smrti. Vzpomeňme jen na ono řecké město v dolní Itálii, které alespoň jeden den v roce ještě slavilo své řecké slavnosti, v bolestných slzách nad tím, že cizí barbarství stále víc triumfuje nad mravy, které si jeho obyvatelé s sebou přivezli z domoviny; nikdy zřejmě nikdo nevychnutával helénství s takovou rozkoší, nikde se neskal tento zlatistý nektar s takovou chutí jako mezi těmito vymírajícími Helény. Také umělec bude záhy pokládán za nádherný přežitek a budou se mu, záračnému cizinci, na jehož silách a kráse záviselo štěstí dřívějších časů, prokazovat pocty, jaké neradi dopřáváme sobě rovným. To nejlepší v nás je možná zděděno z pocitů dřívějších časů, k nimž se dnes už bez zprostředkování stěží dostaneme; slunce už zapadlo, avšak nebe našeho života žhne a září ještě jeho světlem, ač je samo už nevidíme.

Ač sám umělec duší i tělem, v období *Lidského, příliš lidského*, kdy se snažil vymanit z Wagnerova vlivu, za vyšší formu kultury považoval vědu. Umění chápal jako přechod mezi náboženstvím a přesným studiem světa, jež zbavuje iluzí. Záhy se ale k umění vrací, i jako k nejhlubšímu zdroji filosofie.

Mohla byste něco říci o své práci na Nietzscheových překladech?

Lidé většinou hledí na překládání tohoto filosofa jako na záležitost obtížnou a složitou. To je jistě pravda, ale u nietzschovského překládání máte jedno velké ulehčení, které vám poskytuje jen málokterý autor: můžete se spolehnout, že vás nedostane na vratkou půdu nejasností, do kterých by se sám zapléтал a vy byste jim nenašli počátek ani konec. Jestliže mu někde nerozumím, je to vždycky jen chyba moje, jeho formulace je promyšlená a já se po delším čase k jejímu jádru také dostanu. (Ještě jiná věc je ovšem interpretace širších věcných souvislostí.) Možná to zní nepřístojně, ale někdy si překladatel s větou opravdu neví jiné rady, než že originál gramaticky „usměrní“, než že ho nějak „domyslí“. I kdyby překladatel dokázal text přeložit v nesouvislé či nedomyšlené podobě, kterou někdy (filosofický) originál má, vina by padla na jeho hlavu.

A Nietzsche a současnost? V současné české literatuře by se výraznější vliv Friedericha Nietzscheho, domnívám se, dal pouze vykonstruovat. Ale co není, může přijít, říkáte jste mi o velkém zájmu studentů na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy.

Opravdu, zájem o Nietzscheho neustupuje. Nedokážu vystopovat jeho vliv na současnou českou literaturu, avšak ve světě filosofickém se o jeho učení stále rozprava vede, však i sám Nietzsche víckrát svým čtenářům sdělil, že pochopen bude až za dvě stě let – a k pochopení musejí vést diskuse, že. Jako výzvu, na kterou je třeba hledat odpověď, vnímají Nietzscheovy teze i teologičtí myslitelé a studenti. Stále znovu se dějí pokusy vysvětlit jeho „smrt Boha“ jako pouhou „smrt boha metafyzického“.

Doktorandi, o kterých se zmiňujete, jsou skupinka, jež Nietzscheho zkoumá důkladně a s vervou, ať už se nad ním pravidelně scházejí v hospodě, nebo podniknou třídní seminář na Kostí, anebo uspořádají třídní veřejné nietzschovské kolokvium v Praze. Celou tu dobu mi brali překlad *Lidského, příliš lidského* doslova zpod prstů, zabývali se dílem už od počátku překládání před dvěma lety. Překladu diskuse o textu

také pomohly, upřesnily ho. A teď chystají z celé té dlouhodobé akce sborník, jejich práce navíc vybavím ilustracemi motivů, které se při jejich diskusích z textů vyloupily: „sněhovou koulí jistot“, „předposlední příčlí žebříku“, „neuříznutelnou hlavou“ apod., vždyť jsme už na těchto pár stránkách viděli, že Nietzscheovy texty jsou plné obrazů. Možná se Nietzsche obrací v hrobě, možná mi ale rozumí: všechny mé literární pořady, všechny ilustrace, a konec konců všechny překlady mě

vedou k jednomu: točím se na místě kolem originálů, aby se v pohledech z jiného jazyka a z jiného média to, co autor říká, protnulo a prolnulo a překřížené interpretace otevřely šanci porozumět, najít ten „jeho“ svět v našem, a uvidět tak ze světa víc. Každý autor, kterého překládáte nebo předčítáte nebo zobrazujete, vám svým světem ten váš rozšíří.

Rozhovor vedl Petr Motýl.

**literární kritika
recenze
literární historie
beletrie
rozhovory
polemiky
publicistika**

Nejčastěji vycházející literární časopis v českých zemích, letos již 20. ročník. Čtyřicet stran novinového formátu, jedenáct čísel ročně.

Lze objednat poštou, e-mailem, telefonicky, osobně
Tvar, Na Florenci 3, 110 00 Praha 1, tel.: 234 612 398, 234 612 399
e-mail: tvar@ucl.cas.cz
Cena pro předplatitele 22,- Kč

www.itvar.cz

Poslední z moravských básníků?

PETR MOTÝL

Globalizace jaksi ukrádá světu samy regiony, a není proto divu, že vymírají jejich pěvci. Číšník převlečený do moravského lidového kroje zůstává číšníkem a po pracovní době si jde zahrát fotbal v tričku Adidas, aby domů odkráčel v teniskách Reebok, přičemž veškerá jeho garderoba byla zhotovena v Číně.

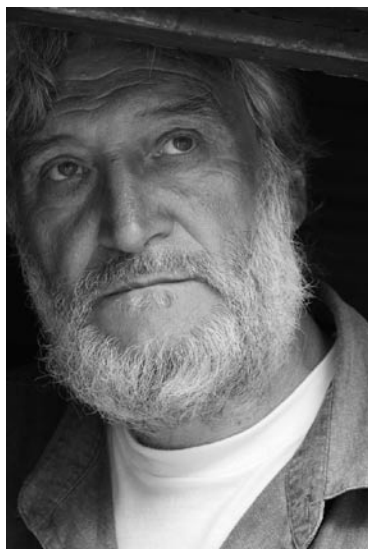
Obdobně působí verše většiny autorů z mladší a nejmladší generace básníků narozených a žijících na Moravě. Zcela logicky, protože osobitost Moravy čím dál tím více pomíjí, což se v básních musí nutně projevit, zvláště když jejich autoři žijí většinou ve velkých městech – v Brně, ve Zlíně, v Olomouci a v Ostravě. Jistě, jsou výjimky. Jakub Grombír bydlí v Bzenci, Bogdan Trojak má jedno ze svých bydlíšť v Bořeticích, Petr Španger žije v Jeseníku. Opravdu spjatý s moravským venkovem, a tedy v obecnější rovině s Moravou jako takovou (Slezsko v tomto textu k Moravě přičleňuji, dle skutečnosti současnosti), je z této mladší generace básníků ovšem pouze Jakub Grombír (zatím ale

vydal jedinou sbírku, co bude dál?). Bogdan Trojak je naopak typickým příkladem číšníka uvedeného v prvním odstavci tohoto textu.

Jsou ovšem básníci výrazně moravští a výrazně starší – Zdeněk Rotrekl a Ludvík Kundera. Je tu gesto Jaroslava Kovandy či básnické návraty do rodného kraje v Praze usazeného Jana Nováka. Nejmladším z těchto „odcházejících Moraváků“, básníkem, který má za sebou už rozsáhlé a knižně vydané dílo, je Vít Slíva. Většinu svého života prožil v Brně, dětství strávil na severu Moravy v Bohumíně a důležitým místem pro něj vždy byl Hradec nad Moravicí. Jeho poezie kráčí ve stopách takových básníků, jakými byli Petr Bezruč, Ivan Blatný či Jan Skácel. Nemyslím na konkrétní poetiku, ale na „moravanství“ jmenovaných autorů, které v sobě dílo každého z nich má. A v básnickém světě je Ostravsko pevně spojeno se Slezskými písněmi, Brno s Melancholickými procházkami a Vnorovy a Poštorná (a jejich „širší okolí“) s celou řadou básní Skácelových.

Právě tato tradice je jednou z důležitých vrstev poezie Víta Slívy. Už dnes je „největším básníkem Hradce nad Moravicí“ a jeho zdejší „bouda“, kde vznikly mnohé jeho básně, má ve světě české poezie už své pevné místo, které jí nikdo nemůže ani upřít, ani vzít. Vít Slíva je kromě Hradce nad Moravicí, jehož genius loci jeho básním zřejmě učaroval nejvíce, také básníkem Brna a řada jeho veršů se vztahuje i k jiným konkrétním místům Moravy (Mladecko, Fulnek, Tišnov, „slezský“ Hlučín a Frýdek a další).

Co Vít Slíva ještě vytvoří, to neví nikdo, ani on sám. To, co už vytvořil, ne že by stačilo, jistě mu budiž přáno velikosti posledních sbírek Seifertových, ale už tak je toho dobrého tolik, aby to dostačovalo nikoliv na pomník (ten mu budoucí generace určitě v Hradci nad Moravicí postaví), ale jistě na smeknutí, jímž se vzdává úcta poezii, která přetrvá.

Vít Slíva,
foto Renata Štěpařová

Zní to pateticky? Jistě ne, už proto ne, že právě patos, ač je v poezii Víta Slívy takřka permanentně přítomen, je ve Slívových verších vždy oslabován a proměňován tím „skutečně básnickým“, takže ve výsledku jeho texty nebývají patetické, ale hluboké. Zápas s patosem ovšem v básnickové tvorbě trvá, je jednou z jejích hnacích sil. Ve svých vrcholných polohách je básník patetický nejméně, tam, kde dokáže být prostý, vytváří verše nezapomenutelně krásné, osobité – a moravské. Nad jiné se mu to daří především ve sbírkách Černé písmo a Bubnování na sudy. Tam není klasicizující, nýbrž klasický, sám kánon klasiky vytvářející. Klasiky, v níž je ovšem klasikem posledním. Tak jako byli Franz Kafka a Jaroslav Hašek posledními „klasiky“ habsburské Prahy. Poté, co se střeoevropské impérium rozpadlo, básníci už měli před sebou jinou sku-

tečnost – svět se změnil. Tehdejší přelom v dějinách byl jistě zřetelněji viditelný než ten současný, který je ale zřejmě stejně převratný. Všechno to Moravě vlastní, co umí ve svých básních Vít Slíva tak přesně zachytit, celá ta obecnost přetavená do veršů, ne do slitiny, nýbrž do čistého žhoubícího kovu, nenávratně mizí. A Vít Slíva je se vši pravděpodobností posledním pěvcem, který její melodii ztvárnil ne už jako zprostředkovatou, ale jako živou, plnou pulsující krve, porozuměl jí, procítil ji a vyzpíval ji. Nuže světlo věčné ať svítí Moravě, která už není. A světlo hvězd poezie ať září nad poezií Víta Slívy, která je.

Petr Motýl, básník, spolupracovník redakce časopisu *Kontexty*.

Kontext / Tim Parks: *Trenitalia* – Marta Ljubková: *Druhotiny mladých českých prozaiků* – Alena Dvořáková: *Nad příkladem Coetzeeho Deníku špatného roku* – Patrik Ouředník: *Spirituální logika Ramóna Llulla* – Martin C. Putna: *Křesťanství a homosexualita v USA II* – Jiří Hanke: *Lidé starého Kladna* – Michal Janata: *Fotografie Jiřího Hanka*

Rozhovor / S polským básníkem Krzysztofem Koehlerem o časopisu *bruLion*, básnických frustrátech, sarmatismu a kultuře ve veřejnoprávní televizi

Literatura / Básně Krzysztofa Koehlera, Agnieszky Kuciakové, Wojciecha Bonowicze, Artura Nowaczewského, Ernesta Hilberta, A. E. Stallingsové, Reginalda Shepherd, Lety Semadeniové, Adély Petruželkové a Petra Krále – Dopis-interpretace Jana Šolby k básni P. Krále – Povídka Marka Šindelky – Polský cestopis Miloše Doležala

Téma | **Hledání Polska** / Maciej Ruczaj: *Je Polsko sexy? aneb debaty o stavu „polské duše“* – Maria Janionová: *Rozejít se s Polskem?* – Ewa M. Thompsonová: *O povaze polských averzí* – Krzysztof Koehler: *V rytmu ranních chvál na ruské mrtvole*

Blok | **Tři tváře polské poezie** / Wojciech Kudyba: *Deset let polské poezie* – Igor Stokiszewski: *Čtvrtá poezie* – Básně Marcina Świetlického, Tadeusze Dąbrowského a Eugeniusze Tkaczyszyna-Dyckého

...recenze, glasy, dopisy, bagately, ohlasy a další texty

Hraje Tydlitát

VÍT SLÍVA

Novoroční kokrhání

Nemluvně Královo Pole,
opilé vánočním mlíkem –

*Vdova spěchá na jitřní,
samotinká ve tmě svítí.
Vrávoravě za ní spěchám
na hořících želízkách.*

– Nemluvně opilé vánočním mlíkem,
ze sna se batolí k ránu,
k houpacímu kohoutu.

Na srdci

Na srdci nosím tvůj poslední dárek:
peněženku s plátýnkem děravým
jako tvé srdce.

Sníh

Bezručovu Mojšlovi

Na teplém spánku hlíny,
ve zhaslých ohništích lbi
sníh otec, syn,
duch můj...

– Jenom co dohoří,
zatře nás, bratři,
láska,
náš hnůj.

Traumtrauma

„Celý den jsem zápasil s touhou ti napsat.“
„Já taky,“ řekneš s úsměvem, jakoby provinilým; oči sklopené.
Rozeštkám se: „Tak jsem v to doufal!“

– Procitnu,
a blažený pláč se přelije
v trýznivý.

Vyrve se z hrudi
vejčitá luna,
jitru se ze střev vyvalí tma,
v trouchni truhly se uloží trudy.

Jak jen ti,
paměti,
utnout to klepeto?
To:

*Políbit ji ještě jednou
– třeba až stařence –
jizvu na zápěstí!*

*Až bude zase celá
jen daleké, neznámé „ona“.*

Tání

Popůlnoční tání:
kape na karbid.
Na prádelní šňůru
hraje Tydlitát.

Smrt si zkouší spát,
člověk zůstat vzhůru.
– Sníh, jak se má bdít,
nezkouší už ani.

Bílá kniha církve s černou kapitolou. 20 let svobody 1989–2009

Kritická reflexe

STANISLAV BALÍK

V půlce února získala na podzim vydaná *Bílá kniha církve s černou kapitolou* novou dimenzi. Jeden z jejích dvou autorů – Dominik Duka – byl totiž jmenován pražským arcibiskupem, s kterýmžto titulem se historicky pojí titul primase českého – titul veskrze symbolický, v obou hlavních významech toho slova.

Kniha vyvolala řadu očekávání, a to i bez Dukova svatovojtěšského nástupnictví. Jako bílá kniha bývají nazývány bilanční dokumenty shrnující stávající situaci a poskytující střednědobý výhled do budoucna. Dukova a Badalova *Bílá kniha* ale pouze shrnuje, navíc bohužel v řadě oblastí spíše povrchně. Zdařile jsou pojednány kapitoly o tom, co se církvi podařilo a daří: církevní školství, působení ve zdravotnictví, hospice, armádní kaplani apod. Přesto po jejím přečtení více otázek vystává, než jich je zodpovězeno. Při plném respektu ke skutečnosti, že *Bílá kniha* je autorským pohledem dvou mužů církve, chtějí být následující odstavce spíše podnětem pro dílo (zřejmě širšího autorského kolektivu), které by bylo skutečně kritickým zhodnocením polistopadového církevního dvacetiletí. I proto budou příští řádky obsahovat více otazníků, než je obvyklé.

Kněží a biskupové

Katolická církev je výrazně klerikalizovaná, a to přes impulsy změny, jež zazněly před půlstoletím na druhém vatikánském koncilu. I proto je problematika kněží a biskupů silným tématem, kterému se při analýze stavu církve nelze vyhnout.

Od druhé poloviny dvacátého století je výrazným problémem především nedostatečný počet kněží. V knize se sice konstatuje nárůst počtu kněží oproti

roku 1990, není však zřejmé, jak se tento nárůst vyvíjel v průběhu celého dvacetiletí, a především, jakou má v současnosti dynamiku – zda stále roste, či již nějakou dobu klesá. A dále – jaký podíl mají na nárůstu kněží z jiných zemí, především z Polska? Jaká je věková struktura skupiny kněží v současnosti a jak se měnila v čase? Ve chvíli, kdy nahlédneme do kněžských seminářů v posledním desetiletí, neubráníme se otázce, zda nejmladší skupiny kněží početně výrazně neslábnou. Tedy – neodložila se pouze hrozba dramatického poklesu počtu kněží do budoucna např. díky silným kněžským ročníkům, jež nastoupily do seminářů na konci osmdesátých a začátku devadesátých let?

Téměř úplně se opomíjí problematika bohosloveckých seminářů. Jak se vyvíjí počty jejich studentů? Má smysl v případě ročníků o několika studentech (což je trend již více než desetiletí) držet v České republice dva semináře? Není lepší – z pedagogického, ekonomického i kádrového hlediska – mít raději jeden seminář silnější, než dva slabé?

Velkým tématem je otázka odchodu kněží ze služby (někdy i z církve), často z důvodu vztahu se ženou. Kolik takových odchodů v minulých letech bylo? Jak jsou rozloženy podle diecézí? Lze tomuto jevu nějak předcházet? Co to přináší pro debaty o celibátu, o způsobu a formě kněžské práce, o vztahu kněží s jejich biskupem a ostatními kněžími, o kněžské osamocenosti apod.?

Bylo by velkým přínosem, kdyby vznikla mapa rozmístění kněží v jednotlivých diecézích. Možná povrchní první dojem říká, že centra velkých měst jsou „přefarářována“, zatímco venkov, příp. i okrajové městské čtvrti, jsou poddimenzovány. Je skutečně nutné, aby

v centrech měst byla ve všední den i neděli bohoslužba téměř každou chvíli? Vždyť jen v centru Brna lze na půl kilometru čtverečním napočítat minimálně osm kostelů s každodenními bohoslužbami. Vedle toho pak v biskupských městech působí řada kněží v kuriích. Nemohou tito kněží pravidelně sloužit bohoslužby v nějaké venkovské farnosti? Jistě, nebyla by to úplně řádná farní služba, ale je to jistě vhodnější, než nechat farnosti bez kněze.

Církev se podle některých náznaků chová, jako by kněží měla přehršel. I proto asi řada kuriálních míst, kde by se mohli zapojit laici, je obsazována kněžími. Příklad olomoucké arcidiecéze, kde je jednak již dlouhou dobu kancléřem kněz, jednak se nedávno nově namísto laika stal hlavním ekonomem kněz do té doby umístěný v pastoraci, je výmluvný.

Otázka úlohy laiků v církvi se přirozeně nevyčerpává jejich činností na konzistoři – je mnohem více spojena s každodenním životem farností, které jsou z velké části zřejmě stále fixované na neudržitelný model, kdy jediným projevem farního života je mše. I zde je prostor pro promýšlení a praktické kroky. Přemýšlí církev o tom, co bude dělat za dvacet, třicet let, až doslouží silné kněžské ročníky, a ona nebude mít náhradu? Jeden z provokativních pohledů a návodů nabízí Jeroným Klimeš ve své knize *Psycholog a jeho svědectví o Kristu*. Četli jej biskupové? Nebo přemýšlí jinak?

V situaci výrazné centralizace církve nelze opomenout skupinu biskupů. Ta je dnes stále ještě plodem velmi rychlé obnovy v roce 1990 (Vlk, Graubner, Cikrle, Radkovský, Lobkowicz, Hrdlička). Ale dodnes nevíme, jak skutečně probíhal výběr biskupů v roce 1990. Které všechny skupiny (v České republice a ve Vatikánu) měly vliv? Proč byli fakticky pominuti (s výjimkou biskupa Otčenáška, který však již biskupem byl od roku 1950) kněží, kteří byli v padesátých letech vězněni? Proč zůstaly úplně mimo (mimo biskupa Ljajince) biskupové ze skryté církve?

Řehole

Bílá kniha zcela opomíjí problém poklesu počtu řeholnic a řeholníků. Které řády mají dostatek řádového dorostu, a které ne? Jaké jsou důvody těchto rozdílů?

Jak řeší ženské kongregace hledání identity v nové době? Je totiž možné, že na ně zásadním způsobem dopadla skutečnost, že jsou (samozřejmě stejně jako jiné řeholní struktury) dítětem své doby, v jejich případě 19. a začátku 20. století, tedy doby, kdy laikové-ženy měly velmi ztíženou či žádnou možnost působit v církvi. Zdá se, že dnešní situace, kdy mohou ženy i muži laici působit téměř ve všech strukturách církve (s výjimkou kněžského úřadu), a přitom žít současně plnohodnotný rodinný život, výrazně nabourává smysl a poslání ženských kongregací.

Jak dnes funguje faktické vynětí řeholních kněží z pravomoci biskupů? Jak funguje duální moc opatů a biskupů?

Další témata

Jak skutečně přistupovala oficiální církev k církvi neoficiální? *Bílá kniha* mluví o „biskupu Krátkém“, oficiální církev jej však za biskupa neuznává. Jde snad o signál proměny nevstřícného přístupu dokonale symbolizovaného situací kolem tzv. norem, které kardinál Vlk neposkytl lidem ze skryté církve, jichž se týkaly, ale po letech až Ondřeji Liškovi, tehdejšímu studentovi (pozdějšímu ministru školství), pro jeho knihu o tomto podstatném segmentu církevního života?

Dominik Duka,
Milan Badal:
*Bílá kniha církve
s černou kapitolou.
20 let svobody
1989–2009.*
Karmelitánské
nakladatelství,
Kostelní Vydří 2009,
110 s.

Biskupa Blahu oficiální církev za biskupa uznává, není však začleněn do biskupské konference. O Ivanu Ljavincovi se píše, že přijal biskupské svěcení ve skrytosti, nepíše se však již, že svěcení muselo být zplatné. Je otázkou, zda často pohrdavý přístup oficiální církve ke skryté nepatří do černé kapitoly.

Zcela pominuta je problematika „konzervativní reakce“ na II. vatikánský koncil. I časopisy *Mezinárodní report* či *Te Deum* a dění kolem nich (zákazy distribuce v kostelech některých diecézí apod.) patří k uplynulým dvaceti letům, stejně jako hnutí *Una Voce*, příp. Kněžské bratrstvo sv. Pia X. Zmíněna vůbec není problematika papežského povolení mše podle misálu Pia V., resp. rozporů v české a moravské církvi ohledně uplatňování tohoto povolení. Zajímavé výsledky by přinesla analýza počtu sloužených mší podle tohoto misálu a jejich účastníků podle diecézí; případně pak ptaní se po důvodech tušených rozdílů (velká koncentrace do Prahy a na sever Moravy, resp. do Slezska, faktická absence na jihu Moravy).

Důležitou součástí života katolické církve je kult světců. Zvláštní pak je, že fakticky žádný z českých a moravských věřících (mučedníků, vyznavačů, svědků svatého života) druhé poloviny 20. století nebyl dosud blahorečen. Proč začaly beatifikační procesy např. s babickými kněžími – mučedníky tak pozdě? Slováci už mají blahoslavené Metoda Dominika Trčku, Vasiľa Hopka, Pavla Petra Gojdiče, Zdenku Schelingovou, polský Popieluszko bude blahorečen v červnu tohoto roku. Česká a moravská církev nemá nikoho – a přitom má jak mučedníky krve (Josef Toufar, Jan Bula, František Pařil, Václav Drbola, Adolf Kajpr), tak vyznavače (Josef kardinál Beran, Vojtěcha Hasmandová, Štěpán kardinál Trochta, Josef Karel Matocha) a řadu dalších. Jistě, není to pouze o chtění české a moravské církve, přesto se zdá, že mohlo být učiněno víc, zvláště v případech, kdy u mučedníků se pro blahorečení nevyžaduje zázrak.

Černá kapitola

Problém kolaborace kněží s komunistickým režimem je mnohem hlubší, než jak je letmo nastíněn v *Bílé knize*. O nešťastném přístupu církve k této problematice svědčí

přínejmenším dvě kauzy – Holeček a Simandl. Ani jedno jméno vysokého reprezentanta církve není zmíněno, obě jsou přitom velkou ostudou církve. Paulán František Holeček kvůli dlouhodobosti, hloubce a systematickosti špionáže pro komunistickou StB, Karel Simandl kvůli tomu, že jej biskupové jakožto agenta, který veřejně lhal, více než rok od zveřejnění informací o donašečství ponechávali ve funkci generálního sekretáře České biskupské konference. Obvinění z kolaborace se také týkalo Aloise Kánského, polistopadového šéfredaktora *Katolického týdeníku*, Františka Lobkowicze, nejprve pražského světícího biskupa, současného ostravsko-opavského sídelního biskupa, řady pedagogů na pražské bohoslovecké fakultě před rokem 2000 (kteří přešli z někdejší jediné oficiální fakulty litoměřické) apod. Ne, nejde o souzení jejich viny, ale o vyřčení, že tyto kauzy zde jsou a církve se tím či oním způsobem dotkly.

Má-li být církevní rekapitulace pravdivá a čestná, mělo by zaznít jméno Františka Mertty a skandálu kolem sexuálního zneužívání; stejně jako faktická nečinnost církve, resp. olomouckého arcibiskupa v jeho případech.

Jak dál působit ve společnosti?

Bílá kniha obvykle pouze nerekapituluje, ale zamýšlí se nad budoucností. Česká a moravská církev už řadu let (možná i desetiletí) hledá, jak působit ve společnosti, která ji odmítá. Možností, které by stály za pokus, je více, pokusme se vypsát alespoň některé.

Autoři naráží na vysoký podíl pohřbů žehem bez obrádu v české společnosti. V této oblasti – vztahu společnosti ke smrti – je významný prostor pro působení církve. Nemusí přitom „proselytický“ zdůrazňovat pohřby katolické, ale alespoň konání civilních pohřebních obřadů jakožto psychologicky a sociálně důležité součásti života člověka a společnosti.

Je jistě nutné neustupovat ze zásadové pozice ochrany života po početí. Nicméně jak pro obraz církve, tak především pro společnost jako takovou by bylo vhodné změnit akcenty: podporovat (morálně i finančně) babyboxy, masivně zřizovat centra pro pomoc těhotným matkám, nebát se i podpory matek po potratu, podporovat (či i zřizovat) azylové domy pro matky

s dětmi apod., namísto podpory kriminalizačních lidoveckých snah.

Přes nešťastný tragikomický spor o liturgickou hudbu při papežské návštěvě ve Staré Boleslavi existuje potenciál pro pronikání křesťanské hudební kultury do společnosti. Hudební skupiny jako jsou Traband, Hrozen a další, hudební festivaly Sv. Jan Session ve Frýdku, to vše je ukázkou, jak může křesťanská hudba být moderní a oslovující širší veřejnost.

Církev by mohla více využívat potenciál skautského hnutí – ne jako církevní struktury, ale jako preevangelizačního prostředí, které vede k pozoruhodným duchovním plodům. Je pravda, že mimo velká města je naprosté minimum katolických skautských oddílů, je však velké množství oddílů, které kladou velký důraz na duchovní výchovu. Bohužel se často nesetkávají

s podporou kněží, naopak často aktivity farnosti jdou proti aktivitám skautingu.

Církev by jistě mohla rozvinout svoji pomoc bezdomovcům – tak jak to dělá např. olomoucká Charita v případě ordinace pro bezdomovce. Stejně tak zvážit výraznější podporu osobám drogově závislým apod.

Přese všechnu kritičnost nelze *Bílé knize* upřít zásadní přínos – zdá se, že otevře hlubší diskusi uvnitř církve o tom, zda využila, nebo promarnila polistopadové dvacetiletí, co stojí za obnovu, co naopak ne, jak využít existující potenciál. A to vůbec není málo.

Stanislav Balík, politolog a historik, vedoucí Katedry politologie na FSS MU, věnuje se moderní české politice, komunální a regionální politice a problematice nedemokratických režimů.

85

revue PROSTOR

společnost politika kultura umění

Esaje, názory, rozhovory, diskuse, polemiky a poznámky na téma:

Kreativní přístupy k současné krizi

názory Jima Garrissima *Americké impérium a globální krize*
a Patricie Anzari *Návod na záchranu světa pro každého* ■ stať
Andrewa Cohena *Jak se rodí svět* ■ diskuse Gerryho Goddarda
Astrologie jako moiré novému paradigmatu ■ polemika Stanislava
Komárka *Krize evropských věd* ■ rozhovor se sestrou Miriam
Theresou MacGillivrayovou, s aztéckým šamanem Xolotlem a
s astrologem Richardem Tarnasem ■ přednáška Paula I. Hawkena
Zdvíhá se vlna přetvářející svět ■ konfrontace názorů Wolfganga
Giegericha, Paula Crofta, Jana Klusáka a Enriila Pálése ■ povídka
Alče Hoznauera *Titulní týžďen a souhy* ■ básně Jany Štroblové

Nová řada revue PROSTOR 85 (86 Kč) vyjde v dubnu 2006 a má být je součástí sešitového křesťanského časopisu, který má být vydáván měsíčně. Cena 390 Kč za číslo. SEM: Prostor, tel. 00420551, email: sem@sem.cz, www.sem.cz. Věnovali jsme se vydání revue PROSTOR, tel/fax: 222119551, revu@prostor.cz, www.revuprostor.cz

Vytrvalý jarní chodec

PAVEL STUDNIČKA

PETR MAZANEC (1945) je středoškolský učitel, regionální historik a básník. Narodil se sice v severních Čechách (Ústí nad Labem; část dětství prožil v Děčíně), ale rodným krajem mu byl a je kraj jeho rodičů, to je Vysočina. Mládí prožil v Kamenici nad Lipou a v blízkém Rytově. Je absolventem FF UK v Praze v letech 1963–69. Žije v obci Veselá u Počatek. Podílel se na přípravě několika regionálních historických a dokumentárních publikací. Je autorem rukopisných sbírek *Dostatečné znalosti* (1968–1970) a *Dostatečné známosti* (1973–1974). Od roku 1990 je pravidelným účastníkem sborníků skupinky absolventů FF UK z 60. let, které vydávají autoři vlastním nákladem pod názvem *Listopad* (v roce 2009 již dvacet ročníků). Vydal v nepatrném nákladu pět sešitů svých textů: *Verše* (1998), *Verše 2* (2002), *Verše a texty 3* (2005), *Krátké texty 4* (2006), *Verše a texty 5* (2008). Je uveden také v antologii české poezie 20. století s názvem *Up the Devil's Back (Po hřbetě ďábla)*, vydané na americké univerzitě Bloomington v USA v roce 2008.

Kniha *Jarní chodec* vydaná nakladatelstvím Dauphin v roce 2009 je autorským výběrem z jeho dosavadní tvorby.

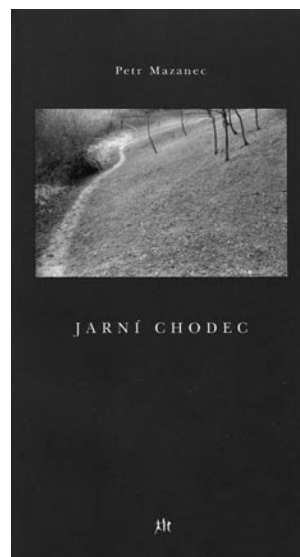
Zvláštností vývoje našeho literárního procesu poslední dvacetiletí je třídění a tříbení, přehodnocování a ověřování hodnot literárních děl. Potvrzuje se při tom, že literární vývoj v posledním půlstoletí byl velice různorodý a že v něm existovali literární vytrvalci navzdory době souběžní i různoběžní, konformní i nekonformní, vyhranění i nerozlišitelní, známí i neznámí. Čas samovolně prověřuje a prověří kvalitu a v obdivuhodném množství autorů se budeme dožívat příjemných překvapení.

V nakladatelství Daniela Podhradského Dauphin vyšla velmi pěkně vypravená kniha textů širší veřejnosti neznámého autora Petra Mazance.

Není úplně náhodou, že tento literární opus vyšel právě v tomto menším nakladatelství, které sídlí v zapadlé vesnici na rakouských hranicích zcela stranou kulturních center a které má ambici vydávat elitní knihy, oproštěné od textů dobově tendenčních, zbytečných a okrajových.

Z poznámky na černé obálce knihy s dvěma fotografiemi vyplývá, že kniha *Jarní chodec* je autorským výběrem z celoživotní tvorby. Z formálního hlediska

bychom mohli v tomto případě mluvit o velmi pozdní knižní prvotině, vzhledem k tomu, že dosavadní autorovy texty byly zveřejňovány v podstatě bibliofily, nebo ve velmi nepatrném vlastním nákladu. Pojem pozdní prvotina, která není v kontextu moderní

Petr Mazanec:
Jarní chodec,
nakladatelství
Dauphin 2009,
1. vydání, 220 s.

české literatury nic zvláštního z důvodu diskontinuitního vývoje, však v tomto případě odmítáme. Tento autor nemá žádné publikované prvotiny, ke kterým by se dnes nechtěl hlásit, jako je tomu u většiny českých básníků 20. století (i u těch velmi renomovaných). Přeskočení, vynechání úvodního rozjezdového období je u tohoto autora věc zásadnější, týká se jeho poetiky a vyhraněného vnímání života, a proto bude rozumnější mluvit o zralém shrnutí.

Texty P. Mazance svádějí typově k zařazení do linie buď starších autorů české poezie představované jmény B. Reynek, Z. Hejda, L. Dvořák aj., nebo mladších, jako je M. Doležal, P. Borkovec, P. Kolmačka, Zd. Volf aj. Ale nic takového nesedí jak věkově, tak poetikou, protože přirovnávání je v těchto stylově čistých textech programově odmítnuto; autor – jakož i někteří jeho vrstevníci – byl zřejmě na konci 60. let ovlivněn těmi srozumitelnějšími texty M. Heideggera, ale mluví a píše jako obyčejný venkovský člověk.

Nebojíme se vůbec srovnávat veselského samotáře a jarního chodce z jednoho konce Vysočiny s B. Reynkem z druhého konce Vysočiny z jiné doby. Kdybychom chtěli několika slovy zachytit směr krystalizačního básnického růstu u Reynka, jak píše jeden z jeho vykladačů Karel Vrána, pak bychom mohli říci, že poněkud opouští expresivní metaforu a miluje čím dál tím více prostotu slovního výrazu, téměř nahou a stroze asketickou.

U P. Mazance je tomu také tak, pouze s tím rozdílem, že bychom u něho marně hledali zveřejňovanou úvodní etapu „expresivní metafor“. Na s. 175 to pregnantně vyjadřuje povzdech: Jak je to únavné – / pořád něco k něčemu / přirovnávají.

Výbor z pěti sešitů, vydávaných vlastním nákladem, je v této knize rozdělen do osmi oddílů s jistou chronologií, verše a texty Petra Mazance představují totiž zvláštní způsob vzpomínání. Autor vychází z ustrnulé vzpomínky, zatavené do trsů slov. Jeho životní oblok je z vnějšího pohledu jednoduchý a odehrává se v lokálně zřetelně vymezené oblasti.

Tak jako Mácha mlhavý děj své básně jasně lokalizoval a nevědomky proměnil jeden z mnohých rybníků v romantické jezero, tak i Mazancovy texty jsou

dost zřetelně lokalizovány. Jsou nesmazatelně poznamenány místy kolem Kamenice nad Lipou, Počátek a Horní Cerekve, k nimž mají blízko i jiní básníci (Březina, Hejda). Čteme i další místa – tentokrát Černovicka: Rytov, Dobeš, Vlkošovice; rodiště jeho rodičů. Autor se pokusil trvale do slov zaklít některé okamžiky svého života. Tragickokomické momenty dětství, chlapectví a jinošství, odehrávající se v kulisách venkovských hřišť, hospod, malého městečka, světa domácích zvířat, slepic, králíků, koček, ale i pohledů na večerní hvězdnatou oblohu, jsou prostoupeny v podstatě věčnými máchovskými motivy. Jaksi mimoúrovňově se prolínají prožitky z vojny, sny dospělosti, prožitky předčasné tragické smrti mladého člověka a venkovských pohřbů. Autor udržuje stylovou čistotu svého textového zatavování vzpomínek. Pro existenciální a mimočasové ustrnutí volí důsledně nemetaforizovaný, prozaizovaný verš, který je snad už za hranicí veršů, a proto je rozumnější a vhodnější pro tento způsob literatury volit, jak autor moudře v posledních sešitech činil, výraz texty. Píše si po svém a svým tempem bez ohledu na všechn módny i nemódny literární provoz. A je to možné jedině v jeho případě. Autentická vzpomínka bez jakékoliv licence a stylizace má svou sílu a působivost v detailu, podobně jako tomu je v evangeliích. Bůh je skrytý v detailu a náhodě, říkají někteří necírkevní věřící.

Náš autor pak nepotřebuje žádnou syžetovou konstrukci a metaforickou transformaci, v které se nemožnou mnohdy vyznat ani sami básníci autoři. Autor Mazanec se ve svých textech vyzná, ráz jeho veršového (textového) vzpomínání vylučuje, aby něco předstíral. Jednak mu to není zapotřebí a jednak to ani nejde. Pouze svým uváděním faktů a skutečností do vztahů je odhaluje i zahaluje. Z tajemného je prosté a z prostého tajemné. Jeho vrstevník a dávný účastník jednoho prázdninového klukovského trávení času dospěl ve své bouřlivé vývojové křivce ke stavu, který jeho spolumedník označil jako zmoudření dona Magora. Autor Mazanec moudřet nemusí, život na vesnici u Pelhřimova ho nenápadně zmoudřel už dávno. Ví dobře, že čas věčnosti se prolíná s každým okamžikem neuchopitelné přítomnosti, tak jakýpak spěch a chvat, vždyť vzpomínka, paměť je záležitost kontinuální, bez

ohledu na to, jestli člověk na světě pobývá 26, 60, nebo 65 let. Podstatné je, zda tvoří identitu vzpomínajícího a pamatujícího. Jsme přesvědčeni, že v této knize textů tomu tak je.

Vlastní nakladatel Mácha a romantický osamělec s originálními metaforami dal všem budoucím kritikům náležitou historickou lekci z unáhlených odsudků a nedoporučujeme je ani v případě nenápadného a neokázalého poutníka z Vysočiny, označovaného všednějším slovem chodec, který neoslňuje originálními metaforami, pojmenovává přímo a bez přirovnávání a po svém.

Ukázky z knihy

xxx /už/

Vlahé předjaří
Už na hřbitově za vsí
už hladce bez problémů
spuštěna rakev

Potom podávání rukou
někteří odcházejí ke svým hrobům

Pět muzikantů trochu bokem
už přestali hrát pohřební skladby
začali píseň o krásné zemi
šestiletý pravnuk zemřelého
před nimi
upřeně na ně se dívá

Z kostela už přestala zvonit hrana
začali zvonit poledne
mnohým už vyhládlo

Tak na smuteční hostině
zdravými zuby
do řízku se zakousnout
a pak dvě nepřechlazené plzně
co do hrdla tak pěkně
kloužou

Vzpomínka na rané verše /mladý chodec v ulicích maloměsta/

Dlažba asphalt a hlína dotýkané nohama
Létaví ptáci co téměř nepotřebují zemi
a stačí jim stromy a střechy
Vzduch který je propustný
je vidět jím dá se jím snadno jít

A když se spustil déšť jako závěs
tou vodou kdyby bez deštníku mohl jít
tak nějak
jako když Izraelci mořem šli

Jedna boční slepá ulice končila
že hned začínalo obilné pole
Nedalo se vědět
kdo rovnoběžnou ulicí právě jde
A po půlnoci
když prázdnými ulicemi šel
za okny různě spalo
skoro tři tisíce lidí

Vzpomněl si /a zároveň zapomněl/

Posečená louka za zahradou
ještě noc ale už blízko svítání
Nepřevrací se den a noc jak karta
Jako loď z mlhy připluje nový den

Jak tenkrát před mnoha lety
vůně opouští ležící trávu
(řekněme do výšky jednoho metru)
a vánek ji pak nese až sem

Jak tehdy otevřeným oknem
do pokoje v podkroví v štítu chalupy
I teď ta vůně s tou dlouhou dálkou hvězd

slibuje dny měsíce roky co budou
Na chvíli zapomněl jsem
že jsem těch čtyřicet let už žil

33 let ve Veselé

Těch zemřelých
už dobrá stovka bude

Kdyby vycházeli z chalup
kde žili
a přidávali se k němu
když vesnicí jde
(si představil)
menší průvod už by to skoro byl

Pak ale napadlo ho
že některým by to nebylo příjemné
že poslední léta už jen
sotva přes kuchyni
A také by to nebylo pěkné podívání

Tak tedy jinak
Pod stromy v parku u kostela
garden party
Jedni u letních stolků
druzí by postávali ve skupinkách
(francouzské či běžné hole)
a ještě jiní by přecházeli dle libosti

A já bych mezi nimi chodil
roznášel minerálky
útržky hovorů poslouchal
pozorně na ně se díval

xxx

Přivezli Honzíkoví P. do léčebny
minerálky a ovoce

Možná by přece jenom měl být
noční vzduch trochu hustější
a proti chodci by vlaze polomžilo
a ze stran z polí a luk
nevtíravě provoněný vánek
a tiše skoro rozuměti
jako když na prázdniny
těšily se děti
že nízkou travou budou běhat bosy
a mezi nimi míč

Vůně mouky když obilí už je zralé
má velké nadání
a také potůčky potoky a řeky
zvláště ta co tekla
v tom městě pod dvěma mosty

*A také ten déšť
co tenkrát 20. května odpoledne
za čtvrt hodiny spad'
ve zprávách nepředpovězen*

Pavel Studnička (1946) byl středoškolským učitelem na několika středních školách východních Čech. Nyní se věnuje kulturní publicistice a regionální historii. Žije v Pardubicích.

Místa paměti ve střední Evropě

JIRÍ ŠTAIF

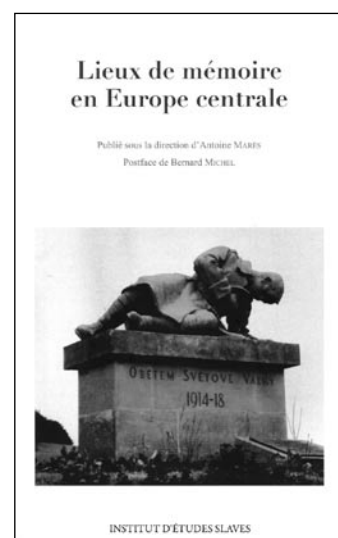
Myslím, že lze bez rozpaků napsat, že to bylo zejména díky francouzskému historikovi Pierru Norovi a sedmisvazkovému projektu o francouzské historické paměti, jež řídil a s nímž se veřejnost mohla seznámit pod názvem *Les lieux de mémoire* (1984–1992), že se toto téma setkal se zájmem historiků v řadě evropských zemí. Je tomu tak zřejmě proto, že stále intenzivnější stýkání a potýkání se různých kultur v dějinách světové civilizace nás stále více upozorňuje na okolnost, že se odlišují zejména díky svému utváření podle kritérií, jež jsou nezdědka jen obtížně vzájemně slučitelná. Tato kritéria dnešní historik nechápe ovšem jako „nezměnitelnou“ danost, nýbrž v nich vidí kulturní konstrukt, jehož motivy, obsahy i mocenské aspekty je možno dekonstruovat, neboli poukázat na jejich historickou podmíněnost, a tím je do jisté míry relativizovat. Jako zvlášť vhodné badatelské pole takto chápaného přístupu k minulosti se jeví různé projevy moderního nacionalismu, včetně jeho etnosymbolického repertoáru.

Zároveň je nápadné, že žádná společnost se bez konstrukcí kolektivních identit založených na společné paměti neobejde, jak si ostatně uvědomoval nápaditý francouzský sociolog Maurice Halbwachs (1877–1945). Ostatně soudím, že je tomu tak i v post-postmoderní společnosti, v níž metoda dekonstrukce naráží na problém fluidní legitimacy konstrukcí nových kolektivních sounáležitostí probíhajících především na internetu ve vskutku proměnlivých variantách. Navíc nelze přehlédnout, že dosavadní pokusy o konstrukci nové, tj. „společné“ evropské identity narážejí na své limity, jež se zřejmě nedají vysvětlit jen rezidui nacionalismů jednotlivých evropských národů, která se dosud nepodařilo vymýtit. Přitom se zdá, že výzkum historické paměti jakožto psychologického pouta, jež utváří tzv. *imagined community*, se ukazuje být jak odborně,

tak i kulturně produktivní zejména v těch případech, v nichž zástupci jednotlivých národních historiografií diskutují o tom, jak vidí konstrukci identity určitého národa, ať již se s ním cítí být spjati svou národní příslušností, či ne.

Recenzovaný sborník naplňuje ovšem tento postulat jen zčásti. Konstrukce české národní paměti jsou v něm totiž posuzovány jen českými a francouzskými historiky, konstrukce maďarské národní identity jen francouzskými historiky a konstrukce slovenské identity jen slovenskými historiky. Tento rejstřík přístupů k historické paměti je doplněn statí francouzského historika Étienna François, jež nás seznamuje s projektem *Deutsche Erinnerungsorte* (2001), který uvedl v život společně s Hagenem Schulzem. Také nás informuje o tom, že dosud vyšly již publikace o italské (1997–1998), nizozemské (2006), lucemburské (2007), rakouské (2000 a 2004–2005), dánské (1991–1992) a ruské (2007) historické paměti, resp. o „místech“, do

Lieux de mémoire en Europe centrale.
Publié sous la direction d'Antoine Marès.
Postface de Bernard Michel.
Institut d'études slave,
Paris 2009,
196 s. + obrazové přílohy.

nichž se koncentruje. O českém a slovenském výzkumu na tomto poli, zejména pak o jeho zájmu o moderní národní mytologii, informuje ve svém úvodu Antoine Marès.

Příspěvatelé této publikace se vesměs ztotožňují s pojetím „místa“ paměti jako jakéhokoliv nosiče informací o vztahu k minulosti, jež mohou nabýt symbolického významu. Nesou tedy v sobě pro jistou skupinu lidí identifikační potenciál, jenž se v jejich kultuře promění v rozhraničující komponentu, kterou se odlišuje od jiné kultury. To je přístup, jenž v zásadě odpovídá pohledu na věc, s nímž světovou historiografii obohatil již zmíněný projekt Pierra Nory. Někteří autoři pak ve svých studiích zdůrazňují konceptuální aspekty svého badatelského zájmu, jiní se více soustřeďují na konkrétní popis zvolené problematiky. Některé příspěvky jsou zase pojaty analyticky. Ve sborníku není obsažen žádný příspěvek, jenž by se tématu symbolických míst v českých, maďarských a slovenských dějinách podstatným způsobem nedotýkal. Nekonečné, avšak v daném případě neproduktivní diskuse by se daly vést o tom, co v recenzovaném sborníku chybí, neboť jde o pole, jež bude mít, jak se domnívám, i v budoucnu velkou badatelskou perspektivu.

S neotřelým tématem se zde představil český historik Eduard Maur, jenž si vybral čtyři české a moravské hory Blaník, Říp, Hostýn a Radhošť jako místa, k nimž se vázala a do jisté míry stále směřuje česká historická paměť. Soustředil se přitom na otázku, jak se její vrstvy proměňovaly v souvislosti s rozvojem českého nacionalismu 19. století a do jaké míry je česká historická paměť tímto společenským fenoménem ovlivňována i v současnosti. Na jeho statí je velmi dobře znát, že na dané téma již publikoval samostatnou knihu pod názvem *Paměti hor. Šumava – Říp – Blaník – Hostýn – Radhošť* (Praha 2006). Pokud Maur pracuje s poměrně dlouhým historickým časem, pak se stať slovenské historičky Gabriely Kiliánové soustřeďuje na kratší období, neboť nás seznamuje s tím, za jakých okolností se zřícenina hradu Děvín, nacházející se nedaleko Bratislavy na stejnojmenné vyvýšenině nad soutokem Dunaje a řeky Moravy, stala v průběhu 19. století a 20. století místem paměti Slováků, Maďarů a Němců.

S fenoménem vrstev historické paměti pracuje též Thomas Hejda ve své statí, v níž ukazuje, jak se stále bolestné téma židovského utrpení za druhé světové války stalo předmětem uzurpace komunistické ideologie a jakými způsoby se z ní vymaňovalo. V této souvislosti je snad vhodné uvést, že problém uzurpace historické paměti se ve sborníku objevuje i v řadě dalších případů. V některých z nich autoři de facto oscilují kolem problematiky, do jaké míry je proti této uzurpací možno postavit „autentickou“ historickou paměť, resp. kde vede hranice mezi uzurpací či osvojením si dějin a autenticitou minulosti. Příspěvatelé sborníku se této morálně nanejvýš citlivé problematiky spíše jen dotýkají, než aby se ji snažili postavit jako své hlavní téma. Z dosavadních přístupů k věci je pak patrné, že pro historika je tato palčivá otázka nejlépe zvladatelná v diskusi, v níž se uplatňuje více úhlů pohledu a v nichž jsou analyzovány, resp. dekonstruovány náboženské, nacionální, politické, ideologické i další pohnutí, které v určité době ospravedlňovaly „přepisování“ historické paměti.

Nejdále v tomto směru zašel Paul Grandvohl ve své kritické statí o expozici totalitárního útlatku, kterou je možno zhlédnout od r. 2002 v budapeštském Terror Háza Múzeum. Vychází přitom ze zásady, že zlo je absolutní kategorie, jež se však zvláště v moderní době projevuje v mnoha podobách, jež mohou být vzájemně rozporné. S vnitřní opravdovostí se pak vyjadřuje k instrumentalizaci vztahu Maďarů ke své národní minulosti, jenž prošel ve 20. století vskutku turbulentním vývojem. Domnívá se přitom, že tato expozice podává asymetrickou konstrukci maďarské národní paměti. Jeho výklad totiž přímo či nepřímou naznačuje, že tento typ reprezentace minulosti má tendenci potlačovat subtilnější stránky maďarských dějin. Návštěvníkovi tak staví před oči jakoby definitivní a místy i příliš statickou podobu historické paměti, jež příliš nepočítá s jeho potřebou učinit si vlastní úsudek.

Staví totiž na emotivní psychologii ztotožnění se s oběťmi teroru, jež je pro autory výstavního libreta výchozím axiomem, o němž se dále nediskutuje. Nezdůrazňují proto otázku, jak se vyrovnat s méně žádoucími či ambivalentními stránkami moderních maďarských dějin. Grandvohlova výkladová linie tak

vybízí ke kritičtějšímu tázání, v němž má minulost spíše podobu klikaté čáry než prvoplánového boje mezi dobrem a zlem: Byli jen „dobří“ a „špatní“ Maďaři, resp. kdo, kdy a za jakých okolností byl „jakým“ Maďarem? Jak se chtějí současní Maďaři vyrovnat s holocaustem, resp. do jaké míry je tato podoba krajní dehumanizace společnosti i jejich problém? V jiné verzi pak lze formulovat tuto otázku tak, že se ptáme, kdo a proč si zaslouží „nějaké“ místo v „naší“ paměti, když je minulost, již si osvojujeme, tak složitá? Autor si je přitom velmi dobře vědom, že v současném Maďarsku se objevují i jiné konstrukce historické paměti, než je ta, kterou si zvolil jako předmět své analýzy.

Uvítal bych však, kdyby podobné otázky byly v recenzovaném sborníku otevřeně diskutovány i dalšími historiky, neboť jde o zásadní problémy jakékoliv konstrukce kolektivní identity, jež maďarské moderní dějiny zjevně přesahují. Stejně tak dobře lze na místo Maďarů dosadit Čechy, Slováky, Němce, Poláky či jiné národy. Zároveň je zřejmé, že skupinová historická paměť je vždy ve větší či menší míře založena na instrumentalizaci minulosti ve prospěch té skupiny, jež se s ní chce nebo umí ztotožnit. Pro historika sociálních dějin je proto nanejvýš vzrušivou otázkou, proč některé z těchto instrumentalizací prokazují větší životaschopnost než jiné a proč jsou některé považovány jejich stoupenci za legitimnější než ty ostatní. Zjména pak si musí položit otázku, z jaké pozice bude takto konstruovanou legitimitu dekonstruovat ve své interpretaci, jež bude chtít být „vědeckou“.

Tato problematika velmi úzce souvisí se vztahem historické paměti a jejích míst ke kolektivním autostereotypům a heterostereotypům. Pro moderní národní sebepředstavy je totiž nezřídka příznačné, že v nich existují vedle sebe různorodá témata hodnotové orientace, která se mohou jevit jako vzájemně neslučitelná. Nejsem si přitom jist, zda tento problém můžeme považovat za vyřešený konstatováním, že některá z nich označíme jako „autentičtější“ či jiná pojmem jako „odumírající“. V některých případech pak dochází také k tomu, že je „ten druhý“ včleněn do nově konstruované identity „nás samých“. Navíc je zřejmé, že hodnotové důrazy autostereotypů výrazně ovlivňují hodnotové akcenty heterostereotypů. Variant vnitř-

ních konstrukcí autostereotypů a jejich vztahu k heterostereotypům existuje nepochybně více. V daném případě mi jde jen o ty, jichž se tak či onak dotýkají následující příspěvky.

Téma paralelnosti a autentičnosti hodnotových konstrukcí v kolektivních sebepředstavách se objevuje v příspěvku francouzské historičky Catherine Horel, jež se nechala inspirovat kulturně antropologickým přístupem k tématu národních pohřbů, resp. znovupohřbívání jakožto národní festivitě, jež hraje v maďarské národní kultuře roli, jež je u jiných evropských národů povětšinou neobvyklá. Autorka v této souvislosti poukazuje na skutečnost, že některé z těchto festivit jsou veřejností i historiky přijímány jako výraz rozporuplného vztahu k národní minulosti, jako tomu bylo např. v případě znovupohřbení admirála Miklóse Horthyho (1868–1957) v jeho vlasti, k němuž došlo r. 1993. Přitom mi však není jasné, zda neobvyklá četnost ceremonií čestného znovupohřbívání relativizuje, či právě naopak posiluje jeho symbolický význam v maďarské historické paměti. K tomu dodejme, že popisný charakter mají dva další příspěvky, jež se týkají rolí funerálních komponent v české historické paměti. Jiří Pokorný se při této příležitosti věnuje umělecky hodnotným památníkům českým obětem první světové války, jež byly v českých zemích budovány po r. 1918. Ve srovnání s ním napsal tematicky poněkud bohatší stať Jean-Philippe Namont o místech československé historické paměti ve Francii.

Téma různorodých vrstev historické paměti se objevuje tak či onak v příspěvcích slovenských historiček a historiků. Nejdále v tomto směru došel Dušan Kováč ve svých úvahách o slovenském autonomistickém politikovi, katolickém knězi Andreji Hlinkovi (1864–1938) jakožto „místu“ slovenské historické paměti. Za autentičtější přitom považuje svou interpretaci této osobnosti, v níž se Hlinkou svým způsobem zavrhne linie slovenských obrozenců, kdežto její přisvojení si jakožto hlavního symbolu fašizujícího režimu slovenského státu (1939–1945) považuje za „zneužití“. To je však výkladový koncept, jenž by si zasluhoval zevrubnější diskusi. Poučný je v tomto směru i závěr stati Milana Zemka o Slovenském národním povstání (1944), resp. peripetiích jeho interpretace ve sloven-

ské historické paměti. Seznamuje nás totiž s aktuálními průzkumy slovenského národního vědomí, z nichž vyplývá, že toto protifašistické povstání v něm zaujímá čelnější místo než někdejší slovenský stát, dříve označovaný též jako klerofašistický. S postupem času se však význam obou těchto protichůdných „opěrných bodů“ slovenské historické paměti snižuje.

Téma „odumírání“ či „vyprazdňování“ historické paměti se rovněž objevuje v několika příspěvcích, jež se dají zařadit takřikajíc do obligatorního repertoáru česko-, resp. československo-francouzských vztahů. V této souvislosti upozorníme na příspěvky dvou českých a jedné slovenské historičky. Daniele Tinkové se podařilo ukázat nejen to, jak se konstrukce historické paměti vázane na jednu z velkých napoleonských bitev, k níž došlo r. 1805 na Moravě u Slavkova/Austerlitz, proměňovaly, nýbrž i na to, jak se v současnosti stávají stále více inzertním lákadlem turistického podnikání orientovaného na domácí i zahraniční klientelu. K tomu dodejme, že u příležitosti 200. výročí bitvy u Slavkova vyšel sborník *Napoleonské války a historická paměť* (eds. Lukáš Fasora, Jiří Hanuš, Jiří Malíř, Brno 2005), jenž přináší širší škálu pohledů na tuto problematiku.

Ostatně i impozantní mauzoleum věnované M. R. Štefánikovi (1880–1919), francouzskému občanu a generálovi, spoluzakladateli Československa a slovenskému evangelíkovi, odhalené r. 1928 na vrchu Bradlo na Slovensku, je dnes spolu se svým okolím pro Slováky spíše místem turistického trávení volného času než symbolickým místem jejich historické paměti. K tomuto závěru směřuje pojednání slovenské historičky Bohumily Ferenčuhové, které je v recenzovaném sborníku nejrozsáhlejší. Česká historička Doubravka Olšáková si vybrala osobnost francouzského slavisty Ernesta Denise (1849–1921) jakožto vlivného přívržence československé státní nezávislosti. Kult jeho osobnosti lze totiž považovat nejen za nápadný projev francouzské orientace v nově budované paměti Československa, nýbrž i za příklad, jak se fenomén Francie, jenž do poloviny 19. století patřil spíše do heterostereotypů české národní identity, stal nedílnou součástí českého autostereotypu. Autorka též názorně poukazuje na to, kdy, jak a proč v něm kulminuje, i kdy, jak a proč se začíná

„vytrácet“, a potom zase „oživovat“, aniž by však bylo dosaženo předchozího společenského efektu.

Za ní následuje analytické pojednání editora této publikace Antoine Marèse, jež lze považovat za závěrečné, neboť její stručný doslov od Bernarda Michela je laděn do polohy osobních vzpomínek. Marès své téma pojal nekonvenčním způsobem jako konstrukci vztahu k minulosti v ikonografii československých poštovních známek v letech 1918–1948. Nejlépe rozpracoval období první československé republiky v letech 1918–1938, pro něž konstatuje důraz na státní symboly včetně emblematické pražského Hradu, na osobnost prezidenta Osvoboditele T. G. Masaryka a na legionářskou národněosvobozeneckou tradici. Dále je to připomínání republikánských hodnot a asymetrická reprezentace jednotlivých zemí, z nichž se tehdejší Československo skládalo. Jejich význam se v této konstrukci ovšem snižoval směrem od západu na východ.

Autorův postřeh, že do této symboliky vůbec nevstoupili čelní čeští obrozenci, kteří se již na konci 19. století stali ikonami Masarykova pojetí české otázky, by si zasloužil hlubší vysvětlení, k němuž by mohla přispět mj. komparace s československými bankovkami. Nejen v případě československých známek pomáhají čtenáři sborníku k lepší orientaci vhodně zvolené černobílé i barevné obrazové přílohy, naznačující, že historická paměť a její místa mohou být vykládána též prostřednictvím interakce mezi jejich emblematickou, estetikou a emocionálním nábojem, která však patří po mém soudu k poněkud opomíjeným projevům různých podob moderní identity. Celkově tedy shrnuji, že jsem sborník *Lieux de mémoire en Europe centrale* přečetl skutečně s velkým zájmem a že na něm oceňuji nejen to, co řada jeho autorek i autorů ve svých příspěvcích bezprostředně říká, nýbrž i jeho nepochybný potenciál být podnětem pro konceptuálnější diskuse i pro další rozvoj bádání na tomto nejen vědecky, nýbrž i společensky závažném úseku současného historického bádání.

Jiří Štaif (1951), historik, přednáší sociální dějiny na Filozofické fakultě UK v Praze, zaměřuje se především na dějiny společnosti v 19. století.

Z nových knih

THOMAS E. WOODS JR.

KRACH

**příčiny krize a nápravná opatření,
která ji jen zhoršují**

Dokořán, váz. s přebalem, 224 s.,
279 Kč

Knih o tom, co se vlastně světové-
mu hospodářství
v posledních le-
tech přihodilo a co
s tím máme dě-
lat, již vyšlo mno-
ho (přinejmenším
v zahraničí), a ješ-
tě více jich nepo-

chybně vyjde. Jejich autoři však větši-
nou podávají pouze mainstreamové vy-
světlení, které lze shrnout takto: bylo
málo kontroly a mnoho svobody. Tho-
mas E. Woods jr. k architektům řešení
současné krize přistupuje nikoli s ná-
božnou úctou a bázní, jaké se jim do-
stává ve Washingtonu a v televizi, ný-
brž nebojácně a zdravě kriticky, čehož
drtivá většina údajně nezávislých ko-
mentátorů a akademiků není schop-
na. Kniha Krach provede laického čte-
náře v několika krátkých kapitolách ce-
lou řadou témat, která v našich odborných
i veřejných debatách dlouho chy-
běla. Autor vysvětluje základní principy
fungování bankovníctví, podstatu infla-
ce a především rakouskou teorii hospo-
dářského cyklu. Předkládá přesvědčivý
a racionální popis toho, jak jsme se do-
stali tam, kde dnes jsme.

KAREL STIBRAL, ONDŘEJ
DADEJÍK, VLASTIMIL ZUSKA

ČESKÁ ESTETIKA PŘÍRODY VE STŘEDOEVROPSKÉM KONTEXTU

Dokořán, brož. s klopami, 320 s., 350 Kč

Moderní estetika
zahrnuje do své-
ho zkoumání ne-
jen postmoderní
kulturu, ale v ros-
toucí míře i kraji-
nu a přírodu. Tato
publikace přibliž-
uje myšlení někte-
rých českých este-
tiků a přírodovědců,

kteří se zabýva-
li estetickými jevy. Kniha je rozdělena
na část věnovanou filozofické estetice,
kde jsou představeni známí (např. Oto-
kar Hostinský, Jan Mukařovský) i méně
známí (František Tomáš Bratránek,
František Matouš Klácel) čeští esteti-
ci, a část přírodovědeckou, která je věno-
vána biologizující estetice od Josefa Ve-
lenovského po současné české následov-
níky Adolfa Portmanna (např. Stanislav
Komárek, Zdeněk Neubauer).

Dokořán,
Zborovská 40, 150 00 Praha 5
tel.: 257 320 803, tel./fax: 257 320 805,
mobil: 603 432 056
dokoran@dokoran.cz,
www.dokoran.cz

JAN JANDOUREK

ČÍTANKA

SOCIOLOGICKÝCH KLASIKŮ

Grada, brož., 200 s., 289 Kč

Renomovaný čes-
ký autor sestavil
pro české čtenáře
ojedinelou čítan-
ku klasických so-
ciologických tex-
tů. Začíná u proto-
sociologických
textů (Platon, Au-

gustin), pokračuje základními klasi-
ky (Comte, Spencer, Marx, Durkheim
apod.), přes významné pokračovatele
podle základních sociologických para-
digmat, až po současné autory. Neza-
pomíná ani na významné české socio-
logy, jako například Lindnera, Masary-
ka, Chalupného a mnoho dalších. Pu-
blikace jistě osloví všechny, kteří se za-
jímají o sociologii - ať už studenty pří-
slušných univerzitních oborů nebo laic-
kou veřejnost.

HELENA KUBÁTOVÁ

SOCIOLOGIE

ŽIVOTNÍHO ZPŮSOBU

Grada, brož., 272 s., 299 Kč

Nahlédněte spolu s námi na společnost
a na životní způsob z několika různých
teoretických perspektiv. Renomovaná
česká autorka seznamuje čtenáře nejen
s předmětem sociologie životního způ-
sobu, ale věnuje se také teoriím a pro-
měnám životního způsobu v souvislos-

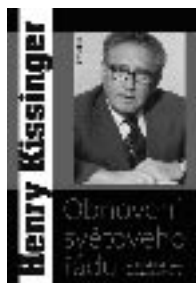
ti s modernizačními společenskými procesy. Řeší problém smyslu života na pozadí konzumního životního způsobu a zabývá se rozdíly mezi venkovským a městským životem. Způsob života vztahuje i k módě a luxusu a nezapomíná ani na mládež. Zaměřuje se na rozdíly mezi muži a ženami.

Grada Publishing,
U Průhonu 22, 170 00 Praha 7
tel.: 220 386 511, fax: 220 386 400,
mobil: 603 262 018, www.grada.cz

HENRY KISSINGER

OBNOVENÍ SVĚTOVÉHO ŘÁDU Metternich, Castlereagh a potíže s mírem v letech 1812–1822

PROSTOR, váz., 416 s., 480 Kč

Ve své první práci o dějinách mezinárodní politiky z roku 1957 se Kissinger zabývá diplomatickou historií Evropy od Napoleonovy porážky v Rusku přes sérii mezinárodních kongresů v letech 1814–1822 až po protiturecké povstání v Řecku 1822, které definitivně ukončilo již několik let slábnoucí britskou participaci na evropské politice. Historická fakta jsou pro Kissingera především podnětem k přemýšlení, jehož cílem je porozumět událostem i jejich protagonistům. Autor vyniká mimořádnou schopností psychologické drobnokresby, ať už píše o Metternichovi či Castlereaghovi, anebo se zabývá ruským carem Alexan-

drem či poraženým a kompromisu neschopným Napoleonem.

JOSEF BUREŠ

JAK JSEM V DEVĚTAČTYŘICÁTEM UTEKL HLEDAT SVOBODU DO SOVĚTSKÉHO SVAZU

PROSTOR, 2. vyd., 134 s., 180 Kč

Autentický životní příběh, který tato knížka přináší, je i po více než šedesáti letech od doby, kdy se odehrál, stále stejně neuvěřitelný. Po druhé světové válce se osmnáctiletý Josef Bureš, mladičký zanícený idealista, rozhodl hledat spravedlivou zemi, překročil bez dokladů, ukryt v konstrukci nákladního vlaku, ilegálně hranici mezi Československem a Sovětským svazem – a byl okamžitě zadržen a obviněn ze špionáže. Rok prožil v nejtvrdějších podmínkách sovětských věznic, odkud byl deportován do vyhnanství na Sibiři. Po amnestii, jež následovala po Stalinově smrti, strávil jako propuštěný vězeň další dlouhé měsíce neustálým stěhováním, hledáním obživy a tahanicemi se všemocnou sovětskou byrokracií, aby se vůbec mohl se svou ženou, kterou si našel na Sibiři, a malou dcerkou vrátit zpět do Československa.

JIŘÍ HOPPE

OPOZICE '68

Sociální demokracie, KAN a K 231 v období pražského jara

PROSTOR, váz., 392 s., 480 Kč

Jiří Hoppe se ve své práci o pražském jaru 1968 zaměřil na tři významné společensko-politické aktivity občanů, kte-

ré směřovaly proti mocenskému monopolu komunistické strany a k obnově pluralitní demokracie. Šlo jednak o pokus obnovit sociální demokracii jako tradiční politickou stranu,

dále o snahu lidí stojících zcela mimo stávající politické struktury ustavit nějakou základnu pro svou veřejnou aktivitu v podobě Klubu angažovaných nestraníků a konečně o úsilí bývalých politických vězňů založit organizaci, která by se zpočátku zaměřila především na rehabilitace, Klub 231. Mnozí budou při četbě knihy překvapeni skutečnými postoji populárních představitelů socialismu s lidskou tváří – Dubčka, Smrkovského, Kriegla, Mlynáře a dalších. Jiří Hoppe je však neohrožený, ve svém čtivém líčení nechává promlouvat fakta, dokumenty a archiválie. A čtenář, kterému se dostane nevšedního čtenářského zážitku, si úsudek může vytvořit sám.

PROSTOR, nakladatelství, s. r. o.,
Nad Spádem 10, Praha 4
tel.: 224 826 688, fax: 242 441 694
prostor@eprostor.com,
www.prostor-nakladatelstvi.cz

THOMAS HOBBS

LEVIATHAN

Oikoymenh, váz., 516 s., 598 Kč

Hobbesovo stěžejní dílo je významné ve třech ohledech. Za prvé pro svůj metodický ideál: politická filosofie by se měla rozejít s aristotelismem a napodo-

bit novověkou přírodovědu. Za druhé svým obsahem: *Leviathan* je základním dílem moderní politické filosofie. Hobbesův příspěvek k politické antropologii, k teorii politického závazku, k teorii přirozených práv, k teorii společenské smlouvy a ke vztahu světské a duchovní moci je dodnes nepřehlédnutelný, jak se o tom můžeme přesvědčit v dílech I. Kanta, M. Oakeshotta, H. Arendtové, C. Schmitta či L. Strausse. Za třetí je *Leviathan* průkopnickým dílem na poli anglické filosofické terminologie. Přeložil K. Berka.

JOHANN GOTTLIEB FICHTE
UZAVŘENÝ OBCHODNÍ STÁT
 Oikoymenh, váz., 94 s., 148 Kč

Ve své vizi budoucí politiky zúročuje Fichte své zkušenosti s pozorně sledovanými revolučními událostmi ve Francii. Rozhoduje se vyhýbat se extrémním polohám chápání státu, za které považuje přílišnou liberalizaci i poručnícký model. Koncepce uzavřeného obchodního státu přitom úzce souvisí s jeho po-

jímáním lidské přirozenosti a se snahou eliminovat sklon k nečinnosti, přibližující člověka k pasivitě přírody. Fichtova potřeba čelit úpadkovým rysům společenského vývoje nabízí ve své problematičnosti nadčasové téma prolínání myšlenky politických reforem s ideologizací lidského uvažování. Přeložil P. Bláha.

OIKOYMENH, Černá 3, Praha 1
 tel.: 224 930 310, fax: 224 930 212
 distribuce@oikoymenh.cz,
 www.oikoymenh.cz

ISRAEL FINKELSTEIN,
NEIL ASHER SILBERMAN
OBJEVOVÁNÍ BIBLE
Svatá písma Izraele
ve světle současné archeologie
 Vyšehrad, 2. vyd., váz., 336 s., 388 Kč

Dva významní znalci biblické tematiky představují v této knize výsledky svého současného bádání o starověkém Izraeli. Oba autoři patří k předním odborníkům svých disciplín, vedli řadu terénních výzkumů, inovovali archeologickou meto-

dologii a o výsledcích své práce publikovali četné studie i knihy určené širší veřejnosti. V této knize se zabývají otázkami základního charakteru: Co víme o době izraelských patriarchů Abraháma, Izáka a Jákoba? Kdy vznikl mono-teismus? Kdy a kde se objevili první Izraelité? Jak se izraelský lid poprvé dostal do země zaslíbené? Kdy a proč se stal Jeruzalém hlavním městem starověkého Izraele? Na tyto a další otázky zde dostáváme nové a často překvapivé odpovědi. Autoři postupně dospívají k nové verzi dějin starověkého Izraele a vytvářejí tak předpoklad pro objasnění otázek kdy, kde a proč byla židovská Bible sepsána a v čem tkví její stále trvající všeobecný význam duchovní i kulturní.

LAURENCE FREEMAN
KŘEŠŤANSKÁ MEDITACE
 Vyšehrad, brož., 72 s., 138 Kč

Kanadský benedik-tin Laurence Freeman je známým autorem řady knih o křesťanské meditaci, s níž má bohaté zkušenosti. Spolupodílel se na organizování křesťan-

revuepolitika

od ledna 2009 pouze na internetu !

Politicko-společenská revue CDK s dvacetiletou tradicí

Newsletter, měsíční přehled uveřejněných textů, e-mailem zdarma, RSS kanál
 Více na **www.revuepolitika.cz**

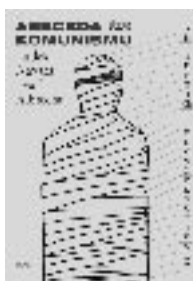

ského meditačního společenství v Montrealu, roku 1991 založil v Anglii Mezinárodní centrum světového společenství pro křesťanskou meditaci. Aktivně se podílí také na mezináboženském dialogu. V útlé knize nazvané prostě *Křesťanská meditace* nepodává teoretický rozbor, nýbrž praktický návod, doplněný řadou užitečných postřehů a rad, které během let nasbíral. Kniha bude užitečná každému vážnému zájemci o tuto křesťanskou praxi.

Vyšehrad, s.r.o.,
Víta Nejedlého 15, 130 00 Praha 3
tel./fax: 224 221 703
info@ivysehrad.cz, www.ivysehrad.cz

**LUDEK NAVARA,
JOSEF ALBRECHT**
ABECEDA KOMUNISMU
Host., brož., 240 s., 299 Kč

„Abeceda komunismu se snaží nahlížet do zcela konkrétních osudů, vnímá kontext i kontinuitu jednání aktérů historických událostí a přitom je dokáže zarámovat do širších historických souvislostí,“ píše děkan Filozofické fakulty Univerzity Karlovy Michal Stehlík v úvodu ke kni-

ze. Tu tvoří téměř třicet abecedně řazených hesel; nenajdeme zde však běžné definice, známé z učebnic historie, každé heslo je uvozeno skutečným příběhem, jak je autoři během svého několikaletého bádání sesbírali. Součástí hesel jsou též rozhovory, vzpomínky zúčastněných, archiválie apod. Knihu doprovází množství fotografií; pro snadnější orientaci je opatřena rejstříkem. Příložené DVD obsahuje filmové dokumenty, které byly natočeny podle vybraných příběhů.

JIRÍ TRÁVNÍČEK (ED.)
V KLEŠTÍCH DĚJIN
Střední Evropa jako pojem a problém
Host, váz., 344 s., 299 Kč

Existuje střední Evropa, nebo je to jen fantom? A pokud existuje, jakou má podobu? Jde o historickou realitu, zeměpisný prostor, nebo spíše jen o snovou nostalgii či touhu po tom, co má teprve nastat, až se vymaníme z nelí-

stného sevření dějin? Texty zahrnují období po 2. světové válce a jejich autory jsou mimo jiné maďarský politolog István Bibó, rakouský politik a politolog Erhard Busek, britský historik Norman Davies, český filozof Karel Kosík, slovinský spisovatel Drago Jančar či italský spisovatel a literární vědec Claudio Magris. Zasahují taková témata, jako je nesamozřejmost národa ve střední Evropě, tíže dějin, nejasné hranice střední Evropy — zeměpisné i pojmové, sémantické boje o středovou pozici, vznik románu ve střední Evropě, to, zda existuje středoevropská identita v literatuře, Švejk jako typický fenomén tohoto prostoru, Dunaj ad. Jde o pohledy bilanční i programové, osobně zabarvené i takové, jež se snaží o odborně nezaujatý přístup.

Host, Radlas 5, 602 00 Brno
tel.: 545 214 468, fax: 545 212 747
redakce@hostbrno.cz,
www.hostbrno.cz

MPA
MASTER OF PUBLIC
ADMINISTRATION

POLITOLOGIE
A MEZINÁRODNÍ VZTAHY

**PRÁVNÍ
SPECIALIZACE**
VEŘEJNÁ SPRÁVA

Jakub Gromek, student CEVRO Institutu

CEVROINSTITUT
Evropská škola

VYSOKÁ ŠKOLA OSOBNOSTI

- Magisterské, bakalářské a MPA studium v centru Prahy
- Prezenční i kombinovaná forma studia
- Renomovaný pedagogický sbor

WWW.CEVROINSTITUT.CZ

Informace o předplatném časopisu *Kontexty* na rok 2010

**Všem zájemcům o časopis *Kontexty* doporučujeme předplatné.
Je to nejspolehlivější a nejlevnější způsob jeho pravidelného odběru.**

Roční předplatné (6 čísel včetně poštovného): 500 Kč

Sponzorské předplatné: 1 000 Kč

Způsob úhrady předplatného

- **složenkou typu C** (do zprávy pro adresáta uveďte „Kontexty“)
- na základě vyžádané faktury **bankovním převodem**
- po dohodě **přímou platbou** na účet č. 120 402 514 / 0600 (je třeba sdělit redakci variabilní symbol platby)
- **hotově** v redakci časopisu (Venhudova 17, Brno)

Na požádání Vám vystavíme daňový doklad nebo fakturu.

Objednávky předplatného

- **telefonicky** nebo **faxem** na čísle: 545 213 862
- **e-mailem** na adrese: objednavky@cdk.cz
- vyplněním objednávkového lístku na: www.cdk.cz
- **písemně** na adrese: CDK, Venhudova 17, 614 00 Brno

Předplatitelé mají 25% slevu při nákupu knih CDK v internetovém knihkupectví
www.cdk.cz

Navštivte internetové stránky CDK

www.cdk.cz

Naleznete zde podrobné informace o všech vydaných
i připravovaných titulech CDK, včetně obálek a anotací.

Knihy jsou účtovány s 15% slevou, pro předplatitele
časopisů *Kontexty* a *Církevní dějiny* s **25%** slevou.

Poštovné a balné neúčtujeme!

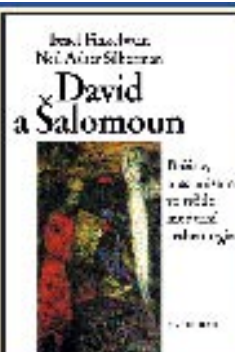

NAKLADATELSTVÍ
VYŠEHRA
SPOL. S R. O.

VÍTA NEJEDLÉHO 15,
130 00 PRAHA 3
tel./fax: 224 221 703
info@ivysehrad.cz

Vyšehrad - expedice,
Štěpánská 44/1307,
102 00 Praha 10
tel./fax: 271 961 380
distribuce@ivysehrad.cz

Při nákupu
v expedičním skladu
sleva 20 %
na www.ivysehrad.cz
sleva 15 %

Israel Finkelstein,
Neil Asher Silberman

DAVID A ŠALOMOUN

Počátky mesianismu
ve světle moderní
archeologie

Významní představitelé
současné archeologie,
I. Finkelstein a N. A. Silberman – známí u nás
svým dílem *Objevení Bible* (Vyšehrad, 2010*) –

se ve své další knize zabývají biblickým tradováním příběhů slavných králů Davida a Šalomouna a jejich utvářením v průběhu izraelských dějin. Vysvětlují, proč a jak se jednotlivé společnosti vyrovnávaly s povahou jejich osobností. Tak porozumíme skutečnosti, že se v různém podání těchto postav odrážejí i jednotlivé izraelské dějinné etapy až do doby Ježíšovy. Proto díky potřebě naší vlastní historické identity siaz dosud Davidovy a Šalomounovy osudy zachovaly svůj vliv. Zvláštním přínosem obou autorů je zjištění, že vyprávění o těchto královských izraelských osobnostech působilo i na pozdější západní vladaře a na povahu jejich vlády a že v tradicích izraelských dějin lze vystopovat kořeny západní civilizace. Váň., 272 s., 295 Kč

Hans Küng

FREUD A BUDOUCNOST NÁBOŽENSTVÍ

Teologie se dnes soustavně a mnohem intenzivněji než dříve zabývá kritikou náboženství, jak ji vyslovili významní psychiatři a psychotherapeuti – nejvýrazněji Sigmund Freud –, aby se vyrovnávala s falešnými obrazy Boha a nahrazovala je úva-

hami osvobozujícími a uzdravujícími. Avšak obráceně tomu tak není. V oblasti psychoanalýzy nehraje náboženství většínou žádoucí pozitivní roli. Přehledně objasňuje tuto problematiku H. Küng ve své knize *Existuje Bůh? Právě vydávaný svazek přináší dva Küngovy závazné texty: studii „Bůh – infantilní iluze?“ z jeho díla *Existuje Bůh?* a děkovnou americkou přednášku „Náboženství – poslední tabu?“ Jejich cílem je prohloubit nezbytný dialog mezi teorií a psychoanalýzou. Autor ve svých textech ukazuje, že úkolem teologie a v podstatě každého religiozního člověka je pracovat proti všem patologickým deformacím náboženství a angažovat se za takové náboženství, které dokáže přemáhat úzkost a d odávat důvěru, pochopení a respekt mimo jiné jako základ pro přátelství a lásku. Váň., 160 s., 245 Kč*

REVOL
VER
REVUE

Conrad - ESEJ / POEZIE - Kremlička / MALBY - Piňon
PROZA - Hůlová, Ryšavý, Allisonová, Matoušek
Batho - FOTOGRAFIE / POCTA ZBYŇKU HEJDOVI
SOBOTKA / Štorm, Haloun - ROZHOVOR / E. U. R.
Korpaczewski - ATELIÉRY / Brousil - Z DENÍKU TYPOGRAFA
„Literární poklesky“ - VODSEDALEK, BONDY
25 LET REVOLVER REVUE / Kritiky, recenze, glosy...

ZDARMA
DVD s filmem
M. RYŠAVÉHO
MALUPIEN,
OLŠOVÝ SPAS

No.78

JARO

časopis literární a umělecký

2010

K dostání v knihkupectvích, s výraznou slevou v redakci nebo poštou:
148 Kč zašlete složenkou do Revolver Revue, Jindřichská 5, Praha 1,
110 00, nebo na č. ú. 171178049/0300. Ve „zprávě pro příjemce“
uvedte „RR 78“. Více na www.revolverrevue.cz, 222 245 801,
sekretariat@revolverrevue.cz.

MONA OZOUFOVÁ

Co prozrazuje román

19. století – mezi starým režimem a revolucí

Historička Mona Ozoufová se ve většině svých prací zabývá interpretací Velké francouzské revoluce a obecněji myšlenkami revoluce a demokracie v moderní době. V této knize autorka spolu s paní de Staël tvrdí, že literární fikce vypovídá o své době pravdivěji než historická věda. Proto se z několika známých románů snaží vyčíst, co moderní republikánská Francie převzala z dědictví starého režimu, a pokouší se vystopovat složité cesty revoluční tradice dějinami. Výsledkem soupeření mezi oběma zřízeními, monarchickým a republikánským, je kompromis. To ovšem neplatí o knize samé – Mona Ozoufová dokáže udržet čtenářovu pozornost, a přitom ještě rozšířit jeho rozhled v oblasti francouzské kultury, literatury a historie. Milovník francouzské literatury si díky autorce nejen připomene oblíbená díla francouzské klasiky (Stendhal, Hugo, Balzac a další), ale myšlenkově vytříbený text mu též napomůže proniknout do zákoutí dějin 19. i 20. století.

Váz., 292 str., 349 Kč

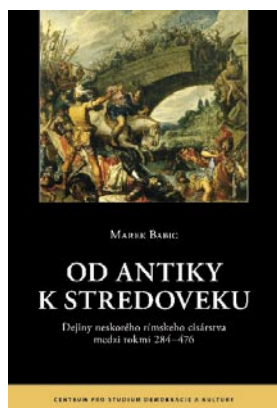
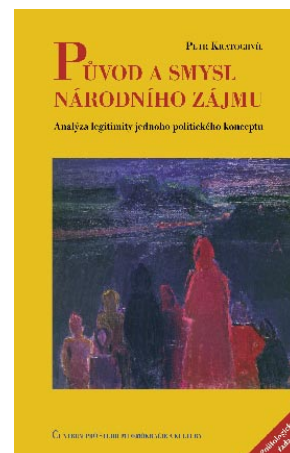
PETR KRATOCHVÍL

Původ a smysl národního zájmu

Analýza legitimacy jednoho politického konceptu

Autor přináší čtivou analýzu jednoho z neaktuálnějších konceptů politické teorie – národního zájmu. Jeho cílem je především kriticky se vyrovnat se současným pojetím národního zájmu a poukázat na vztah národního zájmu a politické legitimizace. Tento vztah byl historicky pro konceptualizaci národního zájmu zcela klíčový. Ovšem v průběhu dvacátého století se vazba mezi zájmem politického společenství a jeho legitimitou přerušila, což s sebou neslo řadu negativních důsledků. Studie se snaží tuto vazbu obnovit a dokládá potřebnost nového pojetí národního zájmu jak v (mezinárodní) politické teorii, tak i v politické praxi.

Brož., 212 str., 200 Kč

MAREK BABIC

Od antiky k středověku

Dejiny neskorého římského císařstva mezi rokmi 284–476

Publikácia si kladie za cieľ viesť čitateľa do vzdialeného historického obdobia neskorkej antiky. Je koncipovaná tak, aby poskytla orientáciu v komplikovanom čase a na rozľahlom priestore, kde na seba narazili veľké civilizačné okruhy klasickej a kresťanskej kultúry, rímskeho a barbarského sveta. Témy christianizácie a barbarizácie spoločnosti sú preto dvoma nosnými piliermi knihy. Autor sa opiera hlavne o antické literárne svedectvo a interpretuje ho v kontexte moderného výskumu. V knihe sú naznačené hlavné otázky doby, ktorá bola ešte v polovici 20. storočia vnímaná len ako úpadková forma antiky a začiatok „temného“ stredoveku. Dnes sa táto historická epocha teší veľkému záujmu nielen historikov, ale aj teológov, filozofov, jazykovedcov a vôbec všetkých vedcov, ktorí sa obracajú ku koreňom dnešného krízou zmietaného západného sveta.

Brož., formát B5, 332 stran, 398 Kč

Objednávky na adrese:

CDK, Venhudova 17, 614 00 Brno, tel./fax: 545 213 862, e-mail: cdk@cdk.cz, www.cdk.cz

